

Néhány szó a kazárokról

Tartalomjegyzék

1. A X. század előtti kútfők	6
2. Hun népek, hun nyelv, hun tolmácsok	16
3. A „keleti-turkok” tényleg törökök?	23
4. X. századi kútfők a kazárok rokonairól	28
5. X. századi kútfők a kazárok nyelvéről	39
6. Függelék: A „bolgár-török” kategóriáról	48
7. A függelék függeléke: Honnan gurul a gyűrű?	63

Kivonat: A magyar nyelv szavai rengeteg törökségi párhuzammal bírnak. Ezek közül a legtöbb viszont (pl. *gyűrű, ökör*) nem származhat a ténylegesen ismert török nyelvekből, sem azok bármilyen közeli rokonától. A modernkori nyelvészek tehát megalkották a „bolgár-török” nyelvek prekoncepcióját, amelyet pusztán azért találtak ki, hogy a nevezett szópárhuzamok eredendően magyar voltát tagadni és azok törökbőli átvételét egyáltalán feltételezni lehessen. Ezen nyelvcsalád létét a mari (cseremiszi) nyelv egy erősen eltörökösödött változatával, a csuvassal igyekeztek visszaigazolni, amit a volgai bolgárok nyelvének továbbéléseként állítanak be.

Viszont Mahmūd al-Kāšgarī XI. századi arab nyelvész török szótárából tudható, hogy az ő korában a volgai bolgárok már egy kipcsak-oguz jellegű köztörök népnek számítottak. Ha ehhez hozzávesszük a mi XIII. századi Julianusunk levelezéséből tudható azon adatot, mely szerint a mongol hódítók éppen a volgai Bulgária vidékén kötelezték a leigázottakat, hogy azontúl tatároknak nevezzék magukat, nyilvánvalóvá válik a következő: **a mai volgai Tatár föld egyenes folytatása a volgai Bulgáriának**, s már legalább a XI. század óta mindmáig ugyanazt a kipcsaki nyelvű nyelvi közösséget jelentti (amelyre még a mongolok sem gyakoroltak semminemű nyelvi hatást a XIII. században). Ugyanakkor komoly forrásadatokból tudjuk, hogy Baskíria a XIII. századig magyar nyelvi dominanciával bír. Mindez csak egyet jelenthet: hogy a csuvasok nyelvük magyarral rokon elemeit nem vehették át bolgároktól, csakis közvetlenül magyaroktól. (A csuvasok természetesen csak átvevői és nem közvetlen örökösei nyelvük török és magyar elemeinek, hiszen éppen a jellegzetes török és magyar hangokat torzítják tipikus cseremiszi „selypegésre”.) Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint hogy továbbra sincs semmilyen bizonyíték arra, hogy valamely „bolgár-török” nyelv valaha is létezett volna, illetve hogy a bolgárok eredeti nyelve közelebb állt volna a törökhöz, mintsem a magyarhoz.

A fentiek csupán egyetlen szegmensét képezik az alábbiakban megvizsgált hatalmas forrásanyagnak, amelyből szerintünk eléggé egyértelmű kép rajzolódik ki, jelesül hogy a „bolgár-török” kategória csupán a modernkori nyelvészek fantáziájában létezik; az egykori onogur-ugor-saragur-bolgár-kazár nyelvi közösség valójában a magyarság egykori legközelebbi nyelvrokonait jelentti, s e közösség nem szorítható sem a „török”, sem a „finnugor” kategóriába. Sőt e nyelvcsalád eredetét tekintve is inkább „déli”, mintsem „északi”.

Két kérdés a nyelvészekhez: I. bizonyítható-e, hogy a volgai bolgár sírfeliratok „r-es” töredékei bizonyosan törökök és nem magyarok, illetve a valóban török szavakkal való együttes előfordulá-

suk bizonyíthat-e egyebet, mint a bolgároknak a már Bīrūnī által is leírt nyelvkeveredését és nyelvvesztését? II. a balkáni bolgár nyelvemlékek alátámasztják-e olyan „r-es török” nyelvcsalád létét, amely megmagyarázhatja a magyar nyelv törökkel rokon szavait, vagy pedig ilyen nyelvcsalád feltételezése kizárólag a magyar nyelv hipotetikus északi eredeztetésének kényszerű következménye?

„Az igazi kazárok nyelve elkülönül úgy a türkökétől, mint a perzsákétól.”
„A kazár az emberiség egy fajtájának neve.”

(Ibn Hauqal X. századi arab író)

„A derbendi kapuk ... az ott lakó bolgárok és wugurok
régén keresztyének voltak. Mikor pedig mások kezdtek ott uralkodni,
kazároknak nevezték el őket ... ”

(Mihály antiókhiai pátriárka
a VI. századi Ephesos-i János nyomán)

A ma hivatalos történetírás a VII-X. századok Kelet-Európájában nagyhatalmi szerepet vitt kazárokat sommásan török népként tartja nyilván, sőt totálisan azonosítja a VI. század közepén birodalmat szervezett altáji kök-türkök egyik ágával. Még mielőtt a tárgyilagos kútfők alapján részletesen megvizsgálnánk e kérdést, előre kell bocsátanunk, hogy ennek megválaszolása a magyar őstörténetre is óriási kihatással bír. Tudniillik ha kiderül, hogy a kazárok nem voltak török-tatórok, akkor az ún. „ural-altáji” nyelvcsalád szerkezete igencsak el fog ütni a hivatalos verzióban szereplőtől, s többé semmi sem kényszerít arra senkit, hogy a magyarságot egy „finnugor” nevű kategóriába tuszkolja bele. (Természetesen ehelyütt nem célunk a magyar nyelv és az északi „finnugor” nyelvek rokonságának tagadása, csupán annyit kívánunk és tudunk is igazolni, hogy a magyar nyelv legalább kétezer évre visszamenően dél-káspi eredetű, illetve hogy legalább ennyire régóta éltek a magyarral rokon nyelvű népek a dél-káspi régióban.)

Például több X. századi héber forrásban szerepel, hogy a kazárok egy tíz testvérnépből álló népcsaládba tartoznak (az ezek közül biztosan beazonosíthatók: *kazár, besenyő, bolgár, alán, magyar, avar*, lásd később), s ezek közül az egyik ki is emeli, hogy „*ezek mindnyájan nyugaton élnek*”, ugyan valamelyikük „*az Etil partján lakik*”, de összességében nyugaton élnek.

E legutóbbi közlés félreérthetetlenül mutatja, hogy e tíz testvérnépnek semmi közvetlen köze nincs a mai török népek őseihez, akik a közlés idejében éppenhogy **mind a Káspi-tótól keletre** éltek, ahogyan azt az ugyanabban az időben író arab szerzők is megerősítik! Márpedig ha a kazárok törökök lettek volna, akkor az a legkevesebb, hogy a kútfők a Káspi-tótól keletre lakó rokonaikat is megemlítsék a **legközvetlenebb** rokonnépek sorában. De ezek közül **egyetlenegy** sem sorolnak föl a listák. (Vegyük észre, hogy a kazároknak és rokonnépeiknek az *Etil* folyótól nyugatra való lokalizálása már önmagában is nem kevesebbet jelent, mint annak teljes bizonyosságát, hogy ezen népek között még **hibás** vagy **elírt** formában **sem** szerepelnek mai

értelemben vett török népek!) A tíz említett nép közül mára csak a magyarok nyelve maradt fenn, amelynek tényleg nincs *közvetlen* köze az altáji török nyelvekhez.

De bármely korabeli kútfőt fogjuk is vallatóra, ugyanerre az eredményre jutunk. Például a kijevi Nyesztor-krónika a kazároktól indítja útnak sorban a *bolgárokat, fehér ugorokat, avarokat, besenyőket és fekete ugorokat*. Több, mint érdekes, hogy ezek közül a bolgárok, avarok és besenyők nyelve úgymond „elveszett”, a közülük máig egyedül fennmaradt ugorok nyelve viszont magyar! És ez éppúgy vonatkozik a VII. század közepén feltűnt fehér ugorokra, mint Árpád honfoglalóira. Ugyanis Querfurti Brúnó szerint a XI. század legelején a magyarság még mindig éppúgy állt fehér, mint fekete magyarokból, s ez a kettősség nyilvánvalóan azonos a Nyesztor-krónika „fehér ugor - fekete ugor” kettősségével. Ha e fehér ugorok eredendően töröknyelvűek lettek volna, akkor még a XI. században is – megőrizve törzsi-nemzetségi kötelékeiket és nyelvi tömbjüket – színtörök nyelven kellett volna beszélniük. No de Kniezsa István kutatásai szerint [24] a XI. századi Magyarország a szláv peremvidékeket leszámítva totálisan homogén magyar nyelvű, tehát a fehér magyarok esetleges korábbi töröknyelvűsége is egyszer s mindenkorra kizárható.

Természetesen még folytathatnánk a sort, de e bevezetőben talán elegendő csupán e két említett argumentum is annak kimondásához, hogy **óriási probléma van a kazárok és más kelet-európai népek hivatalos nyelvi besorolásával!** Ahhoz, hogy tisztábban láthassunk e kérdésben, szisztematikusan ki kell elemeznünk a kazárokra vonatkozó – vagy velük akár csak potenciálisan kapcsolatba hozható – összes hozzáférhető kortárs kútfőt. Ezt a – néha nagyon fárasztó és logikailag nehezen követhető – munkát az alábbi szakaszokban végezzük el.

(Még ehelyütt megemlítjük, hogy a *Jewish Encyclopedia* szerint „*Történeti bizonyítékok helyezik a kazárok otthonát az Ural vidékére. A középkor klasszikus írói között 'Chozar', 'Khazir', 'Akatzir' neveken voltak ismertek, az orosz krónikák szerint pedig 'Khwaliss' és 'Ugry Byelyye' neveken.*” [18] Ez bizony szintén összeegyeztethetetlen a hivatalos magyar akadémiai állásponttal, hiszen a **kazárok és fehér magyarok** azonosságát állítja! Persze egy lexikonnak ilyen témában nem adhatunk túl nagy hitelt, de konklúzióinkat érdemes lesz ezzel az adattal utólag összevetni.)

1. A X. század előtti kútfők

A források. Plinius (Kr. u. I. század) India vidékén **kazi**rokat mint szkítákat említ:

„*ab Attacoris gentes Phruri Tochari et jam Indorum Casiri introrsus ad Scythas versi*” (Historiae Naturalis L. VI., [27])

A 700 körül író Ravennai Geográfus a kazárokat az ugyanott mintegy száz évvel korábban lokalizált *akacirok*kal azonosítja, s közlésében ismét feltűnik az előbb már szereplő **kazir** név:

„*Item ponitur in locis plantis longe lateque nimis spatiosissima [patria] que dicitur Chazaria, quos Chazaros super scriptus Iordanis Agaziros vocat, per quam Chazirorum patria plurima transeunt flumina inter cetera fluvius maximus qui dicitur Cuphis*” ([42], Glossar, 82)

Chorenei Mózes örmény író az V. században – de a II-III. századra vonatkoztatva – már *kazár* néven említ egy népet a Kaukázus vidékén:

„*Északi Szármáciában számos nép lakik, úgymint kazárok, hunok, bulchok, basilok, abházok, kud- vagy guda-makarok és masszagéták.*” (Moses Chorenensis Geographia) Ugyanő másutt: „(Valarsesnek, 194-214) ... országglása idején az északiak, azaz a **kazárok** és basilok egyesült csapatai Szurhab-Venaszep nevű királyuk vezérlete alatt a tzur-kapun betörték ...” (Historia Armeniae). Eszerint már Kr. u. 214. előtt kazárok éltek a Kaukázustól északra!

Mesrob örmény történetíró 400 körül szintén kazárokat emleget a Kaukázustól északra:

„*Sapores ... segítségül hívta Észak különböző népeit, úgymint lipanokat, chusokat, kaspiakat, buchurokat, kazárokat és masszagétákat.*” (Szent Nerses élete [31])

Ezek a kazárok bizony nem az Altájból jöttek!

Az 550 körül író Zakariás rétor a 450-491. közötti egyháztörténetet feldolgozó műve (Historia ecclesiastica 450-491.) XII. könyvének 7. részében a Káspi-kapun belül együtt említi a kazárokat tizenkét más néppel (ezek között *ungurok, ugorok, szabarok, bulgarok, kuturgurok, abarok, saragurok, kálizok, abdélók és eftaliták*): „... Grúzia szintén egy tartomány Arméniában, **nyelve** a göröghöz hasonló, s van egy keresztyén királya, aki Perzsia királyának alattvalója. Aran szintén egy tartomány Arménia földjén, **saját nyelvel bír**, népe hívő és megkeresztelt, egy királya van, aki Perzsia királyának alattvalója. Sziszgan szintén egy tartomány, népe **saját nyelvel bír** és hívő, de pogányok is vannak köztük, az Abaszgia földjén lakóknak is **saját nyelvük van**; a

hunok közé tartoznak s a kapukon belül vannak: bürgārē, **külön nyelvvél bíró** pogány és barbár nemzet, több városa van; allānājē, ezeknek öt városuk van; a Ddw népéhez tartozók, ezek hegyek között laknak és erődeik vannak; 'WNGR, 'WGR, SBR, BWRGR, KWTRGR, 'BR, KSR, DYRMYP, SRWRGWR, B'GRSYQ, KWLS, 'BDL, 'FTLYT, ez a tizenhárom sátrak alatt lakó, a jószág, a halak és vadállatok húsából, valamint fegyverekből élő nemzet." ([23], 89. old.; [9], 251. old.; [10], 137. old.). Ebben a részben Zakariás rétor arról is beszámol, hogy a szent könyveket lefordították „a húnok nyelvére”.

Míg Zakariás rétor a kök-türkök megérkezése előtt (555-ben) számol be a Kelet-Kaukázusban kazárokról, addig at-Tabari 566 és 571 közé helyezi ama eseményt, amelyben a türk uralkodó, *Sindzhibu* (Szizabul) meghódította a *bandžarokat*, *balandžarokat* (*bendžereket*, *belendžereket*) és *khazarokat*, s ezek közül az első kettőt korábban Örményországban említi [48].

Sebeos örmény történetíró 661 körül a kazárokat *eftalitának* (*tetal*) nevezi [43].

Egy *Izrael* nevű kaukázusi albán misszionárius Kr.u. 682-ben fontos dolgokat közöl a Kaukázusban és Dagesztánban *hun* nevű népekről. Izrael püspök leírja, hogy a „*kereszttyén templomok épültek a hunok országában*”, beszámol a hunok Derbendtől északra fekvő fővárosáról, „*a fénypompás Varachanról*”, amelynek utcái, terei vannak, ahol „*ügyes ácsok*” dolgoznak, akik egy állatmotívumokkal díszített hatalmas keresztet is állítottak; ötvöseik arany- és ezüstsobrokat készítenek [40].

A korai kútfők között kell megemlítenünk a VI. században élt Ephesos-i Jánost illetve a XII. században élt Mihály szír pátriárkát. Természetesen Mihály pátriárka nem kortárs kútfő, de tudni kell a következőket: Ephesos-i János kéziratának egy része megrongálódott illetve elveszett, ami viszont megmaradt belőle, az részleteiben is tökéletesen megegyezik a Mihály pátriárka által írottakkal. Így jó okunk van feltételezni, hogy Mihály pátriárka műve nem más, mint Ephesos-i János által írt história másolata. Eszerint kortárs írótól származik az a – Mihály pátriárkánál fennmaradt – tudósítás, amelyben többek között az szerepel, hogy 585-ben az eftalita birodalom területéről – az Imaus hegyétől – három *szkíta* testvérnép indult útnak, s a Káspi-tavat délről megkerülve, átkelt a Kaukázuson. E három népet három testvér vezette. Mikor a Donhoz értek, a fivérek egyike, *Bulgarios* tízezer embert vett magához, elvált fivéreitől s Maurikiosz császár engedélyével az al-Dunánál telepedett le. „*A másik két fivér az alánok országába jött, melyet Barsiliának hívnak, és amelynek városait, mint például a Toraje* (Derbend)

kapunak nevezett Caspiát, a rómaiak építették. Az ezeken a helyeken lakozó bolgárok és wugurok régen keresztyének voltak. Mikor pedig idegenek kezdték uralmuk alá vonni az országot, ezeket kazároknak nevezték az idősebb fivér, Khazarig neve után. Aztán megerősödött és elhatalmasodott az a nép ...” ([32], [6] ill. [2]). Eszerint a Kazár Birodalmat részben wugurok alapították! E tudósítás egyébként pontosan oda helyezi a kazárok, wugurok és bolgárok őshazáját, ahol Plinius jelzi a *kazir* nevű szkítákat. (Ammianus Marcellinus a szóbanforgó *Imaus* hegyet valahova a Perzsa Birodalom keleti részére helyezi: „*Circa defectus et crepidines montium, quos Imavos et Apurios vocant, Scythae sunt intra Persicos...*” VI. 61.; az alábbi felsorolásból valamivel pontosabban a mai Irán és Afganisztán területére lokalizálhatunk: „*Assyria, Susiana, Media, Persis, Parthia, Carmania maior, Hyrcania, Margiana, Bactriani, Sogdiani, Sacae, Scythia infra Imaum et ultra eundem montem, Serica, Aria, Paropanisadae, Drangiana, Arachosia et Gedrosia.*” VI. 14. Arrianus (VIII.2.) ezen *Imaust* a Taurus meghosszabbított folytatásának tartja, amelyet Nagy Sándor hadiútvonala is érintett, s ugyanezen hegyvonulatnak az a *Parapamisus* is része, amely Sztrabónnál (XI.8.) egyértelműen a Hindukus. Arrianus felsorolásában az indiai Caucasus is szerepel, amely megint csak a Hindukus. Tehát Arrianus közlése is egyértelműen valahova a Hekatompilos utáni, a Hindukusba torkolló hegyvonulatba lokalizálja *Imaust*, mindenesetre Nagy Sándor hadiútvonala mentén.)

A kijevei Nyesztor-féle krónika sem X. század előtti kútfő, de jó okunk van feltételezni, hogy évkönyvek alapján készült. Ebben szerepel, hogy valamikor Hérakleiosz ideje előtt kezdődően „... a szkítáktól – jelesül a **kazároktól** – jöttek a bolgárnak nevezettek ... ezután jöttek a fehér ugorok ... az oborok is ... őutánuk jöttek a besenyők, majd később a fekete ugorok, Oleg idejében”. Tehát e krónika ugyanazt közli *kazárok*, *bolgárok* és *ugorok* vonatkozásában, mint Mihály pátriárka *kazárok*, *bolgárok* és *wugurok* vonatkozásában.

Mivel a kazár-bolgár rokonság nem csak nyilvánvaló a (már idézett és később idézendő) kútfők alapján, de közismert is – és így aztán minden történésziskola el is fogadja ennek tényét – ezért ideiktatunk még egy a bolgárookra vonatkozó Kr. e. II. századi kútfőt is, név szerint Mar-Ibas-Katina örmény író:

„*Első Arsaces uralkodása alatt, azon nagy belháborúk következtében, melyek a Kaukázus hegységben, név szerint a **bolgárok** földjén támadtak ...*” (Chorenei Mózes: *Historia Armeniae*) Mar-Ibas-Katinánál szerepel még egy *Velentur* nevű bolgár gyarmat is ([27], 192. old.). (Az V. századi Eliseus Vardapet az

itt lakó népet *kalandor* néven nevezi és a hunok közé sorolja {Eliseus c. 122, [27], 194. old.}, megemlítvén e nép királyának *Béla* nevű rokonát.)

Továbbá szintén említésre méltó, hogy az összes történész a szabirokat is a kazárok közeli rokonának tartja, sőt némelyek egy arab közlésre hivatkozva egyenesen azonosnak tekintik a két népet (a fentebb idézett Zakariás rétor egymás társaságában említi a kazárokat és szabirokat a Kaukázusban). Mindezzel kapcsolatban lásd később a X. századi kútfőket is. Ebből az aspektusból mindenképpen érdekes, hogy a szabirokat Stephanus Byzantinus már **400 körül** is a Fekete-tenger vidékén említi (ugyanott, ahol utána még kétszáz évig folyamatosan adathozható a közvetlenül rájuk vonatkozó források), és őket a Hérodotosz említette kaukázusi szaszpeirok utódainak, szkíta fajtájúaknak nevezi:

„Σαπειρες εθνος εν τη μεσογεια τ≈ς Πουτικ≈ς οι νυν δια τοι β λεγολενοι-Σαβειρες.

Βεχειρ, εθνος Σκυδικον, ως Σαπειρ, η μετα τοι σ Σασπειρ.” (De Urbibus, Scyth. 265., [45])

Ezeknek a szabiroknak – kazár rokonaikkal együtt – bizony semmi közük a kök-türkökhöz, de még azon területhez sem, amelyet majd csak a XIII. században kezdenek *Szibériának* hívni. Ezek a szabirok még 463 körül sem nyargalásznak Nyugat-Szibériában, és semmilyen uráli népcsoportot nem „sodornak magukkal” (hiszen már 400-ban is a Fekete-tenger partján laknak). Ez annál is inkább bizonyos, mert a szabirok közvetlen szomszédai ősidők óta azok az onogurok, akik Jordanes (531 körül), Agathias (570 körül) és a 700 körül író Ravennai Geográfus (aki adatát a IV. századi Libaniostól vette!) egybehangzó tanúsága szerint emberemlékezet óta a Meotisz ill. a Kaukázus vidékén éltek [33], [38], [42]. A szóbanforgó szaszpeirokat pedig Hérodotosz már a Kr. e. V. században Transzkaukáziában említi (Historiarum IV. 37.).

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy VIII. századi ujjur források a tokuzoguzok hatodik törzsét *kaszarnak* nevezik. Mivel ez az egyetlen érv, amely a kazárok türk eredete mellett szólhat, ezért ennek elemzése nem tűr halasztást; soronkívül térünk ki rá. Először is: a tokuzoguz-kazár azonosságot már az is megkérdőjelezi, miszerint a kazárok úgymond a Nyugati Türk Birodalom legnyugatibb nyúlványában (sőt részben még attól is nyugatabbra) éltek, míg a tokuzoguzok a törökség közép-ázsiai térszerése után is az Altáj vidékén maradtak. Másodszor: a következő szakaszban látni fogjuk, hogy több kútforrás (Mihály pátriárka, Zakariás rétor és Al Bakrī) szerint a kazárok legkésőbb a VI. században már keresztyének voltak, azt megelőzően pedig mágushitűek. Al Maszúdi szerint ([22], 160. old.)

viszont a tokuzoguzok vallása minden dualizmustól mentes volt, egészen a VIII. századi manicheus térítésig. Ez végérvényesen kizárja, hogy a tokuzoguz *kaszarok* lettek volna Kazária névadói! Harmadszor: A kelet-ázsiai *kaszarok*ról szóló ujgur felirat 750 körül keletkezett, amikor a kazárok bizonyítottan már legalább **kétszáz éve** (de egyes kútfők szerint ötszáz évnél is régebb óta) tartózkodtak Európában illetve a Kaukázusban. Arra ne is gondoljunk, hogy a VI. században a tokuzoguzok **egyetlen** kaszar törzsének egy kis része hirtelen Európába vonult – mert maga a törzs még 750-ben is Kelet-Ázsiában volt! – és egy hatalmas birodalomnak mindjárt nevet is adott. A kazárok nem kis töredék-törzsként jelentek meg Európában: „*A khazarok hatalmas népe feltűnt Berzilia legtávolabbi vidékeiről, a valaha volt (korábbi) Szármáciából, és uralta az egész országot, amely egészen a Fekete-tengerig terjedt ki ...*” (Theophanes: Chronographia). Tehát a kazárok nem mint töredék-törzs, hanem mint hatalmas hódító nép jelent meg a Volga és a Fekete-tenger között húzódó sztyeppén. Negyedszer: ha mégis elfogadnánk a kazár-kaszar azonosítást, az eddig említett (és ezután említendő) többi kútfőt kellene hazugnak bélyegeznünk, ugyanis ezeknek a közléseit nem mi vagyunk hivatva méricskélteni, hanem azok nyíltan és félreérthetetlenül vallanak a kazárokról és rokonaikról. A tokuzoguz *kaszarok*nak bizony nincs több közük a kazárokhoz, mint a nepáli *magarok*nak hozzánk, magyarokhoz!

Magyarázatok. Mielőtt még valaki azzal fejezné be e sorok olvasását, hogy mi – magunknak is ellentmondva – a kazárokat egyidejűleg lokalizáljuk Európába és India szomszédságába, felhívjuk a figyelmet, hogy

1. a Plinius által közöltek csak a teljesség igénye miatt idéztük mint a kazárokkal esetlegesen kapcsolatba hozható kútfők egyik lehetséges legkorábbikát. Ezzel is elsősorban arra akartunk rámutatni, hogy a hivatalos történészek – akik ezt a helyet soha nem idézik – milyen könnyen siklanak át **minden vizsgálódás nélkül** a különböző kútforrásokon.
2. A történelem során nem ritka dolog, hogy ugyanazon nép több ágra szakad és egymástól nagyon távoli helyre vándorol, majd később találkozáskor újraegyesülnek. (Pl. a XIII. században három Magyarország is létezett.) De konkrétan a kazárookra térve: Ibn Fadlān és Istahrī arab írók világosan közlik, hogy a kazárok bizony kétfélék: egy részük olyan sötétbőrű, mintha csak a *hinduk* egy fajtáját képeznék, a másik rész *féhérbőrű*, szépségük és arányos alkatuk szembeszökő ([22], 30. ill. 78.

old.). E közlés mindenképpen arra mutat, hogy a kazárok egy része tiszta europid (ezek lennének az akacirok), a másik rész pedig legalábbis huzamosabb időt töltött szubtrópusi népek környezetében, legvalószínűbben India vidékén (ezek volnának Plinius *kazirjai*). Mihály pátriárka is India határvidékéről indította a *kazárokat*, *wugurokat* és *bolgárokat*, sőt magát a Kazár Birodalmat is részben *wugur* alapításának tartja. Ebben a vonatkozásban mindenképpen érdekes, hogy a sötétbőrű kazároknak az arab forrásokban szereplő neve több párhuzamos szövegmaradványban maradt fenn, s míg az egyik verzió szerint e név *qarākazar* (fekete kazár) a másik szerint *qarāğūr* (fekete ugor).

3. Zakariás rétor már idézett közlése az V-VI. században a Kaukázusban együtt lokalizál *kazárokat*, *abdélokat* és *eftalitákat*. Ez arra mutat, hogy a kazárok valaha a fehér hun birodalom részét képezték. Márpedig a fehér hun birodalom egyidőben Észak-Indiát is magába foglalta, sőt arról is tudunk, hogy a közép-ázsiai szkíták egy része (szakaurak) már a Kr. e. II. században birodalmat alapít India északi szomszédságában! (Ne feledjük, hogy Plinius a szóbanforgó *kazirokat* szkítáknak nevezi.) Nincs kizárva, hogy az első szkíta hullámmal délre került kazár ág a második hullámmal (fehér hunok) ismét északra kerül, midőn a fehér hunok kiszorulnak Indiából. A szintén már idézett Mihály szír pátriárka mindenesetre a VI. századba helyezi azt, hogy három testvérnép (*kazárok*, *bolgárok* és *wugurok*) India határvidékéről kerekedett fel, majd a Káspi-tavat délről megkerülve a Kaukázuson át Európába vonult. Az idézett örmény kútfők viszont már sokkal korábban félreérthetetlenül a Kaukázusban illetve attól északra detektálnak éppen *bolgárokat* és *kazárokat*.
4. At-Tabari tudósításához: Tabari az 560-as évekre vonatkozóan *abházokat*, *bandžarokat*, *balandžarokat* (*bendžereket*, *belendžereket*) és *alánokat* jelez Örményországban, majd később e vidéken már *khazarokat* is említ. Kényszerítő következtetés, hogy ezek megfelelőit az 555-ben író Zakariás rétor tudósításában is meg kell találnunk. Az *abházok* valóban szerepelnek is, s az ugyanitt szereplő *KSR* nép sem lehet más, mint a kazár. *Bandžarokat* és *balandžarokat* azonban pontosan e névforma alatt nem találunk. Vannak viszont *WGR*-k és *WNGR*-k (a *B'GRSYQ* név a *bandžar*, *balandžar* egyikével sem egyeztethető, s a *BWRGR* név is a *bandžarral* bizonyosan nem). Mivel e *bandžarok*, *balandžarok* a

későbbi Kazár Birodalom egyik alkotórészét képezik – a birodalom **input**ját –, ugyanakkor a Nyesztor-krónika *ugorok*at (mégpedig többfélét is!) indít útnak Kazáriából – mintegy **output**ként –, szükségszerű, hogy eme *ugorok* azonosak a *bandžarok*kal s ezek is a *WGR*-okkal. (Mihály pátriárka pontosan ebben a vonatkozásban említi a *wugurok*at!!!) De a kazár-ugor azonosságra más, az eddigiektől független más súlyos érvünk is van: tudjuk, hogy a közvetlenül a Kaukázus gerincétől délre, a Fekete-tenger felőli oldalon, közvetlenül Arménia fölött volt egy *Kolchisz* nevű tartomány. Namost egyelőre csak feltéve, hogy a türkök 570 körül Kolchiszt is meghódították, az földrajzi okok miatt csak **közvetlenül** a *bandžarok*, *balandžarok* és *khazarok* leigázása (566 és 571 között) után történhetett. Viszont Theophylactos Simocatta szerint a türkök az eftaliták után **közvetlenül** az *ogórokat*, ezek után pedig **közvetlenül** a kolchisziakat igázták le (568 után és 576 előtt). Ezért a szóbanforgó *bandžarok*, *balandžarok* és *khazarok* azonosak kell, hogy legyenek ezen *ogórokkal*, vagy legalábbis azok egy részét képezik. (Az már csak hab a tortán, hogy a VI. századi Agathias beszámol Kolchiszban egy *Onogur* nevű erőről, amely már abban az időben is nagyon-nagyon régóta viselte ezt a nevet ... sőt a mondott területen fekszik a mai *Adzsaria*, ami ismerősen cseng össze nem csak az *ogórral*, de a *magyarral* is!)

Mindez nemcsak az *ogór-wugur-bandžar-ugor* kontinuitást jelenti, hanem azt is, hogy **ezek az ugorok valaha Örményországban is éltek**, újabb bizonyítékát adván a vándorlásuk dél-káspi útvonalának az észak-káspival szemben. Ugyanakkor mindez azt is maga után vonja, hogy a *wugur-bandžar-ugor* nevek alatt kétségkívül a későbbi adatokból ismert, a Kazár Birodalomba betagozódott magyarság lappang. Azaz at-Tabari kétségtelenül magyarokról, bolgárokról és kazárokról számol be az 560-as évek Örményországában és Dagesztánjában. Sőt at-Tabari arról is tudósít bennünket, hogy ezen magyarokat, bolgárokat és kazárokat a türkök 566 és 571 körül igázzák le. (Milyen messze áll ettől a hivatalos verzió, amely a magyarokat a Don partjára észak felől vezeti, s ennek irányát – a tévedhetetlenség csörgősipkájának birtokában – minden tudálékos iskolai térképen fel is tünteti...) Ha meggondoljuk, hogy Mihály pátriárka *bulgárjai* és *wugurjai* azonosak at-Tabari *bandžarjaival* és *balandžarjaival*, továbbá fentiek szerint e *bandžar* név alatt ugorok-magyarok lappanganak (Zakariás rétornál *w.ng.r*), akkor szükségsz-

erően adódik, hogy a *balandžarok* a *bulgárok*at jelentik. A fentebb említett, Mar-Ibas-Katinánál szereplő *Velentur* nevű bolgár gyarmat – amelynek neve az ugyanazon arméniai bolgár reláció miatt nyilván csupán variánsa a *B-l-ndž-r* névnek – szintén erős érv a *balandžar-bulgar* azonosság mellett. Az V. századi Eliseus Vardapet említette *kalandorok* is kétségkívül a száz évvel később *b-l-ndž-r* néven feltűnő nép illetve ország. (A *balandžar-bulgar* **név**azonosság szükségképpen valamiféle *bulgyar*, *balgyar*, *balangyar* kiinduló alakot feltételezhetünk, amelyből – a már eddig is imponáló mennyiségű kútfőanyag ismeretében úgy gondoljuk, nem véletlenül – a *magyar* név *-gyar* tagjára asszociálhatunk. Momentán a későbbi *Bulár*, *Buljar*, *Biljar*, *Belár* és *bojár* alakok is feltétlenül a bolgár név „g”-jének lágy voltát támasztják alá.)

Ehhez több, mint érdekes adalék, hogy a X. századi Al-Maszúdi egy *Walandar* nevű várost említ a bizánciak és a magyarok, besenyők stb. határvidékén. Ha e város nevének van köze a *Balandžar-Velentur* nevekhez, akkor a *bandžarok*, *balandžarok* is akár lehetnek *wandžarok*, *walandžarok*, vagy éppen *wangarok*. Vagy esetleg *welendžerek* és *wengerek*.

A forrásokból egyébként úgy tűnik, *Balandžar* városa azonos az Izrael püspök említette „hun fővárossal”, *Varachannal*, amely nevet valószínűleg az ország más néprészei használták, mint a *Balandžart*. Ugyanez a név mint a főváros melletti hegy neve Yehudah ha-Levi (1080-1141) kazár krónikájában is szerepel *Varshan* néven [16]. Mindebből a magyar *Varsány* típusú helynevekre ismerhetünk, amelyek közé nem csak a szűkebb értelemben vett *Varsány* településnevek tartoznak, de a *Bercsény*, *Perecsény* helynevek is (ez utóbbiak Ung megyében, de *Peresecina* névromlással még Moldvában is.) Sőt hegynevek is: *Harsány*, *Börzsöny*.

Arra sem árt felhívni a figyelmet (s most a türk-kazár azonosság hirdetői figyeljenek), hogy at-Tabari tudósításában a türkök **legyőzik és leigázzák** a *bandžarokat*, *balandžarokat* és *khazarokat*, márpedig ha a hódoltatót nem azonosíthatjuk a hódoltatottal, a türk-kazár azonosítás kérdését ezennel túltárgyaltnak is tekinthetjük.

A Ravennai Geográfus akacir-kazár azonosságról szóló tudósítását nagymértékben támogatja az a tény, miszerint két örmény forrás is kazárokat jelez a IV-V. században a Kaukázustól északra, márpedig a mondott időben a mondott területen éppen az akacirok éltek, tehát szinte lehetetlen, hogy a szóbanforgó örmény források ne őket nevezték volna kazároknak. Az is súlyos érv a latban,

hogy a kazárok megjelenésével az akacirok nem szívódhattak föl, márpedig a *kazár* név nyugati forrásokban való megjelenésével egyidejűleg eltűnik az *akacir* név. (Talán éppen az Imaustól induló kazárok és az európai akacirok „újraegyesülése” miatt, persze ez csak feltevés, még ha súlyos érvek szólnak is mellette.) Jellemző, hogy Németh Gyula (aki egyébként a kazárokat türköknek tartja) az akacirokat finnugornak valószínűsíti [37], míg Joseph Marquart [29] az akacirokat egyenesen a magyarság őséneke tekinti! (A kútfők alapján mi viszont éppen a kazárok egy részét tekinthetjük az ősmagyarok egyik ágának! Ezek a párhuzamok aligha véletlenek.)

A különböző forrásokban előforduló *kazar-kazir* kettősség oka talán az archaikus mély hangrendű „i” hangban rejlik, nevezetesen hogy e hangot a görög és a latin nyelv – hiányos hangrendszere lévén – néha „i”-ként, néha pedig „a”-ként adta vissza. Erre a többes jelölésre a kazárok mellett több rokonnép esetében is van példa: *magyar-magyér* (az arabban *mağğar-bağğird*), *szabar-Zobor-szaber-szabir*, *avar-avir*, *ungar-venger* stb.. (A *szabar* ill. *Zobor* alak magyar helynevekben és Bíborbanszületett Konstantinosznál, a *szaber* alak Theophanesnél, az *avir* alak pedig Jordanesnél fordul elő, bár ez utóbbit jobbra *szavir*nak szokták olvasni.)

Ephesos-i János és Mihály pátriárka közléseihez a fentiekén túl megjegyezzük, hogy az Imaustól előbb a Káspi-tó déli partvidékén keresztül, majd a Kaukázuson át Európába történő vándorlásnak a Zakariás rétornál szereplő „*hún*” népnevek vonatkozásában van némi nyoma földrajzi nevekben is: a Káspi-tó déli partján fekszik *Khazarābād*, Teherántól mintegy 100 km-re délnyugatra *Bāgerābād*, Teherán fölött a parton *Chālus* (*káloz*), Irán és Azerbajdzsán határán folyik *Bolqarçay* (Bolgár-folyó), majd följebb a Kura partján *Szabir* és *Szabirabad* települések; északabbra, de még mindig Azerbajdzsánban *Qusarçay* (Kazár-folyó) folyó és *Qusar* (Kazár) nevű település, s innen már nincs is messze az a dagesztáni *Szulák* folyó, amelynek partján terült el a Tabarinál *Balandžar* [48], Kazem-Begnél *Bulhar-Balḥ* [11] nevű város, amely egykor Kazária fővárosa is volt. Későbbi Mózés X. századi örmény író a 825-ös évnél viszont arról számol be, hogy Örményországban az arabok elpusztították a *Balk* nevű tartományt, 833-nál ugyanezen esemény kapcsán már Örményország *Bulhar* nevű régiójáról beszél [35]. (Minden jel szerint tehát a transzkaukáziai és kaukáziai *Bulhar*, *balkar*, *Balk*, *Bulhar-Balḥ*, *Balandžar* nevek szoros kapcsolatban állnak a korai eftaliták és párthusok fő fészkeinek számító *Balḥ* várossal-tartománnyal, amely egyébként is a Plinius és Mihály pátriárka által bulgár-wugur-kazár őshazaként lokalizált területhez tartozik. Könnyen előfordulhat hát, hogy *balḥar*=*Balḥ-ba* való,

Bal̄h-i nép, Bal̄h-i ugor; sőt akár *b-l-ndž-r=Bal̄h-i ung(y)ar*, míg *b-ndž-r* szimplán csak *ung(y)ar-(w)ng(y)ar*. Ez mindenesetre sokkal kielégítőbb névmagyarázat, mint amelyik a *bolgár* nevet a „keverni” jelentésű altáji *bulgá*-igével magyarázza. Németh Gyula eme értelmezését nyíltan arra az elgondolásra alapozza, amely szerint a *bolgár* név Atilla halála után keletkezett {[37], 131. old.}. Mar-Ibas-Katina idézett tudósítása mindezt már magában súlytalanná teszi. Bal̄h vidéke egyébként egészen a középkorig szkíta, párthus, eflatita és **határozottan nem** altáji kultúrterület. Ez persze nem zárja ki, hogy a későbbi valóban „keverék” bolgárookra a türkök aggatták mintegy szójátékul a „*bulgar=bulga-bal̄har*” nevet, de itt most a *bolgár* név **eredetét** vizsgáljuk, s annyit mindenesetre látunk, hogy azt – akár helyes a fenti etimologizálásunk, akár nem – mindenképpen a klasszikus szkíta kultúrkörből kell magyaráznunk.)

Mihály pátriárka közléséhez ehelyütt még csupán annyit jegyezzünk meg, hogy a szóbanforgó adat közvetlenül is állítja a kazár-bolgár-magyar rokonságot! A Kazária tőszomszédságában megtelepedett *wugurok* a fentiekől függetlenül sem takarhatnak mást, mint Árpád népét. (Azon feltételezés, hogy a magyarság eredetileg még ezen *wugurok*nak is csak „hódoltatott töredék-népe”, „gyepűnépe” lett volna, nagyon komolytalan és átlátszó, hiszen a Kárpát-medencében hont foglalt magyarság – az akkori Európa legnagyobb katonai hatalma – nem lehetett néhány évtizeddel korábban még „a kazárok gyepűnépének is a gyepűnépe”. Gardízi és Ibn Ruszta szerint is a magyarok vezére *húszezer* lovassal szokott kivonulni, míg a kazárok nagyhatalmú királya csak *tízezerrel*. Szóval ezt a „gyepűnép”-teóriát jobb lesz minél sürgősebben elfelejteni.) A tudósítás szerint egyébként e *wugurok* nemhogy nem gyepűnép voltak, hanem a Kazár Birodalom – ma így mondanánk – államalkotó népe. A közlés ugyanakkor, mint említettük is, tökéletesen egybevág a kijevei Nyesztor-kronika tudósításával, amely a kazároktól eredezteti a bolgárokat, fehér *ugorokat* és fekete *ugorokat*. De Zakariás rétor közlésével is, aki a kazárok társaságában említi az *ugorokat*, *onogurokat*, *saragurokat* és *bolgárokat* (sőt mindkét kútfő az avarokat is, de ezekről részletesebben lásd a X. századi kútfőket). És at-Tabari közlésével is, aki *bandžarokat*, *balandžarokat* és *khazarokat* szerepeltet 560 körül Örményországban és Dagesztánban. Sőt mint azt at-Tabari és Theophylactos egybevetésénél láttuk, ezek a népek Theophylactos *ogó*rjai közé tartoznak. Eme tények kétséget kizáróvá teszik a különböző forrásokban előforduló, *ogór-w.g.r-wugur-bandžar-ugor* népek azonosságát. (A Gazi-Baradj-Tárihi szerint a törökök már Balambér idejében is a magyarokat baskirokat nevezték *Ugyr* néven {[3], 1. fej.}.)

(Ha már a kazár-bolgár-magyar testvériségnél tartunk, érdemes volna kielemezni azon párhuzamot, mely szerint mind a volgai bolgároknál, mind a magyaroknál volt *Ügek* (*Tat-Ugek*) és *Álmos* (*Almysh*) nevű fejedelem {[3], 4. és 7. fej.}. Egyébként Gazi-Baba, Gazi-Baradj bolgár emír életrajzírója 1262-ben arról tudósít, miszerint az emír 1241-ben azzal az indokkal utasította vissza a „*Modjarok szétzúzásában*” való részvételt, hogy „*a Modjarok és Bulgárok egymás rokonai*” {[3], fragm. Gazi Baba}.)

A Nyesztor-krónika közléséhez (a fentiekén túl) érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy az *szkítán*nak nevezi a kazárokat, bolgárokat, fehér ugorokat, avarokat, besenyőket és fekete ugorokat. Mint már a bevezetőben indokoltuk, mind a fehér, mind a fekete ugorok magyarul beszéltek, tehát egyáltalán nem úgy tűnik fel, hogy ezek nyugatra vonulása előtt a magyar nyelv ne lett volna jelentős nyelve a Kazár Birodalomnak. Ennek fényében még abban sem lehet biztos senki, hogy egyáltalán volt-e más jelentős nyelv e birodalomban.

Hátravan még Zakariás rétor közlésének részletesebb elemzése. Ez azonban számunkra annyira termékenynek fog bizonyulni, hogy azt külön szakaszban végezzük el.

2. Hun népek, hun nyelv, hun tolmácsok

Zakariás rétor fentebb idézett közlésében tehát szerepel tizenhárom „hun” nemzet, amelyek a Kaukázusban, a kapukon belül élnek, név szerint az *onogur*, *ugor*, *szabar*, *bolgár*, *kuturgur*, *abar*, *kazár*, *dyrmyr* (?), *saragur*, *barszil* (?), *káliz*, *abdél* és *eftalita* népek. A *hun* jelző és a két legutóbbi név nagymértékben alátámasztja a kazár és a vele rokon népek fehér hun eredetét. Az egész közlésben talán az a legfeltűnőbb, hogy a tizenhárom „hun” nép előtt felsorolt népek **mindegyikénél** meg van említve a nyelv ill. a *saját nyelv*, a tizenhárom hun népnél viszont éppen hogy nincs! Mindennek a tetejébe: Zakariás rétor éppen itt és éppen e népekkel kapcsolatban még használja is a „*hunok nyelve*” kifejezést, még hozzá egyesszámban!!! Az is figyelemreméltó, hogy a tizenhárom népen kívül más „hun” nemzeteket is felsorol Zakariás (*alánok*, *ddw* és az egyik *bolgár* csoport), s amelyeknek ezek között a többitől elütő nyelve van – az egyik bolgár csoportról van szó –, azt azonnal meg is említi! Sőt egyetlen kivétellel az is fennáll, hogy a felsorolt népek két csoportba oszthatók: az első csoportba tartoznak azok, akiknek külön, saját nyelvük van (s a rétor ezt mindegyiknél külön ki is emeli!); a második csoportban pedig a *hún* népek, akiknél nincs külön nyelv említve, emellett a *húnok*

nyelve egyesszámban létezik! (Az egyetlen kivétel egy bolgár csoport, egy másik bolgár képlet viszont a többi *húnokkal* azonos nyelvű.) Mindez erőteljesen támasztja alá azt, hogy az együtt említett tizenhárom nép viszont teljesen azonos nyelvű! Ehhez fontos adalék a következő: a hivatalos történetírás a magyarságot **éppen az V. századtól** „onogur kötelékben” szerepelteti, s ezek az onogurok a szabirokkal és avarokkal együtt szintén szerepelnek a tizenhárom felsorolt kaukázusi nép között. Namármost a felsorolt népek eme nagy száma ilyen kis területen csak úgy lehetséges, hogy az egyháztörténetíró az ott élő legkisebb népeket is belevette a felsorolásba. Nota bene: a magyarok valamely név alatt *explicite szerepelnek* a felsorolt népek közt, akármi is volt közöttük a köteléki viszony. (Hacsak nem éppen az az igazság, hogy a magyarság több nép *egyesüléséből* jött létre a szóbanforgó népek közül, ami sokkal valószínűbb, hiszen a IX-X. századi magyar haderő csak nagylétszámú – Európában az egyik legnagyobb – népességgel magyarázható. Ezesetben inkább beszélhetnénk arról – ha már valaki ilyeneket szeret emlegetni –, hogy az onogurok kerültek magyar kötelékbe.) Szumma szummárum: a felsorolt népek közt ott vannak a magyar nyelvű magyarok. Ha pedig nyelvük elütött volna a többi felsorolt nép (pl. kazár, szabir, onogur, avar, káliz) nyelvétől, azt Zakariás rétor okvetlenül közölte volna. Hiszen az előttük felsorolt népek mindegyikének említésekor (Grúzia, Aran, Sziszan, Burgar), **kiemeli**, hogy ők „külön nyelvvél bíró” nemzetek. A többi tehát – a magyart is beleértve – **ugyanazt a nyelvet** beszéli. (Továbbá ha csak arról volna szó, hogy a bulgárok a türk nyelv egy másik dialektusát beszélnek, mint a tizenhárom felsorolt szintén török nép, akkor igencsak furcsa lenne, ha ezt Zakariás rétor kiemelné, midőn a magyarok sokkal eltérőbb nyelvet említés nélkül hagyja!)

E népek többsége (avarok, uturgurok, kuturgurok, onogurok, ugorok, kazárok-kabarok, kálizok stb.) egyébként egymás után csapódott le a Kárpát-medencébe, s ha ezek törökök lettek volna, akkor a török lett volna a Kárpát-medence integráló nyelve, nem pedig a magyar. De az a magyar lett, s egyelőre máig az. Sőt a XI. századi helynevekből tudjuk (Kniezsa István nyomán), hogy a Kárpát-medence a X-XI. században – elenyésző szigetektől és a peremvidékektől eltekintve – színmagyar nyelvű volt. Tehát a tizenhárom felsorolt kaukázusi nép nyelve **is** közel a magyarral azonos volt. Ezzel vág egybe Bíborbanszületett Konstantinosz közlése is, mely szerint a kazárok és magyarok nyelve egymástól csak dialektusban különbözött (*„... a turkokat a kazárok nyelvére megtanították, és mindmáig megvan ez a dialektusuk”).* A görög császár pontosan tudta, mit ért *dialektus* alatt. (Egyébként is, török nyelvű

kazárokkal [és szabirokkal, avarokkal, onogurokkal, kálizokkal stb.] számolva, a császáríró „*a turkokat a kazárok nyelvére megtanították*” és „*tudják a turkok másik nyelvét is*” tudósításai olyan totális török-magyar kétnyelvűséget jelentenek – török nyelvi túlsúllyal – a X. század Magyarországon, ami egyszerűen nem lehet igaz, hiszen a száz évvel későbbi magyarországi nyelvi viszonyokat már jól ismerjük, s ebben nyoma sincs kétnyelvűségnek, törökség csak elenyésző százalékban fordul elő.) Mindez pedig újra csak egyet jelenthet: mégpedig azt, hogy e tizenhárom nép közös nyelve a magyar nyelv volt. (Annyit már a bevezetőben is láttunk, hogy a Nyesztornál előforduló fehér és fekete ugorok is magyar nyelvűek voltak. Ezt Zakariás rétor közlésébe visszavetítve – amit a népnevek párhuzama miatt föltétlen megtehetünk – már az előbbiektől függetlenül is arra kell jutnunk, hogy legalábbis a *'WGR*, *'WNGR* és *SRWRGWR* népek magyar nyelvűek voltak. Ennek fényében már igencsak furcsa lett volna Zakariás rétor részéről, ha nem hívja föl a figyelmünket a többi „hun” nép különböző nyelvére — már ha tényleg különböző nyelvűek lettek volna!)

A tizenhárom szóbanforgó „hun” nép egynyelvűsége a fentiekén kívül a következő aspektusból is tökéletesen nyilvánvaló: mint már említettük, Zakariás rétor ezen népekkel kapcsolatban egyszerűen csak „*húnok nyelvéről*” beszél, midőn e tizenhárom népet „*hún*”-nak nevezi. Namost ha netán különböző nyelvűek lettek volna, akkor nem írt volna ilyet, hogy a szent könyveket lefordították „*a húnok nyelvére*”, hanem természetesen így írt volna: a szent könyveket lefordították „*az onogurok nyelvére*” vagy: „*a kazárok nyelvére*” stb. és a „*a húnok nyelve*” kifejezést egyáltalán nem használta volna! (E tudósítás szemlátomást a felsorolt népek nyelvi viszonyaira van kihegyezve.) Mint ahogy Menander Protector sem *hun tolmácsokat*, hanem *avar tolmácsokat* említett volna, midőn így írt: „... *amint Baján megérkezett, a lováról leszállván aranyos székére ült ... a **hun tolmácsok** tehát hangosan kijelentették, hogy a fegyverszünet biztosítva van ...*” (fragm. 65.) Ezek az írók pontosan tudták, mit írnak, midőn *hun nyelvet*, *hun tolmácsokat* írtak az általuk *hunnak* nevezett népek (avar, szabir, onogur, eftalita stb.) vonatkozásában. De az összes többi kortárs szerző is pontosan tudta, hogy mit ír, midőn *hunnak* nevezte az eftalitákat (Procopios), szabirokat (Procopios, Theophylactos Simocatta és Theophanes), utigurokat és kutrigurokat (Procopios és Menander Protector), avarokat (Menander Protector, Malalas, Ephesos-i János és Theophanes) és onogurokat ill. magyarokat (Bíborban-született Konstantinosz, a nagyszámú latin nyelvű kútfőt nem is említve), tehát éppen a Zakariás rétor által is „hun”-ként aposztrofált népeket. (Arról

viszont nem tudunk, hogy a kök-türköket a VI. században egyetlen kortárs is „*hun nép*”-ként aposztrofálta volna! Egészen más kérdés, hogy a későbbi bizánci források a magyarokat összekeverik a VI. századi kök-türkökkel, akikről a VIII-X. századokban már semmilyen értesülésük sincs.)

Tehát immáron sokszoros alátámasztást nyert, hogy a szóbanforgó „*húnok nyelve*” közös nyelve volt a Zakariás rétor által említett tizenhárom „*hún nép*”-nek, sőt az is, hogy e „*húnok nyelve*” szinte azonos volt a magyarral. (Legalább mi magyarok ne tápláljunk negatív illúziókat. Zakariás rétor végül is eléggé világosan beszél, midőn e tizenhárom népet „*hún*”-nak, azaz ugyanazon nemzethez tartozónak nevezi, az összes felsorolt „nem hún” nép mindegyikénél ugyanakkor kiemeli a külön nyelv meglétét! Ez pont olyan, mint amikor egy mai tudósító beszámol az arab és a velük szomszédos országokról. Iránról és Törökországról nyilván **ki fogja emelni**, hogy ezek különnyelvűek, az araboknál pedig természetesen nem eseteli külön a nyelvi viszonyokat. Diplomáciai okok miatt ugyanakkor mindegyiket külön országnak, külön nemzetnek fogja nevezni, pedig etnikumában és nyelvében mindegyik lényegében ugyanaz, de a tudósító tisztában van azzal, hogy ezt a tudósítottak is tudják. Zakariás rétor szövegéből nagyon is érződik, hogy az abban szereplő – külön nyelvűként meg nem jelölt – „*hun nemzetek*” egymáshoz való viszonya is teljesen hasonló.) Sőt nemigen járhatunk rossz nyomon, ha azt mondjuk, hogy a Bibliának e „*húnok nyelvére*” történő lefordítása kapcsolatban áll azon 867-ből származó adattal, amelyben Kirill Konstantin bizánci szerzetes (egy Velencében elhangzott beszédében) arról számol be, hogy *sok nép már a saját nyelvén magasztatja az Urat; így az avarok, turkok, kazárok és alánok* (Morva-Pannon legenda, XVI.). Hiszen itt avarokról, magyarokról, kazárokról és alánokról van szó, csupa olyan népről, amelyek Zakariás rétor felsorolásában is szerepelnek — mint megtérített hun népek. (A Balkántól a Kaukázus felé menet tényleg pontosan sorban az avarok, magyarok, kazárok és alánok földjén kellett áthaladni 860 körül.) Kirill Konstantin minden bizonnyal ugyanazon „hun nyelvű” bibliafordításról (és többé-kevésbé ugyanazon népek vonatkozásában!) számolt be a IX. században, mint Zakariás rétor a VI. században. S ez még sokkal nyomatékosabban alátámasztja a kazárok, alánok és magyarok rokonnyelvű voltát.

(E legutóbbi következtetések azt is sejtetik, hogy a magyarságnak már a honfoglalás előtt, sőt már legalább 500 körül rendelkeznie kellett magyar nyelvű Bibliával. Ha e szálát tovább gombolyítanánk, az nagyon messzire vezetne, s ezt e jelen keretben nem engedhetjük meg magunknak. Annyit

azonban meg kell jegyeznünk, hogy igenis vannak régi magyar nyelvű Bibliára utaló nyomok — még ha az inkvizíció olyannyira jól dolgozott is. Egy ilyen nyom Árpádházi Margit szenttéavatási perén került elő: „*Mikor a 17. században Lósy esztergomi prímás parancsára felnyitották Margit koporsóját, teteme mellett találtak egy 1271 augusztus 1-jéről dátumozott iratot. A pápai szenttéavató vizsgálóbizottság jegyzőkönyve volt ez Artolus velencei kalmár tolmácsolásában a kihallgatott tanúk vallomásáról. Az egyik tanú szerint a kolostorban ősi idők óta, még mikor az apácák a veszprémi közösségben éltek, tehát a 13. század legelején, magyarul olvasták a Passiót, Krisztus szenvedéseit. ... A 14. század elején a firenzei kolostorban, ahol az inkvizíció 'könyvcenzorai' működtek, élt Pasavanti fráter domonkos-rendi szerzetes és hivatalos könyvcenzor. Ő mondja egy kezébe került magyar Bibliáról az első, idegen ajakról elhangzó 'könyvkritikát' azzal, hogy ,scuro linguaggio'-ja, 'homályos nyelvezete' van. A másik adat szintén egy domonkos szerzetestől, a francia Guarinus rendfőnöktől származik, aki Árpádházi Szent Margit életének legendájával kapcsolatban említi egy nagyobb terjedelmű magyar Bibliát.*” [12], 118-119. old. Mondanunk sem kell, hogy a szóbanforgó magyar Biblia nem származhat a X. század utánról, hiszen azidőtájt a római katolikus egyház nem engedélyezett latintól különböző – és pláne magyar! – bibliafordítást. Nota bene: szükségképpen lennie kellett egy az őshazából hozott magyarnyelvű Bibliának, ami Zakariás rétor és Kirill Konstantin általunk kielemezett közléseivel találkozik. A fentieket még jobban alátámasztandó, nem árt megjegyeznünk, hogy nálunk még a kisiskolások is tudják azt, hogy a régi magyarok egy Istent imádtak. Ha tudniillik az ezredforduló körül egy természetvallásba „robbant volna bele” a keresztyén istenfogalom, akkor a régi szövegekben nem maradt volna fenn „a régi Isten” és „az új Isten” fogalma, hanem legfeljebb „a sok régi közé egy újabb isten” változat. És Géza fejedelem sem arra hivatkozott volna, hogy „van ő olyan úr, hogy két Istene is legyen”, hanem ilyenénképpen: „van ő olyan úr, hogy a sok régihez még egy újabb istene is legyen”.)

De más értesüléseink is vannak a kazárok és rokonaik korai megkeresztelkedéséről. Al-Bakrī X. századi arab földrajzíró Az országok és utak könyve c. művének 9. Töredékében a kazár királyról írja, hogy „*valaha mágushiten volt, aztán keresztyénné lett*” [22]. Mihály pátriárka is – a VI. századi Ephesos-i János nyomán – azt írja, hogy a kazárok „*korábban [585 előtt] keresztyének voltak*” ([32], [6] ill. [2]), mégpedig ugyanazon Káspi-kapukon belüli lakhelyet lokalizálva, mint Zakariás rétor! (Ephesos-i János kortársa volt Zakariás rétornak.) Ezek egyidejűleg erősítik meg Zakariás rétor közlését (a kazárok V. századi meg-

eresztelkedéséről) és zárják ki a hivatalos verziót (a kazárok kök-türk eredetéről). Hiszen a türkök soha nem voltak keresztények, de még mágushitűek sem: a „türk ég-Istent” imádták. A kazároknak tehát már az V. század előtt sem az Altájhoz, hanem Perzsiához köthető hitviláguk volt.

A kereszténység kiterjedt kazáriai voltáról a VII-VIII. századokból viszont már egészen konkrét adataink is vannak: korábban már említettük, hogy *Izrael* kaukázusi albán püspök Kr.u. 682-ben közli, hogy a „*keresztény templomok épültek a hunok országában*”, beszámol a hunok Derbendtől északra fekvő fővárosáról, „*a fénypompás Varachanról*”, amelynek utcái, terei vannak, ahol „*ügyes ácsok*” dolgoznak, akik egy állatmotívumokkal díszített hatalmas keresztet is állítottak; ötvöseik arany- és ezüstsobrokat készítenek [40]. Ez a leírás a VII. századi Kazária központi területét képező Dagesztánra vonatkozik. A Kazár Birodalom VIII. századi egyházszervezetét már lényegileg egészében ismerjük: „... az úgynevezett *Notitia Episcopatum*, egy VIII. századi írás ... a keresztény püspökségek jegyzékét tartalmazza. A kazár keresztény egyház, amely ezidőtájt önálló metropoliát alkotott s központja a Krím-félszigeten, Doroszbán volt, hét püspökséget foglal magában. E jegyzéken harmadik helyen, a krími és itili püspökség után a chvaliszi, vagyis (az alán-chazár kiejtésnek megfelelően) a chorezmi püspökség következik, utána pedig négy észak-kaukázusi püspökség.” ([49], 230. old.) Ezek az adatok mind-mind a fentieket erősítik, nevezetesen, hogy a kazárok között már régésrégén tért hódított a kereszténység, amikor az altáji törökök még csak nem is hallottak róla. Sőt míg a kereszténység az igazi törökök között később sem jellemző (csak jóval az európai térvesztés után és rövid ideig az ujugurmanicheus irányzat), addig a fentiek szerint Kazáriában a türk uralom bukása után is virágzik a kereszténység.

Visszatérve a Zakariás rétor által felsorolt „hun népekhez”: ezek fehér hun eredetét numizmatikai leletek is megerősítik. VI. századi fehér hun pénzérméken megtalálhatók a *kabar* és *szabir* népnevek, sőt a *Tonuzoba* rovásfelirat is ([21], 610. old.)! Mint az tudvalevő, az ismert írott történelemben az említett fehér hun pénzérmén kívül még egy helyen fordul elő a *Tonuzoba* név. Pontosan ezer évvel ezelőtt így hívták a magyarországi besenyők királyát.

Zakariás rétor tudósítását „*a kapukon belül*” élő „*hun nemzet*”-ekről nagymértékben alátámasztja egy sor örmény író is (Eliseus, Pharb-i Lázár, Mechitár, Vartan, Leontius) külön-külön számtalan helyen, de még Procopios is (De Bello Persico L.IV.), midőn a kaukázusi kapukat *Hun kapuk*nak nevezik. Ebben az összefüggésben szó sem lehet pontusi hunokról, csak dél-káspi fehér hunokról.

De közvetlenül is nyilvánvaló, hogy e kazároknak nem lehet közük az altáji türkökhöz. A közlés az V. századra vonatkozik, de még az írás ideje is 555 körüli („*Iustinus uralkodásának 28. éve*”), amikor a kök-türkök éppen csak elkezdtek az Altájban birodalmat alapítani. A Káspi-kapuk vidékén élő kazárokat, alánokat, ungarokat és abarokat pedig addigra már meg is térítette Quardusat örmény püspök. Zakariás rétor ugyanakkor *abdélok*at és *eftaliták*at is említ a tizenhárom hun nép között. Tehát ez az egyetlen kútforrás egyszerre hirdeti, hogy **a kazárok, alánok, szabirok, abarok, ungarok stb. nem törökök, viszont fehér hunok!** Mindezzel bizony nem a hivatalos verzió cseng egybe, hanem Pharb-i Lázár örmény író tudósítása, amely szerint *Abarország* 450 körül Hyrkánia vidékén volt [26], tehát az avar-zsuan-zsuan azonosítás is eleve fatális tévedés. Procopius ugyanakkor az eftalitákat jelzi Hyrkániában ([41], *De bello Persico* I. 3.). A szintén itt felsorolt ungarokat (*unqaluš* néven) viszont a X. századi Al Bakrī arab író eredezteti Khoraszánból — tehát pontosan ugyanonnan ([?], 257-258. old.! A felsorolásban szintén szereplő szabirokról pedig már említettük, hogy Stephanus Byzantinus már 400 körül is a Fekete-tenger vidékén jelzi őket (ugyanott, ahol utána még kétszáz évig **folymatosan** adatolhatók a közvetlenül rájuk vonatkozó forrásadatok), és őket a Hérodotosz említette kaukázusi szaszpeirok utódainak, szkíta fajtájúaknak nevezi:

„Σαπειρες εθνος εν τη μεσογεια τ $\approx$ ς Ποντικ $\approx$ ς οι νυν δια τοι β λεγολενοι-Σαβειρες.

Βεχειρ, εθνος Σκυδικον, ως Σαπειρ, η μετα τοι σ Σασπειρ.” (De Urbibus, Scyth. 265., [45])

Ezeknek a szabiroknak – kazár rokonaikkal együtt – bizony semmi közük a kök-türkökhöz, de még azon területhez sem, amelyet majd csak a XIII. században kezdenek *Szibériának* hívni. Ezek a szabirok még 463 körül sem nyargalásznak Nyugat-Szibériában, és semmilyen uráli népcsoportot nem „sodornak magukkal”. De ugyanezt más, ettől független forrásokból is tudhatjuk, ugyanis a szabirok közvetlen szomszédai ősidők óta azok az onogurok, akik Jordanes (531 körül), Agathias (570 körül) és a Ravennai Geográfus (aki 700 körül írt, de adatát a IV. századi Libaniostól vette!) **egybehangzó** tanúsága szerint **emberemlékezet óta** a Meotisz ill. a Kaukázus vidékén éltek [33], [38], [42]. A szóbanforgó szaszpeirokat pedig Hérodotosz már a Kr. e. VI. században is Transzkaukáziában említi (*Historiarum* IV. 37.). Ezek az adatok mind-mind Káspi-Kaukázus vidéki képletekről szólnak! Mindezt véletlennek nevezni — nagyon szánalmas és átlátszó erőlködés.) S itt még nem szóltunk arról, hogy Sebeos is *tetalnak* nevezi a kazárokat, s Mihály pátriárka szerint

is az eftalita birodalom területéről származnak s a Kaukázust déli irányból érik el.

A „hunok nyelve” szempontjából még egy – és következtetéseinkkel egybevégo – érdekes adalék, hogy kínai források szerint *az eftaliták nyelve nem hasonlít sem a türkökéhez, sem a mongolokéhoz* ([21], 392. old.). Hiszen ekkor ugyanez vonatkozik az avarokra, szabarokra, onogurokra és kazárookra is; nyelvük *nem hasonlít sem a türkökéhez, sem a mongolokéhoz*. Hát persze: nyelvük őshazája a dél-káspi régió. (A kazárok nyelvére vonatkozó részletesebb adatokat lásd később.)

3. A „keleti-turkok” tényleg törökök?

Ebben a szakaszban megvizsgáljuk, hogy a bizánciak által a kazárookra aggattott „turk” jelző vonatkozhat-e egyáltalán „igazi” altáji törökökre. (Az eddig tárgyaltak szerint már tudjuk, hogy nem; de érdemes ezt a kérdést a fentiekől függetlenül is megvizsgálni.) Ehhez a „turk” elnevezés megjelenését követjük végig, s látni fogjuk, hogy e név perzsa használata régebbi keletű a mai értelemben vett törökök megjelenésénél, sőt a kök-türkök „türk” önnevezése is csak a VI. század közepétől használatos, tehát pontosan abból az időből, amikor ők megjelentek Nyugat-Ázsiában ill. Kelet-Európában.

Theophylactos Simocatta bizánci író szerint a perzsák által legyőzött fehér hunokat *a perzsák turkoknak szokták nevezni*: „*a perzsák királya, Ormuzd legyőzi a perzsák által turkoknak nevezni szokott hunokat és Baram perzsa vezér Kolchist támadja meg*” (III. könyv, 6.). Theophanes Isaacius – aki más helyen a kazárokat hívja „keleti turk”-oknak – Theophylactos nyomán szintén „turk” néven említi a Baram által 587-ben legyőzött fehér hunokat. Itt semmi- de semmiképpen nem jöhetnek szóba igazi törökök! Theophylactos szimplán *turk* néven széltében-hosszában az altáji törököt nevezi, bizony távolról sem ily körülményességgel: „*perzsák által turkoknak nevezni szokott hunok*”. Ez a körülményes jelző **határozottan a törököktől megkülönböztető funkciójú!** (Sőt üzenet értéke van: vigyázzunk a *turk* jelzővel, ha azt perzsáknál olvassuk, mert az elsősorban nem a türkökre, hanem a tőlük merőben elütő europid fehér hunokra vonatkozik!)

I. Chosroes Anosirván (531-579) a *turk* jelzőt valóban elsősorban a fehér hunokra használja annak ellenére, hogy ő a kök-türkökkel is szinte „napi kapcsolatban” állt, sőt éppen a fehér hunok miatt! Például:

„*Az országom északi részén lakó turkok elmondják szegénységüket és attól*

tartanak, hogy kénytelenek lesznek kalandozásokkal és betörésekkel károkat okozni, ha én nem oldom meg valamiképp helyzetüket.” (Karnamag, [14])

Ezek a „szegény turkok” bizony nem az akkor éppen világbirodalommal rendelkező kök-türkök, hanem éppen az általuk elűzött fehérhun-utód népek! Vegyük észre, hogy ha a perzsák **elsődlegesen** a velük szövetségi viszonyban álló kök-türköket nevezték volna *turkok*knak, akkor a fehérhun-utódokat (ef-taliták, uarchonok, avarok) semmiképpen nem ezzel a névvel illették volna. Theophylactos Simocatta világosan arról ír, hogy a kök-türkök feltűnésének idejében a perzsáknak már kialakult „szokásuk a hunokat *turkok*knak nevezni”. Tehát a perzsáknak már régi szokása volt a hunokat *turkok*knak hívni, amikor a kök-türkök egyáltalán megjelentek Perzsia látómezejében. Németh Gyula viszont megírja, hogy a kök-türkök „*türk*” önelnevezése pontosan ebből az időből ered ([37], 84. old.)! De a bizáciaktól keletre eső régiók kútfői más esetekben is ugyanezt erősítik meg, sőt teszik kétséget kizáróvá.

At-Tabari arab történetíró is teljes természetességgel nevezi a fehér hunokat „a” *turkok*knak IV. és V. századi eseményekkel kapcsolatban ([39] 53, 99-105), pedig ő pontosan ismerte a fehér hunok és kök-türkök viszonyát. Ezt csakis úgy magyarázhatjuk, hogy a fehér hunoknak előbb volt *turk* nevük, mint az altáji kök-türköknek, akik az impériummal együtt mintegy a nevüket is „elhódították” a fehér hunoktól. (Ugyanez áll a *kagáni* és *vezéri* méltóságra, amelyeket Chorenei Mózes a 320-as évszámnál használ a párthus-utódokkal kapcsolatban, 357-nél viszont éppen „a **chagan** volt észak királya, a *Khazirok fejedelme*, a királynő pedig a *chatur*”. Az orkhoni felirat szerint ezidőtájt az altáji török népek még a Szent Ötüken erdejét lakták, nem is voltak még sztyeppei népek. A legfőbb méltóságuk eredetileg a *jabgu* volt. A türköknek először *kagánjuk* még Chorenei Mózes után is csak száz évvel lesz! Az altáji türkök *jabgujából* 550 körül éppen úgy lett *kagán*, mint a frankok *királyából* 800-ban római *császár*. Nincsen tehát sem türk *kagán*, sem türk *vezír*, sem türk rovás, de még a nevük sem a sajátjuk, mert mindezt a fehér hunoktól *harácsolták*. A *harács* momentán tényleg az övék. Mint ahogy nincs német *Kaiser*, német *Offizier*, német *Schrift* vagy *Staat* sem, mert mindezt a rómaiaktól vették át, még ha e szavak *echte* német hangzásúak is.) Ha tudjuk, hogy a perzsák már a IV. században is *turkok*knak nevezték a fehér hunokat, az őket meghódító altáji nép *turk* neve pedig éppen a hódoltatás idejétől „kerül forgalomba”, nem nehéz rájönni, hogy itt névátvételtől van szó; s nem kell csodálkoznunk azon, ha a fehér hunokkal régebb óta szomszédos népek a VI. század második felében is őket nevezik elsődlegesen *turkok*knak. (Anosirvánál pontosan ezt látjuk.) Az a tény, hogy a *turk* nevezet első

hírét Bizáncba ferdeszemű tatárok postázták – s emiatt Európában nekik ítélték erre „szerzői jogvédelmet” –, a fentiekben mit sem változtat. Legfeljebb annyit, hogy a későbbi krónikaírók néha paradox módon mind a fehér hunokat, mind a kök-türköket *turk* néven nevezik, elég kusza helyzetet hagyva hátra a modern kor történészeinek. Mindenesetre szépen látszik, hogy míg a kök-türkök a tőlük távoli Bizáncban könnyedén váltak a *turk* név elsődleges hordozóivá, addig a kök-türkökkel (s előtte a fehér hunokkal) szomszédos perzsák-arabok (Anosirvan, Bīrūnī, Tabari, Mirkhond) még egy jó darabig a fehérhun-utódokat nevezik **elsődlegesen** *turk*oknak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a *turk* nevezet eredeti hordozói – egy kivétellel – lassan beleolvadtak a szláv, török és iráni nyelvű népek tengerébe, nem lehet csodálkoznunk, hogy a bizánci nevezet nyomán ma már a legtöbb történész előtt föl se merül, miszerint a *turk* név valaha mást is takarhatott, mint altáji tatárokat.

(Mirkhond perzsa író a XV. században a *turk* név alatt egyébként még mindig fehér hunokat ért, akiknek négy fő ágaként az *abarokat*, *kazárokat*, *úzokat* és *petsenegeket* sorolja föl; és véletlenül sem *karlukokat*, *kirgizeket*, *tatárokat*, *tokuzoguzokat* vagy *mongolokat*, stb.. [13], 59. old. Márpedig a mai értelemben vett török népeket **kizárólag** az utóbbiak jelentik. Igaz, hogy a közlésben van egyetlenegy kétértelmű adat, amelyben az úzokat jászoknak is, *ghuzoknak* [oguzoknak?] is nevezi, de eme úzokról momentán tudjuk, hogy 950 körül Kazáriától nyugatra éltek{[34], 9.fej.}, tehát ők már csak ezért sem oguzok.)

Teljesen világos tehát, hogy a *turk* név a fehér hunokról származott át az altáji törökökre és nem megfordítva. Azt is látnunk kell, hogy a fehér hun utódokat *turk*ként aposztrofáló Theophanes a VIII. század végén – az altáji türkökről már csak távoli hírből hallván – a legkevésbé sem ismerte a fehérhun-utódok és az altáji törökök egymáshoz való etnikai viszonyát! (Ne feledjük, hogy Theophanes **éppúgy** *turk* névvel illeti a VI. századi kök-türköket, mint a perzsák által 587-ben legyőzött europid fehér hunokat!)

Azt se feledjük, hogy Theophanes egy helyen a kazárokat *keleti turk*oknak nevezi, amely egy „nyugati turk” népre enged következtetni, s ez csak a magyar lehet. Ha most netán szabadna e *turk* név alapján a kazárok török voltára következtetni, akkor abból a magyarok török volta is adódnék. Ugyanez másképpen fogalmazva: a VIII. századi bizánci források kazárokra aggatott *turk*, *keleti-turk* jelzője semmi másra nem utal, mint a magyarokkal való rokonságra! Bizony, történész uraimék, ideje lenne felhagyni a hasra *ütésszerű* következtetgetéssel, mert könnyen hasra *esés* lehet belőle. Theophanes fo-

galmazása (egy helyen a Don-vidéki magyarokat azonosítja a VI. századi türkökkel) félreérthetetlenül elárulja, hogy a bizánciaknak a VIII-X. századokban semminemű értesülésük nem volt a keletre visszaszorult igazi türkökről; a VIII-X. századi magyarokat totálisan összekeverték a VI. században felbukkant kök-türkökkel. (A bizánciak a magyarokat még a kazároknál is következetesebben tartották a türkök egyenes folytatásának; hiszen Theophanes után már **csak a magyarokra** használták a *turk* nevet.) Magyarán: a VIII. században a bizánciak **nem** a magyarokat hitték türköknek, hanem **fordítva**: a VI. századi türkökről hitték azt, hogy azok is a magyarok voltak. Persze mondhatná valaki, hogy a két dolog ugyanaz, csak a megfogalmazás más, pedig dehogyis ugyanaz!!! A kettő közötti különbség **éppen** abban áll, hogy Theophanes *keleti-turk* jelzője **nem a törökökkel**, hanem a **magyarokkal** való rokonságra utal. (A *keleti* jelző félreérthetetlenül jelzi azt, hogy 800 körül a bizánciaknak fogalmuk sem volt semmilyen, a kazároktól is *keletre* eső türkökről!) Tehát – és ez erős bizonyíték – **bármit is hitték a VIII. századi bizánciak a kétszáz évvel korábbi eseményekről, a saját jelenükben a KELETI TURK megjelölés a kazárokat elsődlegesen a magyarokhoz köti!**

Mellesleg – még mindig eljátszozva a gondolattal – ha Kazária tényleg a nyugati kök-türk birodalom folyamatosan fennmaradó nyúlványa lett volna, akkor a bizánci írók *még véletlenül sem* követtek volna el olyan durvaságot, hogy e birodalomtól nevét elvegyék és egy *tőle nyelvében is elűtő* gypűnépre származtassák azt át! (Mint az közismert, a VIII. század után a bizánciak a kazárokat *kazároknak*, a magyarokat pedig továbbra is *turkoknak* nevezik.) Tudjuk, hogy a bizánciak a terminológiákban igyekeztek rendszert tartani, s a névbitorlásokat erősen elítélték, az ilyesmire különösen kényesek voltak. Emlékezzünk csak rá, hogy Theophylactos Simocatta milyen szemrehányással írta, hogy a *uarchonok* *abarnak* merték magukat nevezni: „*jogtalanul használják e nevet!*” Szóval már csak emiatt sem kerülhet szóba, hogy Kazária a kök-türk birodalom legnyugatibb nyúlványának egyenes folytatása lett volna.

Ezzel párhuzamban érdemes odafigyelni Theophanes jelző nélküli névhasználatára is. Amikor nem hasonlítgat, akkor a kazárokat bizony egyszerűen *kazároknak* nevezi: „*A khazarok hatalmas népe feltűnt Berzilia legtávolabbi vidékeiről ...*”. Tehát amikor magyarázás nélkül, jelző nélkül egyszerűen *turkokat* említ („*a Donnál keletre turkok lakoznak*”), az nem a kazárookra vonatkozik. Ez a *turk* név a VIII. századi magyarokra és a **velük** azonosított VI. századi kök-türkökre vonatkozik, de semmiképpen sem a kazárookra! Vis-

zont a kazárokat ezekhez köti, rokonítja, midőn őket *keleti turk* néven nevezi; mintegy utalva arra, hogy a kazárok ugyanazon nép keletibb ága, amelynek a nyugatibb ága a magyarság. (Ne tévesszük szem elől: Theophanes és az utána következő összes bizánci író a jelző nélküli névhasználatban éppoly **következetesen** és **kizárólag** nevezik a kazárokat *kazároknak*, mint a magyarokat *turkoknak*.)

Egyébként csak le kell ellenőrizni a VI. század második feléből származó forrásokat: mindaddig az időig, míg az **igazi** türkök Bizánc látómezejében maradnak, addig a kortárs görög írók soha, de soha nem nevezik őket *hunoknak*, s megfordítva is: az általuk *hunoknak* nevezett népeket (*ogór, uarchun, abar, onogur, szabir, utigur* stb.) soha nem nevezik *turkoknak*! Pontosabban fogalmazva: egyetlen VI. századi bizánci forrásban jön elő a *turk* és *hun* nevezet ugyanazon népre, **de pont ez a forrás szeparálja el a legdirektebb módon** a „hunokat” a „turkoktól”! (Tudniillik akiket én sűrűn emlegetek egyszerűen *turk* néven, azokról **soha nem fogom közbevetve** megjegyezni, hogy ezek „a perzsák által *turkoknak* nevezni szokott *hunok*”!) Miután viszont a türkök visszahúzódtak messze keletre, a bizánciak – mint Theophanes „*keleti turk*” jelzőjéből egyértelműen adódik, hogy „még keletibb turkokról” **tényleg** semmi fogalmuk nem volt ezen a néven – egy idő után ugyanazokat a „*hunokat*” kezdték *turkoknak* nevezni, akiket a velük kapcsolatban álló perzsák **kezdetől fogva** szívós következetességgel neveztek elsődlegesen *turkoknak*! Tehát ha úgy tetszik: amint a VI. századi bizánci terminológiában a „*hun*” és „*turk*” nevek antagonisztikusan különbözőt jelentettek, addig a VIII. század végétől kezdődően a bizánci szóhasználatban egymás szinonímáivá váltak! Azaz egy VI-VII. századi rövid intermezzo (egy emberöltőig tartott) kivételével egészen a mongolok és szeldzsukok feltűnéséig a *turk* nevezet Bizáncban is fehérhun-utódokat jelentett és semmi esetre sem törököket.

Tehát a kazárookra a bizánciak által ragasztott *turk* elnevezés semmiképpen sem jelent a mai értelemben vett törököt; ez a név sokkalta inkább a kazárok fehér hun eredetét erősíti meg, éppen úgy, ahogyan azt Sebeosnál és Zakariás rétornál láttuk. (Sebeos közlése 661 körülről való, tehát éppen abból az időből, amelyre Theophanes általunk vizsgált tudósítása vonatkozik). A *turk* nevezet körüli zavar okát egyértelműen abban jelölhetjük meg, hogy e név számos kútfő alapján eredetileg a fehér hunokat jelölte, majd az áltáji „kök-türkök” ezt átvették (mint a *uarchunok* az *abar* nevet) s a bizánci forrásokban – mint elsők ezen a néven – már ők a *turk* nevezet szinte kizárólagos és elsődleges viselői. A perzsa forrásokban jóval tovább tartotta magát

a *turk* névnek elsődlegesen a fehérhun-utódokra való használata, hiszen ők sokkal közvetlenebbül ismerték a fehér hunokat! A modern „forráselemzés” ebből a „zavarosból” aztán könnyűszerrel kihalászta azt a skandallumot, hogy a VI. századdal kezdődően minden sztyepei nép török volt! (Az egyetlen kivételt csupán azért tették a magyarsággal, mert ma is élő nyelvünk nem engedi meg törökké nyilvánításunkat. Minden kihalt sztyepei népet viszont gondolkodás nélkül kiáltanak ki töröknek.)

És semmiképpen ne feledjük, hogy e szakasz csupán egy gondolatkísérletnek szánt kitérő volt: ama tényt, hogy a kazárok nem törökök, Pliniustól, Stephanus Byzantinustól, Mesrobtól, Chorenei Mózesztől, Mar-Ibas-Katinától, Zakariás réortól, Tabaritól, Sebeostól, a Ravennai Geográfustól, Mihály pátriárkától (Ephesos-i Jánostól) és a kijevi Nyesztortól már egyaránt nagyon jól tudjuk. (És ezek még csak a X. század előtti források!) Ezeknek viszont – s ezt ebben a szakaszban mutattuk ki – Theophanes Isaacius sem logikájában, sem szellemében nem mond ellent, bármiképpen csűrök-csavarják is azt a jelenkor hivatásos történészei. Az ezután említendő kútfők viszont még a fentieknél is kézzelfoghatóbban meg fognak győzni bennünket afelől, hogy a kazárok sosem voltak törökök.

4. X. századi kútfők a kazárok rokonairól

József király és Joszef Ben-Gorion. A kazárok testvérnépeinek családfájára vonatkozó fontos dokumentumot tartalmaz Khaszdai Ben-Jic-haq X. századi spanyolországi rabbi és József kazár király (*bāk*) 960-965 körüli levelezése [17], [25]. A rabbi azon célból írt levelet a királynak, hogy megtudja: a kazárok zsidók-e valójában avagy sem; s József király válaszevele felsorolja a kazárok *összes* testvérnépét – legalábbis a korai kazár hagyomány szerint levőket. Ugyancsak fontos adatot tartalmaz Joszef Ben-Gorion héber történetíró 940 körüli feljegyzése a kazárral rokon népekről. Mindkét forrás Jáfet unokáját, Togarmát nevezi meg a kazárok ősapjául, Togarma fiait pedig a kazárral rokon népek névadó őséül. Mint látni fogjuk, ezek az adatok közvetlenül a magyarok szempontjából is felbecsülhetetlen jelentőségűek. (Azt is előrebocsáthatjuk, hogy a sokak által várt *igazi* nagy török népek közül egyik sem azonosítható be a felsoroltak közé!)

József király levelében ez szerepel: „*Apáink nyilvántartásában azt találtuk, hogy atyáink egyikének, Togarmának tíz fia volt (a nevek egy részének elmásolása valószínű!), s ezek név szerint a következők: 1. Agiôr 2. Tirôsz*

3. *Avôr* 4. *Ugin* 5. *Bizel* 6. *Tarna* 7. *Kazar* 8. *Zagur* 9. *Balgôr* 10. *Szavvir* (*szabir*). *Mi Kazártól vagy Kozártól származunk.*”

Joszeff Ben-Gorion feljegyzése héber másolásban és arab fordításban is ránk maradt (sajnos ezekben is erősen valószínű egyes nevek elmásolása). A héber szöveg szerint:

„*Thugarmának tíz fiúból álló családja volt, a leszármazottai név szerint: 1. Kozar 2. Pacinak 3. Aliqanosz 4. Bulgar 5. Ragbiga (Ragbina, Ranbona) 6. Turqi 7. Buz 8. Zabuk 9. Ungari 10. Tilmac (Tilmic). Ezek mindnyájan nyugaton élnek és lakhelyeiket saját nevükről nevezték el. Az Ethel folyónál is laknak még, ez az Elatach. Ungari, Bulgar és Pacinak sarjai egy nagy folyó, a Duna mellett laknak.*”

Az arab verzió szerint a testvérnépek nevei: 1. *Khazar* 2. *Badsanag* 3. *Asz-alân* 4. *Bulghar* 5. *Zabub* 6. *Fitrahk (Kotrakh?)* 7. *Nabir* 8. *Andsar (Ajhar)* 9. *Talmisz* 10. *Adzîgher* 11. (az arab átírásban egy tizenegyedik törzs is szerepel) *Anszuh*.

Mindjárt szemünkbe tűnik a Joszeff Ben-Gorion feljegyzésében szereplő *Pacinak* ill. *Badsanag* név, amelynek talán *Bizel* felel meg József király listájáról, de mindenképpen besenyőket jelent. A *Tilmac* név is kétségkívül a besenyők *Talmács* nevű törzsét jelenti. A besenyők eszerint testvérnépei a *Kozar*, *Bulgar* és *Ungari* népeknek (ez X. századi adat!). Sőt Joszeff Ben-Gorion írja, hogy ezek közül *Ungari*, *Bulgar* és *Pacinak* az ő idejében a Duna mellett élnek, tehát félreérthetetlenül a magyarokról, bolgárokról és besenyőkről van szó! Ha e listák népei közül egyesek török, míg mások magyar nyelvűek lettek volna, a héber tudós minden bizonnyal nem írta volna őket legközelebbi testvérnépeknek! (Lásd alább ezzel kapcsolatban Maszúdi adatát is.) Ez egy igen erős bizonyítéka annak, hogy a listákon szereplő népek legalábbis közel magyar nyelvűek voltak. (Egyébként az arab írók midőn „jelző nélküli” törököket emlegetnek, a kirészletezéskor mindig a *karlukokat*, *kimakokat* és rokonaikat sorolják föl, és soha nem a fenti listákon szereplő népeket!)

Szintén azonnal szembetűnő, hogy az alánok (*Aliqanosz*, *Asz-alân*) is a kazárok testvérnépei, éppen úgy, mint Zakariás rétornál. Lám, a hivatalos álláspont szerint a kazárok töröknyelvűek, míg az alánok iráni nyelvűek voltak; a fentiek szerint viszont testvérnépek, tehát nagyjából egynyelvűek — amint az Zakariás rétor közléséből is külön kitűnik. (A kazárok nyelvével később bővebben foglalkozunk.)

Leszámítva, hogy e népnevek többsége az eredeti alakhoz képest valószínűleg erős torzítást mutat, még mindig érdekes, hogy a József király levelében

szereplő *Ugin* népnév Victoris Tonnennensis episcopi chronica (447-567) [33] sorai között is felbukkan, amely 515-ből beszámol egy Kis-Ázsiába törő *Ugni* nevű népről, akit a szabirokkal szoktak azonosítani. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert József király levelében a *szabir* és *ugin* testvérnépek; nem túl meglepő hát, ha egy külső szemlélő az egyikre a másik nevét használja. Szent Izidor 600 körül viszont a hunokat nevezi *hugnos* néven (a kézirat egy XII. századi másolatában már *ungros* alak szerepel). Nincs kizárva, hogy az *ugin* alak *onogurt* jelöl, az *agiôr* pedig *ugort*. (Az *onogur* és az *ugor* Priszkosz rétornál és Zakariás rétornál is két külön népnév.) Itt bizony megint sorra a Zakariás rétornál szereplő „hun” népnevek jönnek elő, természetesen a kazárokkal együtt. De az is lehet, hogy a Maszúdinál szereplő *y.ġ.nī* népnév (a magyarok és besenyők testvérnépe, [22], 182. old.) felel meg az *ugin*nek, ami ez esetben *úz* vagy *jász* is lehet (ez az *úz* mindenesetre nem lehet *oguz*, mert Maszúdinál *y.ġ.nī* és *ġuzzīya* két különböző, sőt egymással élethalálharcot vívott nép! [22], 218. old.). De akár így, akár úgy, ez az *ugin* mindenképpen a magyarok testvérnépe.

Feltűnő, hogy e népnevek közül több is emlékeztet elő-ázsiai területnévre: *Tirôsz-Tírusz* (a Bibliában *Thirász* Jáfet fia), *Ugor (Agiôr)-Ugarit, Zagur-Zagrosz, Szabir-Szubir-Szubartu-Zapaorte*. Emlékezzünk csak Stephanus Byzantinusra: „*Βεχειρ, εθνος Σκυδικον, ως Σαπειρ, η μετα τοι σ Σασπειρ.*” Márpedig a szaszpeirok Hérodotosz idejében Kolchisztól délre laktak (Historiarum IV. 37.)!

Természetesen a fenti listákon szereplő népnevek között semmilyen okoskodással nem találhatunk sem *kirgizeket*, sem *kimakokat*, sem *tatárokat* vagy *mongolokat*. A mai értelemben vett török népeknek semmi nyoma. (Az egyetlen esetleges *turk* névről tudjuk, hogy a törököknek nem is eredeti neve! Az arab fordítással való összehasonlítás után egyébként is valószínű, hogy a *turqi* név *uturgurt* vagy *kuturgurt* takar. A *Kotrag* népnév Nikephoros és Theophanes szerint is a bolgárok rokonnépét jelöli, tehát a kazárokét is. Nota bene: a *Kotrag* népnek valamely név alatt **ugyanazon szöveg** héber verziójában is szerepelnie kell s ez nem lehet más, mint a *Turqi*.) Tehát a listákon felsorolt népek sem törökök – sőt sokkal közelebbi rokonai a kazároknak, mint a törökök.

De nem is vagyunk e tekintetben pusztán közvetett következtetésekre utalva. Jozsef Ben-Gorion világosan megírja, hogy a listán szereplő népek „*mindnyájan nyugaton élnek*”, megjegyezvén, hogy azért valamelyikük „*az Etil mellett lakik*”, de ettől keletre aztán egyikük sem. E legutóbbi közlés félreérthetetlenül mutatja, hogy e tíz testvérnépnek semmi közvetlen köze

nincs a mai török népek őseihez, akik a közlés idejében éppenhogy **mind a Káspi-tótól keletre** éltek, ahogyan azt az ugyanabban az időben író arab szerzők is megerősítik! Márpedig ha a kazárok törökök lettek volna, akkor az a legkevesebb, hogy a kútfők a Káspi-tótól keletre lakó rokonaikat is megemléksék a **legközvetlenebb** rokonnépek sorában. De ezek közül **egyetlenegy sem** sorolnak föl a listák — amelyek, ne feledjük, a kazárok **összes** közvetlen testvérnépét tartalmazzák. Ez a legtisztább és legvilágosabb szeparáció a kazár-rokon és az altáji népek között! (Vegyük észre, hogy a kazároknak és rokonnépeiknek az *Etil* folyótól nyugatra való lokalizálása már önmagában is nem kevesebbet jelent, mint annak teljes bizonyosságát, hogy ezen népek között még **hibás** vagy **elírt** formában **sem** szerepelnek a mai értelemben vett török népek!)

Ha egyébként a fenti listák népneveit szemléljük, feltűnő, hogy csak úgy hemzsegnék köztük az *-ar*, *-gar*, *-gur*, *-gor*, *-gher* végzések. Ez azért érdekes, mert ebbe a sorba nemcsak az *ungar* név illik bele (mint ahogy szerepel is benne) a szintén itt szereplő besenyők *kangar* nevével együtt, hanem akár a *magyar*, *magyer*, *megyer* vagy *magor* is. Hivatalos történéseink persze jó előre gondoskodtak arról, hogy a köztudatba a *magy-* és *-er* szótagokra bontás kerüljön, ami sok idő után már természetesnek tűnhet. Hogy aztán senkinek ne szúrjon szemet, miszerint a *magyar* szó *-gyar* tagja azonos az *ugor*, *hungar*, *bulgar* nevek második tagjával. Momentán a *bolgár* név későbbi *Bulár*, *Buljar*, *Biljar*, *Belár* és *bojár* alakjai is feltétlenül eme *-gar*, *-ger* tagok „g”-jének lágy voltát támasztják alá. (Arról nem is beszélve, hogy az igazi török népnevek között ez a fajta végződés nem jellemző. Ezek jobbra *-k*, *-g* vagy *-z* végződésűek, az egyetlen *ujgur* a többiek közül egyikhez sem köthető! Ez a név pedig akár a manicheus térítéssel is keletre kerülhetett. Az ujugurok valamikori nyugati származását erősíti meg a Hszincsiangban nemrég feltárt, négyezer évnél idősebb **kaukazo-europid** múmiák is. A tipikus *-gar*, *-ger* végződés ugyanakkor nem származhat közvetlenül a török *-er*, *-ir* tagokból sem a *bolgár*, sem a *magyar* név esetében.) Ha már a *kangar* nevet is szóba hoztuk, meg kell említenünk, hogy természetesen a kangaroknak (besenyőknek) sincs semmi közük az Altájhoz és a türkökhöz; a VI. század elején még Perzsiában élnek, majd a Kaukázuson át vonulnak Európába [14]. (Nahicsevánban ma is van *Biçānāki-hágó*!) Eme jellegzetes *-gar*, *-gyar* végzésekkel kapcsolatban több mint érdekes, amit Theophylactos és at-Tabari összevetésénél korábban már láttunk: nevezetesen hogy a kazárok a dél-káspi *ogór* népek közé tartoznak. Sőt e végződés at-Tabarinál is előjön *bandžar*, *balandžar* formában [48].

Szintén figyelemreméltó, hogy a szóbanforgó népnévlistákon a *szabir* név is szerepel, amelyről szintén korábban láttuk, hogy már 400 körül is nem az Altájhoz vagy Nyugat-Szibériához, hanem a Fekete-tengerhez és a Kaukázushoz köthető [45]. Tehát felsorolt rokonnépek sem lehetnek sem altájiak, vagy szibériaiak, netán eszkimók. Szintén fontos megjegyeznünk, hogy Theophylactos Simocatta a *Kotzagir*, *Tarniakh* és *Zabender* népeket *uarchunna*k nevezi, és határozottan megkülönbözteti az őket elüldöző türköktől. Tudniillik *Kotrakh*, *Tarna* és *Szabir* a szóbanforgó listákon is szerepelnek (márpedig a *zabenderek* éppúgy *szabirok*, mint ahogy az *onogundurok onogurok*). Ez is amellettszól, hogy a kazár listákon szereplő népek a bizánciak által *uarchunna*k nevezett kategóriába tartoznak. Ne feledjük, hogy az idézettek-től függetlenül pontosan ugyanezt állapítottuk meg Zakariás rétor, Sebeos és a kijeji Nyesztor-krónika közléseiből. Tehát az évszázadok hosszú során a különböző kútfőkben a kazárok rokonaiként makacsul ugyanazok a népek tűnnek fel ugyanazon „hun”, „eftalita”, „szkíta” jelzőkkel együtt. A lényeg az, hogy ezek mindnyájan nem altájiak, hanem dél-káspiak!

Végül lehetetlen nem észrevennünk, hogy Jozsef Ben-Gorion a bolgárok, magyarok és besenyők vonatkozásában (... *a Duna partján laknak* ...) annak a mozgásnak a végállapotát tünteti föl, amelyről a Nyesztor-krónika beszámol (... *a szkítáktól – jelesül a kazároktól – jöttek a **bolgár**nak nevezettek és letelepedtek a **Duna mentén** ... ezután jöttek a fehér **ugorok** ... az oborok is ... *őutánuk jöttek a **besenyők**, majd később a fekete **ugorok** ...*); és hogy a Nyesztor-krónika is azon mozgás második feléről számol be, amelynek elejéről, 585-tel kezdve Mihály szír pátriárka. S ugyanezen folyamat részleteiről tudósít Theophylactos Simocatta és at-Tabari is.*

Következtetéseinknek van még egy érdekes hozadéka. Az általunk bizonyítottak radikálisan más megvilágításba helyezik a *Gyula* mint különböző népeken belül felbukkanó nemzetségnév eredetét. E nevet a hivatalos verzió szerint török eredetűnek tartják. Igen ám, de e név **nemzetség- ill. dinasztianévként** csak **a besenyőknél** (görögös torzításban Γυλα, amely betűre ugyanaz, mint a magyar *Gyula* görög alakja), **a bolgároknál** (a *Dulo*, mint uralkodói dinasztia), **az alánoknál** (ugyanaz a *Dula* név ma is általános az oszétok között, amely Kézainál egy alán király neve), **a magyaroknál** (mint szintén az egyik legmagasabb méltóság, ami ugyancsak nemzetséghez kötődött; a honfoglalás után ezek uralták Erdélyt, azaz „a két Magyarország” közül az egyiket) és a baskíroknál (akiknek törzsi-nemzetségi szervezete bizonyítottan magyar eredetű, tehát abból törökségre következtetni nem lehet; a X. századi arab írók, de még a XIII. századi Rubruk és Benedic-

tus Polonus is magukat a baskírokat a magyarokkal totálisan – etnikailag és nyelvileg – azonosnak nevezik {[8], 162. old.}) fordul elő. Ezekről pedig éppen a fentiekben mutattuk ki, hogy mindnyájan fehér hun – tehát nem török – eredetűek. Azaz már csak a logika is kiköveteli, hogy e *Gyula* dinasztiák mindegyike egy közös fehér hun dinasztiából eredjék. Ezt a gondolatot szépen igazolja vissza a pandzsábi felirat, amelyen az áll, hogy a fehér hun dinasztia nemzetsége az 500-as években *Gyula (Jaula)* volt. Bīrūnī X. századi perzsa-arab író viszont éppen e fehér hun dinasztiáról írja (a keleten maradt utódaikkal kapcsolatban), hogy hatvan nemzedéken át uralkodott (ősük *Barhategin*, utóda *Kanik* volt; [46], 472. old.). Ez nemcsak azt jelenti, hogy e nemzetség eredete a szkíta korba nyúlik vissza (ami önmagában is kemény érv a szkíta-fehérhun kontinuitás mellett), hanem azt is, hogy csoda is lenne, ha e hosszú korokon átívelő dinasztiának semmi nyoma nem maradt volna a későbbi fehérhun-utód népek között. (A Kr.u. 305-ből származó nisibisi Tiridates-oszlopon álltak szerint Nagy Arszák dinasztiája is *euthalita hun* eredetű, az oszlopot állíttató örmény király is ennek a dinasztiának volt a tagja! A pandzsábi felirat *Jaula* nemzetsége eszerint a párthus uralkodóház nemzetségével azonos!) Tehát a magyar, alán, besenyő és bolgár dinasztiák *Gyula* neve éppúgy a fehér hun eredet bélyegét hordozza e népeken, mint Zakariás rétor, Mihály pátriárka, József király és Jozsef Ben-Gorion közlései.

Al Maszúdi. A X. században élt arab polihisztornak van egy közlése, amely a kazárok etnikumára vonatkozó közvetlen adatot ugyan nem tartalmaz, ám teljes mértékben alátámasztja Jozsef Ben-Gorion közlését, aki a magyarokat és a besenyőket a Duna vidékén említi, továbbá őket közös őstől – a bibliai Togarmától – eredezteti. Ehhez képest Maszúdi "Aranymezők és drágakőbányák" c. művének 17. fejezetében a következőket írja:

„A kazárok s az alánok szomszédságában, köztük s a Nyugat között elterülő vidékeken négy török nemzet él, akik leszármazásukat **egyetlen őstől eredeztetik**. Ezek részben nomádok, részben földművelők; nagy a tekintélyük és bátorságuk; e nemzetek mindegyikének külön királya van. Mindegyikük országának kiterjedése több napi járóföldet tesz ki; egy részüknek az országai a Fekete-tenger mentén terülnek el, támadó hadjárataik egészen Rómáig, sőt a Spanyolországgal szomszédos területekig érnek, diadalmaskodva az ott élő nemzetek fölött. Ezek s a kazárok királya között egyesség van, hasonlóan az alánok fejedelmével. Szállásaik a kazárok vidékeihez csatlakoznak. Közülük

az első nemzetség neve **y.ğ.nī** (vagy *yağni* ill. *bağni*). Ezzel egy másik szomszédos, amelyet úgy hívnak: **bağğird** (vagy *bağğirt*), ennek közelében más nép lakik, melynek neve **bağanāk** – ez e népek közül a legvitézebb – végül ez utóbbi szomszédságában megint másik nemzet lakik, melyet úgy neveznek: **nūkarda** (vagy *būkarda*). *Királyaik nomádok.*” ([22], 182-183. old.)

A X. században – illetve közvetlenül előtte – Kazáriától és Alániától nyugatra az arabok által „török”-nek nevezhető nép gyanánt a magyarokon, besenyőkön, úzokon, későavarokon (onogurokon), kabarokon és bolgárokon kívül semmilyen más nép nem jöhet szóba, tehát a fentiekben Maszúdi által említett népek mindenképpen közöttük vannak. Ezek között a magyarok (*bağğird*) és besenyők (*bağanāk*) teljes bizonyossággal beazonosíthatók. (Bár ehelyütt nem perdöntő, de megemlítjük, hogy szerintünk *yağni* a szaltovói alánokat=úzokat=jászokat, míg *nūkarda* a későavar-onogurokat, esetleg a kabarokat takarja.) Ez már önmagában is annyit minimálisan jelent, hogy a magyarok és besenyők testvérek, teljes összhangban Jozsef Ben-Gorion megállapításával. Ezzel egyidejűleg azon a homályon is fény tör át, amely a koraközépkori arab írók által – nem túl szabatosan – használt „török” kategóriát lengi körül. Ugyanis ezek az írók néha valóban a törökségre, néha viszont a ma „ural-altájinak” nevezett kategória egészére használják a „török” megnevezést. Nos, ha Maszúdi most **mindehhez képest, ezen belül** bizonyos „egy őstől eredő törökök”-ről beszél, azzal tudomásunkra hozza, hogy tisztában van vele: nem minden „török” nép származik közös őstől; a magyarok, besenyők, *yağni*-k és *nūkarda*-k viszont igen, ezek tehát valóban testvérek!

Mindennek a tetejébe: Maszúdi ezen népekkel kapcsolatban a kazárokat és alánokat is megemlíti, akik szintén szerepelnek Jozsef Ben-Gorion listáján a besenyők és magyarok mellett. Sőt Kirill Konstantin egy már említett közlése a magyarok és avarok mellett éppen a kazárokat és alánokat említi, mint a keresztyénséget anyanyelven hirdető, tehát **azonos kultúrkörhöz tartozó** népeket (azaz akiknek keresztyénsége se nem bizánci, se nem római).

De Maszúdi a fentieknél sokkal világosabban is megkülönbözteti a szóbanforgó négy népet az igazi török népektől. *A figyelmeztetés és visszapillantás könyve* c. művében (Megemlékezés a rüm királyairól a hidzsrától egészen 345-ig) a következőket írja: „Az ismeretek fajtáinak s az elmúlt idők eseményeinek könyvé’-ben említettük, mi volt az oka annak, hogy a törökök e négy fajtája Keletről elköltözött, miféle háborúk és portyázások voltak közöttük, valamint a Guzziya, a Harluhiya, és a Kimākīya között a Ğurğān-tó (Aral-tó) mentén.” ([22], 218. old.) A szóbanforgó konfliktus nyilván-

valóan a VI. századi türk-fehérhun-perzsa háborút jelenti, amelynek során a féhérhun-utódok kénytelenek feladni ősi hazájukat és nyomukban *igazi* török népek – a történelemben először – Közép-Ázsiába nyomulnak, amelyet azóta is bírnak.

Mindezzel kapcsolatban még két dolgot tartunk fontosnak kiemelni. Először is: Maszúdi nemcsak hogy állítja e négy nép (*yağni, bağjird, bağanāk, nūkarda*) testvér voltát, de történeti adatokat is ismer e népeknek (tehát többek között a magyaroknak és besenyőknek) a IX. századnál *sokkal korábbi együttéléséről*. Ez azt jelenti, hogy Maszúdinak *már csak e közlése alapján sem* kerülhet szóba olyan verzió, amelyben a besenyők a Káspi-Aral vidéknél *keletebből*, a magyarok viszont annál *északabbról* származnának.

Másodszer: Maszúdi információja alapján e négy nép korábban valahol másutt lakott **együtt**, mint a IX-X. századokban; s eme lakhelyükről bizonyos **másféle török** népekkel (oguz, karluk és kimak) való háború miatt költöztek el. Mivel ez utóbbiak vitathatatlanul altáji türk népek, valamint az Aral-tó vidékétől egészen Közép-Európáig terjedő nagy népmozgást idéztek elő, ezért tényleg csak arról lehet szó, hogy itt az avarok nyugatra vonulását is előidéző **türk-eftalita háborúról** történik említés a VI. század második felében. Az Aral-tó vidéke eredetileg a fehér hun birodalom területe volt, ezt a birodalmat döntötték meg a türkök és a perzsák, később pedig az arabok terjeszkedtek idáig. Oguzok, karlukok és kimakok részvételével vívott, Európára is kiterjedő népmozgást elindító háború a magyar honfoglalás előtt csakis egyetlen volt: a türk-eftalita háború. (Még esetleg a 893-as számánida-karluk konfliktus jöhetett volna szóba, ám ekkor már bizonyítottan sem a magyarok, sem a besenyők nem az Aral-tó vidékén laktak.) A szóbanforgó négy „török” nép tehát a fehér hun birodalom területén élt, tehát megint csak oda jutottunk, mint József király és Jozsef Ben-Gorion listáival kapcsolatban. (Reméljük, hogy a hivatalos verzió képviselői nem siklottak át azon az adaton, miszerint a **besenyők és testvérnépeik** az Aral-tó partján élethalál-harcot vívtak az **oguzokkal és testvérnépeikkel**, ami elég csattanós felelet a besenyők oguz eredetét hirdetőknak. Talán mégis jobb lenne Bīrūnīnak hinni, aki a besenyőket – éppúgy, mint Jozsef Ben-Gorion – az alánok testvérnépeként mutatja be. [51], Anhang 28. old.)

S vajon a hivatalos verzió képviselői elgondolkodtak-e azon, hogy ha a besenyők – amint ők állítják – **tényleg** a Szelenga partjáról származnak és Európába **tényleg** csak a IX. század legvégén törtek be, akkor állíthatta volna-e csekély negyven év elteltével két egymástól független kútfő (Al Maszúdi és Jozsef Ben-Gorion), hogy a magyarok és besenyők közös őstől származtatják

magukat? Gondoljunk csak bele, hogy ez esetben a besenyők a 900-as évekig csak mongoloid népekkel érintkezhettek volna. Képzeljék el, hogy a 900-as évek elején összetalálkozik egy mongoloid, sőt tungid alkatú macskabajsú zömök tatár egy nagyalföldi típusú nagybajsú bácsival; egymás szavából egy kukkot nem értenek, hiszen gyermekkorukban még csak nem is hallottak egymás népéről; de valahogyan kézzel-lábbal elmagyarázzák egymásnak, hogy ők voltaképpen testvérek, „közös őstől származnak”! Ugye, nem tudják elképzelni? Mi sem.

Istahri, Ibn Fadlān, Ibn Hauqal és Al Muqaddasi. Ezen arab írók közül az első három írja, hogy „*a kazárok nem hasonlítanak a törökökhöz, fekete hajúak; kétféle fajtájuk van: az egyik fajtának a neve qarākazar (vagy qarāğūr), ők barnák; erős barnaságuk miatt szinte fekete színűnek tűnnek, mintha a hinduk egyik fajtáját képeznék. A másik fajta fehér, ezek bája és szépsége szembeszökő.*” ([22], 30. és 78. old.)

Ha e közlés legelső állítása az igazi törökökre vonatkozik, akkor nincs mit többet elemezni, a kazároknak semmi közük (mint ahogy már ettől függetlenül is sokszorosan beigazolódott) az altáji törökökhöz. Kérdés, hogy itt tényleg török-tatárokat vagy netán éppen magyarokat rejt-e a szóbanforgó „török” név. Erre néhány bekezdéssel alább már könnyedén választ tudunk adni. A közlések részletes elemzése előtt fontos kiemelnünk, hogy a törökök a X. században egészen más rasszt képviselnek, mint Törökország lakói a XXI. században. Ez utóbbiak nagyrészt europid jellegűek, de mindez nagymérvű hódoltatás és keveredés ezeréves eredménye. A X. századi altáji törökök ferdeszemű tatárok, apró és mélyen ülő szemekkel, sárgabőrűek és ritka szőrzetűek, amint azt a kortárs írók leírták; s az Altáj vidékén ma is ez az embertípus jellemző. Ha a kazárok közéjük tartoztak volna, akkor ez a mongoloid rassz a X. században közöttük még kimutathatóan jelen lett volna.

A fenti közlések szerint viszont a kazárok két fő rasszhoz tartoznak: az egyik hindu jellegű, a másik tiszta europid. Azontúl, hogy ezek mindegyike kizárja a kazárok török-tatár (mongoloid) jellegét, még lehetnek bizonyos kétségeink az arab írók fogalmazásának pontossága felől. Vizsgáljuk meg e közléseket azon feltételezés szemszögéből is, miszerint a kazárok eredetileg tényleg török-tatárok lennének.

A kazárok hindu-szerű része mindenesetre még ez esetben sem feleltethető meg törökféle népnek. Tehát ez esetben az a bizonyos – most már egyetlen! –

fehérbőrűnek nevezett rassz jelentené az úgymond törökfajta kazárokat. Igen ám, de Al Muqaddasī kijelentése, mely szerint a kazárok a szlávokhoz hasonlóak ([22], 133. old.), megint csak kizárja a tatár jelleget. Még ha a kazárok „török jellegű europidok” lettek volna is, Muqaddasī semmiképpen sem éppen a szlávokhoz hasonlította volna őket. Tehát a kazárok nemhogy tatárok, de még csak „europid törökök” sem voltak. Egyébként is: ha a kazárokról elmondható volt, hogy „a szlávokra hasonlítanak”, az ebben az értelemben a magyarokra is elmondható lett volna. Nota bene: „*a kazárok nem hasonlítanak a törökökhöz*” állítás „*török*” meghatározása nem vonatkozhat a magyarokra; az tehát valóban az igazi, zömök, aprószemű, macskabajszú altáji törökökre vonatkozik.

Ezek után már nem lehet kérdéses, hogy a kazárok sosem voltak altáji nép.

Ez a konklúzió – akármilyen furcsán hangzik is ez elsőre – egy korabeli aranyvereten is megjelenik, s ez nem más, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszának egyik képe. (Akárhogyan is volt e kincs: besenyőké, avaroké, magyaroké vagy bolgároké, mindenképpen a kazárok édestestvéreie volt.) A képen szereplő lovas bizony nem az altáji rassz stílusjegyeit viseli: napfényes tekintetével, dús bajuszával szinte egyértelműen nagyalföldi típus, emellett a párthus és szkíta szobrokra is erőteljesen emlékeztet. Ez a lovas nem tartozott semmilyen, mai értelemben töröknek nevezhető népcsoporthoz. Ez a lovas bizony még a szlávokra is jobban hasonlít, mint a törökökre, éppen úgy, mint ahogyan „*a kazárok a szlávokhoz hasonlóak*”. Azok számára, akik majd felületességgel fogják vádolni a korszó készítőjét, meg kell említenünk, hogy a képen **igenis van egyértelműen mongoloid alak is**: az a fogoly, akit a kép főszereplője hajánál fogva hurcol. Mint már Maszúdinál említettük, a besenyők és testvérnépeik élethalálharcot vívtak *igazi* török népekkel, még a fehér hun birodalom keretében. Ebben a törökök elleni küzdelemben nyilván a kazárok testvérnépeinek nagyobb része is részt vett. Magyarán: a kazárokból és rokonaikból minden bizonnyal ott élt az ősi és olthatatlan gyűlölet a törökökkel szemben. Ennek a gyűlöletnek a szóbanforgó kép méltó kifejezője: a büszke europid turáni lovas megalázza a kistermetű, kecskeszakállú, ferdeszemű tatárt. (Közép-Ázsia mai lakossága egyébként kevert turáni-altáji, amely átmenetet képez a képen szereplő lovas és ferdeszemű foglya közt; a VI. században azonban ugyanitt egy tisztán europid turáni-párthus-szkíta és egy tisztán mongoloid török-tatár népcsoport nézett farkasszemet egymással.) Tehát ha úgy tetszik, az általunk vizsgált arab írók fenti megállapítása a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszójára arannyal is be

van róva: ***a kazárok nem hasonlítanak a törökökhöz!***

(Egyébként az említett aranykorsó egy másik képének tökéletes megfelelője lelhető föl a párthus képzőművészetben: egy párthus ezüsttálon ugyanaz a nőt teherbe ejtő Turulmadár szerepel, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszóján. Anonymus pedig Emese álmával kapcsolatban írja le teljesen ugyanezt a jelenetet. A korszón szereplő lovasnak a párthus szobrokhöz való hasonlósága tehát aligha lehet véletlen.)

De térjünk vissza az arab írók közléseihez a sötét- és világos bőrű kazárokról. Istahri szövegében a sötétbőrű kazárok neve az egyik változat szerint *karakazár* (*qarākazar*), a másik (a Moeller által közzétett gothai epitome szövege) szerint *karagur* (*qarāğūr*). Tehát Istahri szövegének legalábbis egyik változatából szinte tökéletesen visszaköszön a Nyesztor-krónikából jól ismert mozzanat, melyben a kazároktól jöve *fekete ugorok* haladtak el Kijev mellett Oleg idejében. Emiatt könnyedén előfordulhat, hogy a kazárok sötétbőrű fele etnikailag azonos a fekete ugorokkal, azaz Árpád honfoglalóival! (Ne feledjük: Mihály pátriárka egyértelműen *bulgároknak* és *wuguroknak* nevezi azt a népet, amelyiknek későbbi neve *kazár*. Mindez lehet véletlen?)

A fehérbőrű kazárok azonosításához pedig a VI. századi Procopius bizánci író közlése nyújt fogódzót. Eszerint a „*húnok közül egyedül*” az eftalitáknak „*van fehér bőrük, s nekik nem is rút az arcuk*” ([41], De bello Persico I. 3.). Ha ehhez hozzávesszük, hogy a fenti értelemben „a többi húnok” nem fehérbőrűek, akkor ezen értelemben az altáji népek egyike sem. Így Procopius közlése a következővel egyenértékű: „*a III. század után Ázsiából Európába vonult népek közül egyedül az eftalitáknak van fehér bőrük, s nekik nem is rút az arcuk*”. Ha ezt egybevetjük Ibn Hauqal és Istahri közlésével: „*a másik fajta fehér, ezek bája és szépsége szembeszökő*”; arra kell jutnunk, hogy a kazárok fehérbőrű része vagy fehérhun-utód — vagy a hun kort is megelőzően európai.

A kazárok fehérbőrű része gyanánt a fehér hunokon kívül tehát tényleg csak az akacirok vagy a régi európai szkíták jöhetnek szóba. Viszont ezek sem törökök. Azaz akár így, akár úgy, az eredeti, törzsökös kazárok között nem volt török elem.

Tehát ismét csak oda jutottunk, mint ahova Jozsef Ben-Gorion közlése alapján: a kazárok és testvérnépeik a törökségtől határozottan megkülönböztethető, *külön* népcsaládot képeznek. Ezzel Ibn Hauqal egy másik közlése is érthetővé válik: „*A kazár az emberiség egyik fajtájának neve*” ([22], 60. old.).

A most tárgyalt arab írók a kazárok nyelvéről is közölnek adatokat, ám

ezeknek fontosságuk miatt külön szakaszt szenteltünk.

5. X. századi kútfők a kazárok nyelvéről

Korábbi vizsgálódásaink során Zakariás rétor közlése és kínai források alapján már következtettünk arra, hogy a kazárok nyelve *nem hasonlít sem a törökökhöz, sem a mongolokéhoz*; sőt Zakariás rétor közléséből e nyelv magyarhoz közeli voltát is erősen valószínűsítettük. Most pedig látni fogjuk, hogy X. századi arab kútfők az említettektől függetlenül **ugyanezeket erősítik meg**.

A részben már idézett Ibn Fadlān, Istahrī, Ibn Hauqal és Al Bakrī arab írók egyik legfontosabb közlése az, hogy „*a kazárok nyelve különbözik a törökötől és a perzsáétól, sőt minden más nép nyelvétől külön áll*” ([22], 29., 77. és 255. old.). Tudnunk kell, hogy ezen írók a törökkel mint népnévvel *tényleg* az Altáj-vidéki török népeket jelölik. Igaz, hogy a kazárokat és magyarokat is „török” jelzővel illetik, de csak magyarázólag („*ezek törökök*”), és az úgymond *törökök* szisztematikus felsorolásakor soha nem is említik sem a kazárokat, sem a magyarokat, sem a bolgárokat! Továbbá a szóbanforgó leírások az Oxuson túli, *igazi* törököket szélteben-hosszában *török* néven (**nem állítmányként, hanem alanyként**) említik, ami a kazárok, magyarok és bolgárok vonatkozásában **így** sosem fordul elő! Ha pedig Ibn Hauqal képes leírni, hogy „*a kazárok nem hasonlítanak a törökökhöz*” – fentebb láttuk, hogy itt *igazi* altáj-i törökről van szó – akkor *tényleg* szóba sem kerülhet, hogy a kazárok az altáj-i töröknek közeli rokonai lettek volna; s a nyelvről való tudósítás ugyanez: a kazárok nyelve **tényleg nem török és tényleg nem iráni**. Ez annál is inkább bizonyos, mert pl. Ibn Fadlānról kifejezetten tudjuk, hogy 921-ben Kazáriában minderről saját fülével győződött meg.

De kössük egy kicsit az ebet a karóhoz, mert a hivatalos felfogás ugyancsak alapvetőnek tartja a kazárok türk voltát. Midőn Istahrī a Transoxaniai népeket felsorolja, az *igazi* törököket (oguzokat, karlukokat stb.) is természetesen sorra veszi, s mindegyiket nagy alapossággal kitárgyalja. Horezm nyelvéről viszont azt írja, hogy **különálló** (a felsorolt török népek mellett!), s a kazárokról is pontosan ezt írja. (Al Muqaddasī szerint: „*Horezm nyelve érthetetlen*” ugyanakkor: „*Al-Hazar nyelve nagyon homályos*” [22].) Tehát egészen nyilvánvaló, hogy az *igazi* türk nyelvektől különböztette meg a kazár nyelvet is.

Mindenesetre a magyar nyelv, illetve annak esetleges X. századi testvéryelvei sokkal inkább estek a „*homályos*”, „*nehéz*” és „*érthetetlen*” kategóriába

az arab írók számára, mint az általuk nagyon is jól ismert *igazi* türk nyelvek. Ebből a szemszögből is teljesen nyilvánvaló, hogy a fenti közlések „*török*” megjelölései az *igazi* türk nyelvekre vonatkoznak. Vö.:

Al Bakrī Az országok és utak könyve c. művének 9. Töredékében a kárpát-medencei onogurokról (*al-Unqaluš*; szomszédai a bajorok, csehek, oroszok, besenyők és bolgárok!) azt írja, hogy „*Khoraszánból vándoroltak ki*” ([22], 257-258. old.). Valószínű hát, hogy a kazárok, a magyarok és a horezmiek nyelve ugyanazon egy ok miatt „*érthetetlen*”. Arról nem is szólva, hogy egy Khoraszánból származó nép – aki őshazáját legkésőbb a VI. században elhagyta – nem lehet sem török, sem „finnugor”.

Tehát a kazárok nyelve valóban a török és iráni nyelvektől **különálló nyelv**. Ezt a különálló nyelvet még Németh Gyula is a magyarral kénytelen azonosítani ([37], 167. old.; lásd alább is). A kazár nyelv ugyanakkor természetesen nem rokontalan, ám rokonaival együtt a VII-VIII. századra nyelvi szigetté kezd válni az elhatalmasodó török, perzsa és arab tengerek között. Istahrī és Ibn Hauqal szerint „*Bulgár nyelve olyan, mint a kazárok nyelve*” ([22], 31. és 80. old.). Emlékezzünk rá: a kijevi Nyesztor a kazároktól eredeteti a bolgárokat, a szír Mihály pátriárka pedig lényegében megfordítva. Jozsef Ben-Gorion héber író és József kazár király leveleiben pedig – mint színtén láttuk – a *bolgárt* ugyancsak a kazárok rokonnépeként találjuk, de nemcsak azt, hanem az *avart*, *szabirt* és *ungárt* is! Pont azon népeket, akiknek eredetét a nyelvészek részéről annyi bizonytalanság lengi körül. S pont azon népeket, amelyeket egy sor IV-V. századi kútfő Transzkaukáziaiban említ, mégpedig szintén testvérnépekként. Természetesen *karlukok*, *kirgizek*, *tatórok* és egyéb *igazi* türk népek nem szerepelnek ezen rokonnépek felsorolásában.

Ezzel vág egybe a szintén X. századi Bíborbanszületett Konstantinosz azon tudósítása is, amelyben a császáriró a kazár kabarok nyelvét a magyarokéhoz képest *dialektus*nak nevezi („... *a turkokat a kazárok nyelvére megtanították, és mindmáig megvan ez a **dialektusuk***”) (De administrando imperio, 39. fejezet). A „*dialektus*” megjelölés itt nem vonatkozhat oly távoli nyelvrokonságra, mint a magyaré és töröké. A görög császár pontosan tudta, mit ért *dialektus* alatt. Egyébként is, ha nem csak a kabarokra gondolunk, hanem töröknyelvű kazárok mellett töröknyelvű szabirokkal, avarokkal, onogurokkal, kálizokkal, besenyőkkel stb. számolunk, akkor mindez a császáriró „*a turkokat a kazárok nyelvére megtanították*” és „*tudják a turkok másik nyelvét is*” tudósításaival együtt olyan totális török-magyar kétnyelvűséget jelentene – török nyelvi túlsúllyal – a X. század Magyarországon (amelyben csupán a

kabarok három törzsnyi töröknyelvű tömböt jelentenének, a többiről nem is beszélve!), hogy Magyarországnak száz év leforgása alatt egészen egyszerűen homogén törökké kellett volna válnia! Tudniillik ha a kazároktól az avarokon át a besenyőig mindenki török volt, csak mi nem, akkor a Kárpát-medencébe költözött török nyelvű avarok, onogurok, kabarok, besenyők, kálizok, kunok és úzok között az idegenek számára amúgy is nehézkes magyar nyelv rövid időn belül asszimilálódott volna; főleg, ha a magyarság Konstantinosz császár szerint maga is beszélt a (török) kazárok nyelvét! Tehát ez esetben a Kárpát-medence belsejének a XI. századra tényleg kikerülhetetlenül homogén törökké kellett volna válnia. Ehhez képest Kniezsa István térképe [24] alapján a XI. századra még csak egyetlen török tömb sincs a Kárpát-medencében, a szláv peremvidékeket leszámítva az egész terület éppenhogy homogén magyar! (Ugye értjük: nem hogy **nem homogén török**, hanem **homogén magyar!!!** Ez akkora antagonizmus, hogy azt semmilyen mesterkedés nem oldhatja föl.) László Gyula így ír: „*Eléggé megbízhatóan ismerjük a történeti Magyarország XI. századi népességét . . . . két nagyobb tömegű népességgel számolhatunk: a központi területeken sűrű magyar lakosság él, az erdős vidékeken, leginkább a peremeken pedig szlávok. Kisebb töredékekben török nyelvű és német nyelvű népek is kimutathatók, de csak **elenyésző százalékban.***” (László Gyula: „Emlékezzünk régiekről . . .” Képes Történelem, Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1979.) Márpedig török nyelvű kazárok, szabirok, avarok, onogurok, besenyők stb. esetén már csak a kabarok *három török nyelvű törzse* sem lehetne „*elenyésző százalék*”, nem hogy a többi töröknyelvű néppel együtt!

Összefoglalva: töröknyelvű szabirokkal, onogurokkal, avarokkal, kazárokkal, besenyőkkel stb. számolva, egyszerűen lehetetlen lett volna elkerülni, hogy Magyarország belseje a XI. századra homogén töröknyelvűvé váljék; ehhez képest Magyarország belseje a XI. századi valóságos állapotában éppenhogy homogén magyar! Ezt a tényt száz ország száz akadémiaja nem semmisítheti meg; sőt magukat teszik komolytalanná, akik ezt nem hajlandók tudomásul venni. A kazárok, bolgárok, avarok, besenyők tehát döntően mindig is közel magyarajkúak voltak. Mindenki számára jobb lenne hát a Konstantinosz császár által használt *dialektus* kifejezést úgy érteni, ahogyan az van; már tudniillik ha az illető nem kíván egy alapos lebölgés elé nézni. (Megjegyezzük, hogy a fentiek ismeretében Kniezsa István térképéről még azon török szórványok is felszívódnak, amelyek eredetileg oda be vannak jelölve. Ugyanis ezek a török „zöld foltok” jórészt besenyőként adatolt telepek, amelyeket a térképész *a priori* törökként jelzett anélkül, hogy erre a legcsekélyebb oka

is lett volna.)

Tehát megint csak oda jutottunk, hogy a kazár a vele rokon népekkel együtt se nem török, se nem iráni, hanem *külön nyelvcsaládot* képez. (A „Hun népek, hun nyelv, hun tolmácsok” c. szakaszban más kútfők alapján is pontosan ugyanezt állapítottuk meg; s most láthatjuk, hogy a X. századi arab közlések is ugyanerre mutatnak.) E nyelvcsalád őshazája mindenképpen valahol a Kaukázustól délre keresendő. Van tehát egy transzkaukáziai eredetű *kazár-bolgár-magyar* nyelvcsalád. Ezek azok, akik a X. században **„mindnyájan nyugaton élnek”**, amidőn a mai töröknyelvű népek ősei mind a Káspi-tótól keletre, sőt az Oxuson túl nomadizálnak, ahogyan azt az arab írók oly lelkiismeretesen elsorolják nekünk! Tekintettel e népek nagyszámú voltára és azon adatra, hogy az eftalita birodalom területéről származnak, azt kell mondanunk, hogy a kazár-magyar nyelv mindenképpen a fehér hun birodalom egyik fő nyelvének számított (már ha egyáltalán többnyelvű birodalom volt). Más, korábban említett bizánci és kínai források pedig magukat a fehér hunokat különítik el mind az iráni, mind a mongoloid jellegű népektől. Tehát maguknak a fehér hunoknak nyelvét is elsősorban e kazár-bolgár-magyar nyelvcsaládon belül kell keresnünk. Mivel e nyelvcsalád se nem török, se nem iráni, ugyanakkor nagy embertömeget ölel föl, alighanem szükségszerűen kell arra jutnunk, hogy e fehérhun-kazár-bolgár-magyar család az ázsiai szkíták és párthusok egyenes öröksége! Sőt a szkíták régi és nagyszámú volta miatt e nyelvcsaládot egyenesen *szkítának* illeik neveznünk. Ezen nyelvcsaládhoz képest a „finnugor” népek csak távolabbi nyelvrokonaink, a törökök pedig még távolabbiak (etnikai értelemben pedig fordítva, sőt a „finnugorok” és az altáji törökök egymáshoz etnikailag jóval közelebb állnak, mint bármelyikük a magyarokhoz). A fennmaradt szkíta és párthus szobrok mindenestre meglepően magyar karakterűek! (A szűkebb értelemben vett Párthia szintén Khoraszán vidékén terült el.)

Ezek nem felszínes konklúziók, mert az arabok nem felszínesen vizsgálták meg a velük érintkezésben élő népek nyelveit. Például Bīrūnī közlése, mely szerint a bolgárok és szabirok a türk és kazár nyelv egy sajátos keverékét beszélik, arra mutat, hogy az arabok elég árnyaltan megkülönböztették az egymással rokon kazár, bolgár és szabir nyelveket. Ezen közlésből arra is következtethetünk, hogy a kazár nyelv jócskán különbözhetett a türktől (hiszen Bīrūnī a kazárt és a türköket *alapnyelvnek* tekinti más, *kevert nyelvek*hez képest), ugyanakkor kétségtelen kölcsönhatásba került vele. Összhangban mindazzal, amit a magyar nyelvről tudunk ...

S hogy még jobban kitapogassuk a már idézett közlések árnyalt és bi-

zonyos voltát, szemléljük meg tüzetesebben Ibn Hauqal tudósítását: „Az *igazi* kazárok nyelve elkülönül úgy a türkökétől, mint a perzsákétól” (*Ve-l khazar el-khullasz lizânhum ghair (ghêr) lizân et-turk ve-l-fârsziye*).

Tehát a Kazár Birodalomban beszéltek türk jellegű nyelv(ek)et, de az *igazinak* nevezett kazárok nem!

De kik ezek az igazi kazárok? Al Balkhi szerint a kazár fővárosban „a nyugati városrész a királynak, a seregek és az *igazi* kazároknak van fönn tartva”. Kétség nem fér hozzá, hogy a birodalom fő magváról, az *eredeti* törzsökös kazárokról van szó, akik nyelvüket Transzkaukáziából hozták magukkal. (Valószínű, hogy egy olyan őshazából, ahonnan a szintén „*érthetetlen nyelvé*”-nek mondott Horezm népe is származott. Mihály pátriárka mindenesetre eme törzsökös, igazi kazárokat nevezi *bulgároknak* és *wuguroknak*!) Tehát az indogermán arcú történetírás minden Canossa-járása ellenére is megingathatatlan tényként fekszik előttünk, hogy a kazárság eredendően a türk és iráni népektől elkülönülő önálló népcsoportot fémjelez. Hiszen Ibn Hauqal is pontosan ezt írja: „A kazár az emberiség egyik fajtájának neve.” ([22], 60. old.)

Mint már említettük, Németh Gyula is a kazárok „semtürksemperzsa” nyelvét a magyarral azonosítja. Azonban azonnal elkezd magyarázkodni, hogy ez csak egy gyepűnép nyelve ([37], 167. old.). Ibn Hauqal szerint viszont e „semtürksemperzsa” nyelv az *igazi kazárok* nyelve, Al Balkhi szerint pedig éppen ezek az *igazi kazárok* (*al-hazar al-hullas*) képezik a birodalom legközpontibb magvát. A nyelv „gyepűnépre fogása” tehát igazi baklövés: már csírájában csődöt mond. (A magyarság kazár-gyepűnép szerepe egyébként is feloldhatatlan ellentmondásokra vezet. A gyepűnép állítólagos kiválása után nem egészen száz évvel a Kazár Birodalmat megdöntik az oroszok, akik azidőtájt enyhénszólva nem számítottak világhatalomnak. Ugyanezen száz év alatt egész Nyugat-Európa moccanni sem mert a szóbanforgó *gyepűnéptől* való félelmében! Egyébként se felejtjük el: Gardízi és Ibn Ruszta szerint a magyarok vezére *húszezer* lovassal szokott kivonulni, míg a kazárok nagyhatalmú királya csak *tízezerrel*. Szóba sem kerülhet, hogy a magyarok a kazárokhöz képest valami elhanyagolható néptöredék lettek volna!) Bizony, bizony, az igazi kazárok „semtürksemperzsa” nyelve nem más, mint a *wugurok* „semtürksemperzsa” nyelve!

Ibn Hauqal fenti tudósítása egyébként félreérthetetlenül arról tanúskodik, hogy Kazáriában nem kis számban éltek olyanok, akik viselték a „kazár” nevet, de nem voltak „*igazi kazárok*”, s a eredeti kazároktól nyelvük is erősen különbözött. Mindez arra int bennünket, hogy a Kazáriához köthető esetleges

valódi török nyelvemlékekből még véletlenül sem szabad merész következtetéseket levonnunk a kazárok eredeti etnikumát illetően. (Az „eredeti kazár” etnikumú bolgárok, magyarok és kabarok kiszakadása után az „igazi kazárok” számaránya nyilván még inkább megcsappant a „nem igaziak” között a X. századra.) A töröknyelvű etnikum jelenlétére utaló egyetlen, X. századi *tengri-xan* „szóemlék” mindenestre valószínűsíthetően nem az „igazi kazároké”, akiknek „*nyelve elkülönül úgy a türkökétől, mint a perzsákétől*” ...

A hivatalos történészek akadékoskodása miatt még egy pillanatra vissza kell térnünk Istahrī és Ibn Hauqal tudósításaira, mert ezekből többen ellentmondást próbáltak kovácsolni, hogy ezáltal komolytalanná tegyék ezen tudósításokat. Az egyik információ szerint „*a kazárok nyelve különbözik a türkökétől és a perzsákétől, sőt minden más nép nyelvétől külön áll*”, a másik szerint „*Bulgár nyelve olyan, mint a kazárok nyelve*”. (Mindkét szerző közli mindkét információt!) Hát most van rokon nyelve a kazárnak, vagy nincsen? Először is: Mihály pátriárkától tudjuk, hogy a Kazár Birodalmat *bulgárok* és *wugurok* alapították, így etnikai értelemben nem is léteztek külön *bolgárok* és *kazárok*. Így teljesen természetes, hogy etnikai-nyelvi jellemzéskor a kazárokat *rokotalannak* nevezik, mert az ugyanazon nyelvi tömbben élő kazárokat, ugorokat, bolgárokat és szabirokat nem is különböztették meg! (Egy mai író például teljesen hasonlóan írhatná, hogy „a magyarok nyelvéhez egy másik nyelv se hasonló” és máshol nyugodtan így: „a palócok és csángók nyelve olyan, mint a magyarok nyelve”, és senkinek eszébe nem jutna ellentmondást keresni e sorok között!) Amikor viszont politikai alakulatokat sorolnak föl, akkor létezik külön Kazária és külön Bulgária, amelyekről meg kell jegyezni, hogy – még részben – közös a nyelvük! Egészen elképesztő, hogy egy olyan szakmai kiválóság, mint például Németh Gyula, egy ilyen kettősség miatt (inkább ürügyén) akarta komolytalanná tenni a fenti közléseket! A válasz másik kulcsa abban rejlik, hogy az arab írók a „török” kategóriát kissé szabadosan kezelik: néha az igazi török népcsaládot értik alatta, máskor viszont az egész „ural-altájinak” nevezett kategóriát. Egészen egyszerűen arról van szó, hogy a X. századi arab kultúrkörben még nem alakult ki elegendően sok árnyalni képes elnevezés a különböző népcsoportokra, nyelvekre és ágakra. Maszúdi például az emberiséget hét fő családra osztja, s ebben a kazárokat is a „törökök” közé sorolja, ám a más helyen a magyarokat is, sőt a *burtās*okat is! Ugyanakkor több arab író is megerősíti, hogy „*a kazárok nyelve különbözik a türkökétől és a perzsákétől*”, „*Bulgár nyelve olyan, mint a kazárok nyelve, a burtās nyelve azonban más, hasonlóképpen a rūs nyelve is más, mint a kazárok és burtās nyelve*”; tehát

itt a *kazár*, *türk* és *burtās* három, egymástól egészen eltérő nyelvet takar, ugyanakkor mindhárom népet sommásan „törökké” nyilvánítják ugyanezen írók. (Ezek az „eltérő nyelvű” *burtās*ok egyébként nem lehetnek mások, mint a „finnugor” mordvinok, mert a kazárok közvetlen északi szomszédai az arab íróknál a *burtās*ok, míg Konstantinosz császárnál a mordvinok {*Μορδιας*}. A császáríró a mordvinok mellett éppúgy nem említ holmi burtászokat, mint az ugyanakkor író arabok a burtászok mellett mordvinokat. Arról nem is beszélve, hogy a *mordiasz* és *burtasz* – néha *furdasz* – nevek nagyon hasonlóan csengenek! Az arab írók fenti megállapításai tehát nem jelentenek egyebet, mint hogy az „ural-altáji” [=„török”] családon belül a töröktatár, a magyar [=kazár-bolgár] és a „finnugor” [*burtās*] nyelvek három, jól elkülöníthető csoportot jelentenek.) A differenciáló terminusok hiányából eredő zavart némileg még fokozza is az a tény, hogy a Kazár Birodalomban vannak „igazi kazárok” és „nem igaziak”, és az arab írók csak az előbbieket nyelvéről írják, hogy „különbözik a türkökétől és a perzsákétól”, tehát a Kazár Birodalomban tényleg vannak törökök. De Ibn Hauqal elosztatja ezt a zavart annak közlésével, hogy „a kazár az emberiség egy fajtájának neve”, tehát a kazár tényleg különálló *mint nyelvcsalád*, de a családon belül vannak rokonai, például a bolgárok. Annyira azonban nem nagy, és annyira azonban nincs távol a töröktől ez a család, hogy azt az arabok külön népcsaládként tartásák számon. (Nyugat-Európában bennünket is sokáig töröknek tartottak, pedig ismerték a nyelvünket. A koraközépkori arabokról sem kell többet feltételeznünk, mint a későközépkori germánokról.) Maszúdi például a fő családok felsorolásakor a sémi nyelveken belül a hébert ki sem emeli; pedig a héber és arab árnyalt különbségeit az arab író nyilván sokkal jobban ismerte, mint a török és magyar nyelvek viszonyát. A frankokat és szlávokat is egynyelvűnek nevezi {értsd: egy nyelvcsaládba sorolja; [22], 208. old.}. A „török” is tehát egy ilyen tág kategória. Ennek oka egyszerű: a X. század „nyelvészete” még nem definiálta az „indoeurópai”, „urali”, „ural-altáji” stb. kategóriákat, s az arab írók kénytelen-kelletlen használták a „török” megjelölést éppúgy néha az egész „ural-altáji” családra, mint más esetekben csak a szűkebb „altáji” családra. Túlságosan átlátszó dolog ezekben ellentmondást keresni.

Egyébként ha jobban odafigyelünk Istahrī közlésére, akkor ez az egész már kezdettől világossá válik: „A kazár nyelv sem nem török, sem nem perzsa, sem nem tagja a **nemzetek más nyelvágának.**” ([22], 29. old.) A „nyelvág” terminus itt egyértelműen nyelvcsaládot jelöl. Tehát e közlés mai nyelven azt jelenti, hogy a kazár nyelv sem nem altáji, sem nem iráni, sőt – az arabok által

eladdig tanulmányozott – klasszikus fő nyelvcsaládok egyikébe sem sorolható be.

Ezen a ponton álljunk meg egy pillanatra. A minden sztyeppeni nyelvet „iráni” és „török” kategóriákba erőltető indogermanista nyelvészek maguk is érezték, hogy konklúzióik túl átlátszóvá válnak mind történeti, mind nyelvészeti érvek miatt, ezért beiktattak egy hipotetikus ún. *bolgár-török* nyelvet. Az uráli nyelvek és a köztörök nyelvek hatásaival ugyanis lehetetlen volt magyarázni **a magyar nyelv** minden – velük kétségtelenül rokon, de nem közvetlenül rokon – jellegzetességét. Ezért kitalálták a „*nyugati török*”, „*bolgár-török*” kategóriát. Azonban ha e kategória megalapozásának csak egy kicsit is „alánézünk”, nemcsak annak tarthatatlan volta derül ki azonnal, de újabb párhuzamos megerősítést nyer mindaz, amit eddig történeti adatok alapján állítottunk, nevezetesen, hogy ha egyáltalán beszélhetünk „*nyugati török*”, „*bolgár-török*” kategóriáról, akkor az éppen a magyart s annak egykori közvetlen rokonait jelentheti csak. (Ezzel kapcsolatban lásd az alábbi szakaszfüggelék.) A magyar-bolgár rokonságra egyébként konkrét kútfőadatunk is van: Gazi-Baba, Gazi-Baradj bolgár emír életrajzírója 1262-ben arról tudósít, miszerint az emír 1241-ben azzal az indokkal utasította vissza a „*Modjarok szétzúzásában*” való részvételt, hogy „*a Modjarok és Bulgárok egymás rokonai*” ([3], fragm. Gazi Baba).

És itt van egy **megkerülhetetlen momentum**: a volgai bolgárok nyelvének változása szinte tökéletesen rekonstruálható a kútfőkből (s itt most nem is a fent idézett, sokak által megkérdőjelezett kazányi iratokra gondolunk, hanem a mindenki által elismert Bīrūnīra és Mahmūd al-Kāšgarīra). Bīrūnī X. századi adata szerint a Volga-vidéki „*bolgárok és szuvarok a kazár és a török nyelv egy sajátos vegyülékét beszélik*”, márpedig más, már idézett kútfők alapján a kazárok és bolgárok eredetileg testvérnépek, egynyelvűek! Egy évszázaddal később viszont Mahmūd al-Kāšgarī éppen a „*bolgárok és szuvarok*” nyelvét a „*kipc sakok és yamakok*” nyelvével sorolja azonos kategóriába a török nyelvek szemlátomást felkészült és alapos osztályozása során [28]! (Megkülönböztetve őket más – még mindig köztörök – nyelvektől!) Tehát az eredetileg a kazárral azonos bolgár nyelv a X. század közepére már a részleges nyelvvesztés állapotába kerül, a XI. század második felére pedig egyértelműen köztörök nyelv a volgai bolgárok nyelve. De ha ennek fényében újra elolvassuk Bīrūnī közlését, akkor az ebben szereplő „*kazár nyelv*” semmiképpen nem lehet köztörök, Bīrūnī a „török” kategóriától éppen úgy elszeparálja a kazár nyelvet, mint arab kortársai! Ha ez valóban azt a „bolgár-török” kategóriát jelentené, amelyre a mai nyelvészek hivatkozni szeretnek, akkor ko-

molyan el kellene fogadnunk azt is, hogy a Joszef Ben-Gorion tudósításában szeeplő népek mindegyike is eredendően „bolgár-török” nyelvű, a magyarokat, alánokat és besenyőket is beleértve!

De térjünk vissza a X. századi arab kútfőkhöz. Teljesen világosan kitapintható, hogy ezek az írók próbálnák, csak éppen nem képesek árnyalni az egyes nyelvcsaládok közti különbségeket. Maszúdi például ír „különböző fajta török törzsek”-ről, „törököknek ez a fajtája”-ról, „törökök egyik fajtája”-ról, bizonyos „egy őstől eredő törökök”-ről és „másfajta törökök”-ről { [22], 152., 160., 173., 217. old.}. Tehát bizony őszerinte sem minden „török” nép „egyfajta”, sőt „török” népekből álló népcsoportok sem mind „egyfajta”! Arról nem is beszélve, hogy az arab írók az úgymond török népek „címszó szerinti” felsorolásakor a kazárokat **soha nem** említik! Mint ahogy József király és Joszef Ben-Gorion listáin szereplő többi nép s a Zakariás rétornál szereplő „hun” népek egyikét sem. Sőt **alanyként** soha nem is említik a kazárokat vagy rokonaikat *török* néven. És viszont: amiképp az arab írók a török népek felsorolásakor a kazárokat sosem említik, **éppúgy** József király és Joszef Ben-Gorion listái *igazi* török népeket nem említenek! Mindezt nem lehet csak úgy figyelmen kívül hagyni.

Arra, hogy a modernkori nyelvészet mennyire visszásan kezeli a koraközépkori írók által használt *török* jelzőt, a következő is jellemző példa: Al Bīrūnī ([1], [51]) X. századi perzsa-arab író közli, hogy az „alánok *nyelve a chovarezminek és a besenyők török nyelvének keverékéből állt.*” ([51], Anhang 28. old.) Az alánok viszont már Krisztus kora óta Európában élnek, tehát ők bizonyosan nem törökök. Tehát az alán nyelv nem lehetett még „részben sem török”! Ennek fényében Bīrūnī közlése csak úgy magyarázható, ha az általa „török”-ként aposztrofált besenyő nyelv nem volt a mai értelemben török! (Mint már korábban láttuk, a *török* nevezet a fehér hunokról származott át 550 körül a kök-türkökre; a perzsák viszont a turk név elsődlegességét a türk birodalom megalapítása után is a fehér hunokra és utódaikra tartották fenn.) Arról nem is beszélve, hogy a chovarezmi nyelv sem éppen mondható tiszta iráni nyelvnek, ugyanis a perzsa nyelvjáráásokat a koraközépkori arab írók jól ismerték, viszont a chovarezmi nyelvről ilyeneket írnak: „különálló” (Istahrī), „Horezm *nyelve érthetetlen*” (Al Muqaddasi) ([22], 44. old.). Éppen úgy, mint a kazároké. (Az idézet forrás kizárja a szóbanforgó horezmi nyelv iráni voltát.) Ebből a „török” illetve „különálló” nyelvből ugyan hogyan állhatott volna össze egy „iráni” nyelv?

Bīrūnī adata természetesen megint csak nem a hivatalos verzióval, hanem Joszef Ben-Gorion közlésével találkozunk, aki szerint **a besenyők és alánok**

testvérnépek! (Bīrūnī az alánok és besenyők közös őshazájáról beszél!!!) Ami persze megint csak azzal jár, hogy a besenyők nem lehetnek igazán törökök, de az alánok sem lehetnek igazán irániak. Hanem mint a kazárok: „nyelvük nem hasonlít sem a törökhöz, sem a perzsához”. (Mindezeknek ismeretében talán az úz-jász kontinuitás gondolata sem tűnik kapásból félresöprenedőnek! Pláne, ha Maszúdínál *baġanāk* és *yaġni* közös őstől származnak. A szaltovói „alán” kultúra területe is mindenesetre kísértetiesen abba az irányba esik, amerre Bíborbanszületett Konstantinosz *ΑΤΕΛ ΚΑΙ Ουζου-*t emleget. Azt se felejtjük el, hogy a Nyesztor-krónika szerint is a besenyők Árpád magyarjainál korábban jelentek meg Kelet-Európa nyugati felében. Ez a sok egybeesés aligha lehet véletlen. Pláne, ha Jozsef Ben-Gorion adata szerint a **bolgárok** és **alánok** is testvérnépek, tehát nem kell a szaltovói kultúrának az indogermanista verzióban feloldhatatlan „régészeti alán, nyelvészeti bolgár” dilemmájával szembesülnünk. S az se jelentéktelen mellékkörülmény, hogy míg ma a kaukázusi **balkarokat** oszét szomszédai nevezik *jászoknak* {[15], 75. old.}, addig a X. században a volgai **bolgárok** között is voltak *jászok* {[44], 105. old.}. A Gazi-Baradj Tárihi szerint pedig: „*az ászok, kik Szamarban ász-bulgár név alatt is éltek...*” {[3], 1.fej.})

Láthatjuk tehát, hogy a kazároknak mind a nyelvére, mind a rokonaikra vonatkozó kortárs forrásadatok egymással csodálatos összhangban állnak, s ebbe az összhangba csupán egyetlen fals hang hasít recsegve bele: a hivatalos akadémiai történészeké, akik a kazárokat mindenáron töröknek akarják beállítani. Nekünk magyaroknak különösen fontos tudnunk, hogy az egykori kazároknak nem egy bennünket iga alatt tartó török népet, hanem édestestvért tisztelhetünk. Ezen testvérnép történelmének fő örökösei mi magyarok vagyunk; s e történelem emlékét elsősorban a mi kötelességünk újrafelfedezni, megőrizni és megbecsülni.

Madocsa-Budapest, 2002. december

6. Függelék: A „bolgár-török” kategóriáról

A minden sztyepei nyelvet „iráni” és „török” kategóriákba erőltető indogermanista nyelvészek maguk is érezték, hogy konklúzióik túl átlátszóvá válnak mind történeti, mind nyelvészeti érvek miatt, ezért beiktattak egy hipotetikus ún. *bolgár-török* nyelvet. Az uráli nyelvek és a köztörök nyelvek hatásaival ugyanis lehetetlen volt magyarázni a **magyar nyelv** minden – velük kétségtelenül rokon, de nem közvetlenül rokon – jellegzetességét. Hogy vala-

hogyan mégis tartani tudják a magyar nyelv északi, primitív eredetének dogmáját, ki kellett találniuk a „nyugati török”, „bolgár-török” kategóriát. Tudnivaló, hogy a ma élő török nyelvek mindegyike a másik, a „keleti török”, „köztörök” kategóriába tartozik (a több nyelvi tömb határvidékén élő *csuvas* nevű tipikus keveréknyelv nem nevezhető töröknek, lásd alább). A holt nyelvekről pedig mindenki azt mond, amit akar, legalábbis addig, amíg elég hangos ahhoz, hogy a józan ész hangját elnyomja. Mivel a sztyeppe népek közül nagyon sok kihalt illetve beolvadt más népekbe (kazár, bolgár, besenyő, jász, utigur, stb.), így nem volt nehéz a legcifrább nyelvi modellek tömkelegét a világra zúdítani a Kr.u. első évezred kelet-európai viszonyaira vonatkozólag. A többszörösen közvetett érveken nyugvó, hipotetikus „bolgár-török” kategória a „gombhoz varrni a kabátot” tipikus példája volt. Akadémikusainknak természetesen nagyon kellett vigyázniuk, hogy valaki majd nehogy arra a következtetésre jusson, miszerint e kategória lényegében a magyar nyelvet takarja. Mondjunk is gyorsan egy jellemző példát: Kazária Donparti vámhelyének görög és arab forrásokban fennmaradt kazár neve *Šarkhel* volt, s Bíborbanszületett Konstantinosz magyarázata alapján ez a kazároknál *Fehérhely* (*Fehérszállás*, *Fehérház*) jelentésű, óorosz forrásokban pedig e név *Belaveža* (*fehér szállás*, *fehér tanya*, *fehér liget*) alakú. E helynév töröknyelvű névadás esetén körülbelül *Aq-sängir*, *Aq-bahçe* vagy legjobb esetben is *Aq-kale* alakú lett volna (*aq=fehér*; *sängir=hely, vár, sánc*; *bahçe=liget*; *kale=erőd*). **Ugyanakkor** a magyar helynévadási terminológiában a „fehér hely” legvalószínűbb névalakja amúgy is *Sárhely* (vö. *Sárvár=Fehérvár*) vagy éppen *Sárhel* (e sorok írója előbb ismert szülőfalujában *helet*, mint *helyet*), arról nem is szólva, hogy éppen *Sárhel*-ről kerültek elő olyan cserépre írt rovások, melyek karakterei egyértelműen és elsősorban a magyar rovásjelekhez köthetők ([37], 231. old.). A *hel(y)*, *kil* (csuvas) stb. alakok a köztörök nyelvekből egyszerűen hiányzanak, s e nyelvek a *fehér* jelzöt is mindig *aq*-kal jelölik. (Az egyetlen gyanús *kale* név törökül *erődöt* jelent, ami nem egyeztethető a *ház*, *szállás*, *liget* jelentésű $\chi\epsilon\lambda\epsilon\lambda$ -al, amelynek ugyanakkor mind alakilag, mind jelentésében a legpontosabb visszaadása *hel(y)*. *Sárhel* mint vámhely egyébként is minden logika szerint régebbi, mint maga a pusztai erőd, tehát a $\chi\epsilon\lambda$ elnevezés még véletlenül sem vonatkozhat erődre, amely momentán **mint erőd amúgy sem fehér**, hiszen égetett téglából épült {[34], 42. fej.}.) Ez így nagyon egyértelmű szituáció volt. Ezért kitalálták, hogy a törökségnek volt egy olyan ága, amelyiknek a szavai között a magyarral sokkal több és közelebbi egyezés volt, mint a tényleges török nyelvek esetében. Ehhez éppen kapóra jött a volgai finn, volgai magyar és kipcsaki török nyelvterületek közös

határvidékén kialakult *csuvas* nevű keveréknyelv, amely **már annyi** törökös hatást hordoz, hogy rá lehet fogni a „török” jelzőt, ugyanakkor van **még annyi** volgai finn és baskír-magyar eleme, hogy azoknak a magyarral való egyezésébe mégis bele lehet magyarázni valamiféle „török→magyar” szókölcsonzést. (Csuvasul momentán a „fehér hely” tényleg nagyon hasonló volna a kazár eredetihez: *Šurā-kil*, de ez ettől még nem zárja ki a *Šarkhel-Sárhel(y)* névazonosságot. Sőt mint lentebb látni fogjuk, eléggé erős érvek szólnak amellett, hogy a volgai bolgárok már ezer éve is egy köztörök nyelvet beszéltek, tehát sem a „*šurā*”, sem a „*kil*” nem a bolgároktól ment át a csuvasba. Pláne, ha a *šar=fehér* szó a ma „ugornak” nevezett nyelvek ősi alapszava, amelyik ugyanakkor a tiszta török nyelvekben nincs is meg! Így ezek a csuvasbeli szavak legvalószínűbben a török hatást megelőző *kuruk mari* vagy *baskír-magyar* elemek. Eszerint – összhangban a kútforrásokkal és a történeti érvekkel – a *Sárhel* erődjének bizánci építőivel közvetlen kapcsolatban álló kazár arisztokrácia nyelve a mai nyelvek közül még mindig a magyarhoz áll a legközelebb.) Ezért aztán nagyon gyorsan deklarálták, hogy a mai *csuvas* nevű keveréknyelv egyenesági utóda a hajdani „*bolgár-török*” nyelvnek, s ezzel egyidejűleg a nyelvkölcsonzések irányát is minden komoly érv nélkül *csuvas→magyar* ill. *csuvas→mari* irányba „fordították”. (Az senkit sem zavart, hogy „a törökség két ága” közül az egyiket alig egymillióan beszélnek, míg a másikat százmilliónál is jóval többen.) Kézzelfogható érv persze a bolgár-csuvas kontinuitás mellett csupán az az egyszerű tény volt, hogy lám, a dunai bolgárok elszlávosodtak, de ímhol vagynak az egykori volgai Bulgária területén lakó csuvasok, akik lám, nem szlávosodtak el...

Csakhogy néprajzi adatokkal igazolható (lásd mindjárt), hogy a csuvasok nem kis része az eltörökösödött baskír-magyarok leszármazottja – akik a mongol invázió előtt még magyarul beszéltek –, sőt a többi rész sem eredeti török, hanem eltörökösödött hegyi cseremis (kuruk mari), tehát a mai csuvas nyelv egy nagyon speciális török-magyar-cseremis keveréknyelv, semmiképpen nem képezheti egy olyan kihalt nyelvcsalád „ősmintáját”, amelyből való átvétellel volna magyarázható az élő magyar nyelv egy seregnyi szava. Tudniillik mindeme szavak fordítva, a magyar nyelv szavaiból váltak egy eltörökösött nyelv szavaivá mind Baskíriában, mind a volgai Bulgáriában. A volgai magyarok nem töredéknépe voltak Baskíriának, mint egyesek hiszik, hanem **ők voltak** Baskíria. Rubruk 1254-es levele szerint: „*Pascatur, azaz Nagy-Magyarország ... Pascatur és a magyarok nyelve ugyanaz*”. A X. századi arab írók többsége egyenesen Árpád népét nevezi *basğirt*nek! A volgai bolgár évkönyvek szerint a „*Baskort*”-ok „*urmai-maszgut* (mada, massza-

géta) *vegyülék, akik urmiai nyelven beszélnek*”, s akiket a türkök „*Ugyr*”-nak neveznek, s kultuszuk középpontjában „*Madjar*”, „*az élet védelmezője*” áll {[3], 1. fej.}. Ez az **éppen a XIII. században** készült írás bizony ízig-vérig magyarokról ír, s a nyelvükre való zavaros utalás is csak annyit mutat, hogy az bizonyosan nem az író által jól ismert török nyelvek közé tartozik, tehát szóba sem kerülnek holmi „török” baskírok, a „*Baskort*” név **eredendően** a magyarokat jelenti! Richardus fráter sem holmi „magyaroktól különböző baskírokról”, hanem bizony *ungarokról* írja, hogy „*az első csatában ők győzték le*” a tatárokat. Márpedig egy töredéknéptől ez lehetetlen. Magában Bulgáriában is a Gazi-Baradj Tárihi szerint 900 körül 190 ezer kipcsaki anyanyelvű lakos mellett 170 ezer „*Modjar azaz Baskort*” anyanyelvű lakos élt {[3], 7. fej.}!

És itt még valamire nagyon érdemes odafigyelni. **Míg** tehát Julianus, Ricardus, Rubruk, Plano Carpini és Benedictus Polonus tudósításai teljesen egybehangzóan Baskíria **totális magyarnyelvűsége** mellett szólnak, s ugyanezt erősíti meg nem csak a fentebb idézett szintén XIII. századi Gazi-Baradj-Tárihi, de a mai baskír törzsek többsége nevének kétségtelen magyar eredete is (*Gyula-Yulaman, Jenő-Yeney, Gyarmat-Yurmati, Megyer-Mišer, Nyék-Nägmän, Keszi-Kese*), **addig** a Baskíriában térítő Johanca nevű magyar szerzetes 1320-ban már **egyáltalán** nem említ magyarokat Baskíriában, sőt manapság Tatárföldön és Baskíriában az a nézet egyenesen divatossá válhatott, amely szerint soha nem létezett volna semmiféle *Magna Hungaria* (jóllehet ez a név éppen a szóbanforgó területen még Johannes Schöner 1523-as térképén is szerepel)! Ez tudniillik **tényleg Baskíria rövid időn belüli (80 év) nagymértékű etnikai kicserélődését** jelenti (gondoljunk csak Kolozsvár legutóbbi szintén 80 évesére!), s valóban: Julianus második (1237-es) tudósítása szerint már „*a tatárok a pogány magyarokat teljesen kiirtották*” [4]. Ilyen „teljes kiirtást” persze soha nem lehet „teljesen” komolyan gondolni, a lakosság egy része – s ez a fentiek szemszögéből igencsak kényszerítő következtetés! – nyilvánvalóan nyugat felé menekült, elsősorban éppen a későbbi Csuvasföldet jelentő Volgán túli erdőségekbe.

Tehát akár tetszik, akár nem, a csuvasok őseinek jelentős része bizony egy kiterjedt magyar nyelvterületen vagy annak határvidékén élt, illetve ilyen nyelvű etnikumot fogadott később magába. Nota bene: minden további információ hiányában is biztosak lehetnénk abban, hogy a csuvas nyelv **hemzseg** a magyar kölcsön- vagy maradványszavaktól. De momentán tudjuk is, hogy az oroszországi „*možar*”-elemű helynevek egyik fő góca éppen a csuvasok területére esik [36] [50], ami szépen mutatja, hogy az igazság bizony felülről

is, oldalról is, alulról is igazság. Csebokszári környékén van egy *Mažarka* nevű folyó is, sőt magyarok kétségtelen nyomai még Csuvasföld éppen átellenes oldalán fekvő Mordvinföldön is mutatkoznak ([37], 308. old.)! Különböző nyelvterületek határvidékén élő töredéknépek esetében pedig ilyen „csuvasos” keveréknelvek kialakulása majdnem törvényszerű, persze csak abban az értelemben, hogy mint éppen a csuvas esetében, a török nyelv vált dominánssá, de a magyarból (és még valószínűleg a mariból) annyi jellegzetességet őrzött meg, hogy meg lehetett kockáztatni a kijelentést: a törökségnek egy külön ágát képviseli. Mint közismert, a VII.-VIII. századokban Kazária területéről bolgárok és magyarok vándoroltak együtt északra a Volga mentén, s megalapították a volgai Bulgáriát illetve Baskíriát. A már idézett források alapján Baskíria nyelve még a XIII. században is magyar volt, Bulgária viszont már az ezredforduló előtt „elkipcsakosodott”, s máig ugyanez a nyelve! (A mongol invázió után csak a nevük változott *tatár*ra, de a nyelvük nem, mert jóllehet ma is *tatár* a nevük, nyelvük nem mongol (=tatár), hanem máig kipcsak.) A későbbiekben Baskíria is eltörökösödött, de nem mongol, hanem a már korábban „elkipcsakosodott” bolgár hatásra! A XIII. században viszont még jelentős volt a magyarul beszélők száma nem csak Baskíriában, de Bulgáriában is, **a „nem magyar” nyelv viszont kipcsaki köztörök volt** ([3], 7. fej., lásd alább is) s közben szó sem esik holmi „bolgáros török” nyelvről! Így aztán természetes, hogy ezen (baskíriai és bulgáriai) baskírok nyelve erős hatást gyakorolt azon Volgán túli területre, ahova az illető baskírok tömegei a mongol invázió elől menekültek, majd az ott élő hegyi marikkal összevegyültek. De az is tökéletesen világos, hogy bár ezen a területen erős volt a bolgárok kipcsaki nyelvének hatása, ám **a ma „bolgáros”-nak nevezett nyelvi hatások nem származhattak a „Jeti-Szu”, „szabán”, „kipcsaki” dialektusú bolgárból, csakis a „Modjar azaz Baskort” nyelvből** [3]! Tehát egyáltalán nem csoda, hogy a szóbanforgó területen később kialakult etnikumnak – azaz a csuvasoknak – nyelvében még így is messze több a magyarral rokon vonás, mint bármely más török nyelvben. (Csuvasföld sosem vált teljesen török nyelvterületté, történelme nagy részében a politikailag semleges orosz-tatár határterületen feküdt, amely képes volt menedéket nyújtani a volgai magyar menekülteknek, ellentétben Baskíriával, amely tökéletesen integrálódott a tatár birodalomba. A baskíriai magyarok nagy tömegű nyugatra vándorlását egyébként nagyon szépen visszaigazolják a Volgától nyugatra, a Vjatkától Tambovig terjedő tágas területen szélteben sűrűn előforduló *Madjar-*, *Možar-*, *Mažar-*, *Mižar-*, *Mišer-* típusú falu- és folyónevek is {[37], 307-308. old.}. Sőt volgai magyarok

leszármazottainak még azon Mordvinföldön is határozott nyomai vannak, amelyik a Volgához képest Csuvasföldön éppen túl fekszik, amint arról egy 1539-es oklevél beszámol {[37], 308. old.}!) De amint Baskíria mai nyelvéből nem következtethetünk annak XIII. század előtti magyar nyelvére, úgy a csuvasok nyelvéből sem következtethetünk a bolgárok régi nyelvére. Ilyen alapon a kazányi tatárok nyelvét sokkalta inkább ki lehetne kiáltani „ösbolgár” nyelvnek, hiszen területük éppen az egykori Bulgária központi részét képezi (ami Csuvasföldről nem mondható el), továbbá még a XIX. század közepén is tekintélyes részük bolgárnak nevezte magát ([47], 168. old.). Vagy éppen a kaukázusi *balkarok* nyelvét, hiszen őket még mindig ezen a néven nevezik. Miért éppen a csuvasok mellett kötöttek ki? (Persze nyilván azért, mert a balkarból és kazányi tatárból nem magyarázhatók a magyar nyelv „bolgár-török jövevényszavainak” ítélt szavai. Az más kérdés, hogy a csuvas nyelvben meglevő ugyanezen szavak viszont csakis egy eltörökösödött magyar nyelv maradványszavai lehetnek, amelyekkel éppúgy nem lehet magyarázni egy ellenkező irányú kölcsönzést.) De akármelyikük nyelvét is kiáltották volna ki bolgár ősmintának, az ugyanúgy megdőlné eddigi érveink súlya alatt, mert – mint sokszorosan igazolva láthatjuk – a kazárok, bolgárok, magyarok nyelve egymásnak édestestvére volt. Tehát ha úgy tetszik: ha beszélhetünk egyáltalán „nyugati török” nyelvekről, azok kétségkívül a magyart s annak legközvetlenebb egykori nyelvrokonait jelenthetik csak.

Mindezekhez csak kiegészítésül jegyezzük meg, hogy Mahmūd al-Kāšgarī 1073-1077 között írt *”Dīwān luġāt at-Turk”* c. szótárában megemlíti, miszerint a „z→r” és „a→i” hangváltások csak a XI. századra következtek be egyes nyugati török nyelvekben [5], tehát ami annakelőtte török volt, az egyben köztörök is volt, s ami nem volt köztörök, az török sem volt egyáltalán. De legalábbis semmilyen igazi török nyelvből nem mehettek át „bolgáros” szavak a magyarba! Azaz a magyar nyelv „bolgár-töröknek ítélt” szavait nem magyarázhatjuk sem a csuvasból, sem bármely más altáji eredetű nyelvből vett átvétellel. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy a történészek által „nyugati török”, „bolgár-török” kategóriába sorolt népek (onogurok, saragurok, bolgárok, utigurok, stb.) mindegyikének is közel magyarnyelvűnek kellett lennie — már ha nem akarjuk őket „köztörökké” nyilvánítani, s a magyar nyelvről mint élő paradoxonról tudomást sem venni többé. Ha viszont hajlandóak vagyunk elfogadni a magyar nyelv létét, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy annak XI. század előtti „bolgáros” elemei vagy eredendően sajátok, vagy más magyarnyelvű népektől származnak. Tehát csupán nyelvészeti okok miatt is a bolgároknak, onoguroknak stb. magyarnyelvűeknek kellett lenniük, s e tény

tovább erősíti a korábban tárgyalt kútfők egyébként is egybehangzó állításait. (Lám, lám, az igazság még elülről és hátulról is igazság...)

(Egyébként az első szótagbeli „a→i” hangváltás messze nem kizárólagos csuvas sajátosság, a köztörök nyelvekben is meglehetősen gyakori {[37], 150. old.}, tehát eléggé nagy csúsztatás ezt karakterisztikus bolgár sajátosságnak beállítani. Sőt! Maga a *bolgár* név is – amelynek semmilyen „bilgar” jellegű alakja nem maradt fenn a VIII. század előtti bolgárok vonatkozásában – volgai finn, kipcsak és tatár környezetbe jutva csakhamar vesz föl *bigär* és *Biljar* alakokat, ugyanígy a *magyar* is ugyanott, votják-mari-tatár-csuvas-mordvin környezetben – és csakis ott! – tömésen produkál *mižar*, *mižer*, *mišer* stb. alakokat. (A Kézainál szereplő *Belár* név már könnyen kerülhetett Julianussal Baskíriából a magyar király udvarába. Anonymusnál még a *Bulár* alak szerepel.) Mindez már magában arra mutat, hogy e hangváltást nem tekinthetjük csuvas kizárólagosságnak, még kevésbé bolgár specifikumnak, s legkevésbé a „bolgár-csuvas nyelvi kontinuitás” bárminemű argumentumának. A csuvas-köztörök összehasonlításban az „a” ↔ „i” párhuzam a fenti példák alapján nem az eredeti bolgár, hanem sokkalta inkább votják, mari, tatár és mordvin nyelvi hatásnak tudható be. Pláne, ha határozott információkkal is bírunk a volgai Bulgáriának már az ezredforduló előtti totálisan kevert nyelvi állapotáról {[3], 2.,3.,4.,5., stb. fej.}, lásd alább is.)

S még valamit: Az óbolgár-csuvas nyelvi kontinuitás mellett a hivatalos történészek fő helyen a XIII-XIV. századi volgai bolgár-török sírfeliratokat hozzák föl. Szerintünk viszont ezek éppen hogy a bolgár-török nyelvkeveredés bizonyítékai (ezért is nem használtunk idézőjelet), tehát közvetve szintén a csuvas keveréknyelv voltát igazolják. Tudniillik a „bolgáros” kifejezések mellett ezek még nagyszámú köztörök kifejezést is tartalmaznak, tehát egy tiszta „ősnyelv” emlékeiként szóba sem jöhetnek. Németh Gyula szerint „*Arab szövegük mellett sok török kifejezést tartalmaznak, ezek nyelvileg részint oguz és kipcsak, részint csuvas jellegűek.*” ([37], 136. old.) Szóval ezek volnának a „nyugati török ősn nyelv” egykori létének bizonyítékai! Sokkalta inkább arról van szó, hogy a bennük előforduló **töredék kifejezések** a bolgár nyelv asszimilációjának egy korai fázisát tükrözik. (Tehát az igazság még kívülről is, belülről is igazság...) S itt egy dologra nagyon figyeljünk oda: a kútfők egyértelműen arról tanúskodnak, hogy Bulgáriában a IX-XII. században az uralkodó nyelv már a kipcsak volt, **a második legerősebb „ural-altáji” nyelv viszont a baskír-magyar volt!** Ennek ténye egyébként a magyar nyelv XIII. századig tartó baskíriai uralmának, Baskíria mongolokéhoz

mérhető katonai erejének (lásd fentebb), majd a baskír-magyar emigráció Mari-, Csuvas- és Mordvinföld széles területein sűrűn előforduló későbbi nyomainak [36] [50] aspektusából is, minden egyéb argumentum nélkül is kézenfekvő. Tehát a legnagyobb esztelenség volna a bolgár sírfeliratok „csuvasos” jellegű szavainak eredetét a baskír-magyar nyelven kívül keresni! (E szavak minden valószínűség szerint a bolgárok által egykor elsődlegesen beszélt, de a XII. századra Bulgária központi területén a kihalás szélére került magyaros nyelv csodálatosan fennmaradt drága fossziliái, amelyek között bizony még maga a *Madzsar* név is felbukkan {Bolsie Tigani, Csisztopol}.) Tehát megint csak odajutottunk, hogy a csuvasoknak semmi közvetlen közük nincs a bolgárokhoz. Jellemző, hogy – s ezt még Németh Gyula is elismeri – éppen e feliratokat legalaposabban feldolgozó G.V. Juszupov [19] a csuvasokkal szemben a kazányi tatárokat tartja a bolgárok egyenesági utódainak ([37], 136. old.)!

Ha egyébként tényleg a csuvasok lennének az erős iszlám hagyományú volgai bolgárok egyenesági utódai, akkor mohamedán hitüket legfeljebb erőszak fenyegetésére cserélték volna csak föl pravoszlávra. A valóság ehhez képest az, hogy a ma totálisan pravoszláv csuvasok e vallást a XVI-XVII. századokban vették föl, de annakelőtte **határozottan nem mohamedánok** voltak, sőt a Kazányból jövő erőszakos iszlamizálásnak erőteljesen ellenálltak, hiszen 1546-ban épp emiatt kérték az oroszok segítségét! Ez már magában bármilyen bolgár-csuvas kontinuitást kizár. (Persze amint várható volt, olyan nyakatekert vélemények is lábra kaptak, miszerint a csuvasok éppen a bolgárok **mohamedán hitre nem tért** töredékeinek leszármazottai lennének. Ezen véleményt képviselő tudálékos barátaink azért remélhetőleg nem gondolják komolyan, hogy az úgymond régi bolgár nyelvű lakosságnak **éppen** a nem mohamedán töredéke őrizte meg **tisztán** eredeti nyelvét, míg **éppen** a mohamedáná lett túlnyomó többség vált **tisztán** kipcsaki nyelvűvé, minden „bolgáros” nyelvi maradvány nélkül! A források egyértelműen homogén iszlám államként jellemzik a volgai Bulgáriát. S a csuvasok már csak azért sem azonosíthatók a bolgároknak a még csak nem mohamedán töredékével sem, mert a tatárokéval összemérhető számarányuk feltétlenül nem töredékre utal. Ezt a verziót egyébként **eleve** kizárja az az egyáltalán nem elhanyagolható mellékkörülmény is, hogy míg a bolgár állam területén levő bolgárok **végig egy tömbben** maradtak, addig a későbbi Csuvasföldön ugyanezen idő alatt **végig erősen kevert és zilált etnikai viszonyok** uralkodtak, és – hát nem érdekes? – **éppen** a tömbben maradt bolgárok beszélnek máig a legszintisztább kipcsakul, és **éppen** a kevert etnikumú csuvasok beszélnek

„csuvasos” nyelvet!)

De ha a régi bolgár Tangra-vallás nyomait kutatjuk, az is egyértelműen a volgai tatárok javára billenti a mérleget. E tatárok tudniillik még ma is emlegetik Tangra nevét (pl. ha elered az eső, vagy ha valami nagy dolog történik), ugyanezt persze a csuvasok között hiába is keressük (az „ég”-nek megfelelő csuvas *tura* nem származhat abból a *Tangrából*, amelyet a kazányi tatárok ma is eredeti alakjában ejtenek). Arról nem is beszélve, hogy a volgai tatárokat votják szomszédaik máig *bolgár*nak (*bigär*) nevezik, a szintén mellettük élő csuvasokat viszont soha eszük ágában nem volt így hívni, hiszen ők **nem voltak bolgárok!** Ha tehát a volgai bolgároknak vannak egyenesági utódaik, akkor azok határozottan a kazányi tatárok és semmiképpen sem a csuvasok. Mellesleg tényleg teljesen világosan nyomon követhető, hogy Bulgária etnikai és politikai folytatása éppen a későbbi Kazányi Kánság. Senki egy pillanatig sem gondolhatja komolyan, hogy a mongol invázió jelentős mértékben megváltoztatta volna Bulgária fő etnikai összetételét. A mongol hódítás ugyanis egyrészt **semmilyen jelentős nyelvi nyomot** nem hagyott Bulgárián, ahol a mongoltól erősen elütő kipszaki nyelvi hatás már a IX. században elkezdődik, s a Bulgáriában uralkodóvá vált kipszak nyelv máig a legtisztább kipszak alakban meg is marad, amelyre a mongol vagy másféle török nyelv már semmilyen hatást nem képes gyakorolni! (A mongol invázió **közvetett** nyelvi hatást persze gyakorolt Baskíriára: jelentős magyarajkú csoportok emigráltak a Volgán túlra, főként éppen a mai Csuvasföld területére. Ez meggyorsította Baskíria kipszaki nyelvre való váltását, ám a környéken dominánssá vált kipszaki nyelvvel szemben a mongolok és az általuk idesorolt más altáji csoportok nyelve már semmilyen befolyással nem bír sem akkor, sem később.) A mongol hódítás ugyanakkor jelentősebb etnikai változást sem eredményezett Bulgáriában, a már kipszaki nyelvű bolgárok egyszerűen fölvtették az uralkodó politikai *tatár* nevet, s az így kialakult etnikai-nyelvi-politikai status quo mind e mai napig tart. (Julianus tudósításában a mongolok „kötelezik a leigázottakat, hogy azontúl tatároknak nevezzék magukat” {[37], 106. old.}) Azt már mondanunk sem kell, hogy a volgai tatárok a nyelven túlmenően külső jegyeikben is erősen elütnek az „igazi” tatároktól: uralkodó rasszuk és népviseletük a dunai bolgárookra, magyarokra és részben a volgai finn népekre emlékeztet, a „többi” tatárok viszont határozottan és egyértelműen altájiak! Tökéletesen világos hát, hogy Bulgária előbb kipszaki hatásra nyelvet váltott (IX-XI. század) a *bolgár* név megőrzésével, majd később (XIII. század) mongol nyomásra politikai nevet. De ugyaneme ország kipszaki nyelve még ma is és még a Volga

jobb partvidéken is uralkodó — körülbelül éppen Bulgária régi kiterjedéséig, amelyen Csuvasföld **teljesen kívül esik**.

A mai Csuvasföld csupán tágabb értelemben vett határterülete az egykori volgai Bulgáriának, amelynek valódi területe lényegében a mai kazányi tatárok földjével egyezik meg. Csuvasföldet derékban szeli ketté a „finnugor”-„köztörök” nyelvhatár, s történelme nagy részében sosem volt integráns része török nyelvterületnek. Így nem csoda, ha a csuvasok nyelve máig nagyrészt megőrizte a XI-XIII. századokban kialakult, Mahmūd al-Kāšgarī által is jellemzett [5] kevert nyelvi állapotát, ellentétben Bulgária zömével és egész Baskíriával. (Míg Bulgáriának a finnugor nyelvterületbe messze belenyúló nyugati határsávja csak „elcsuvasodott”, addig a tatár birodalomba totálisan integrálódott Baskíria teljesen eltörökösödött, ami persze Bulgáriával is történt, csak jóval korábban. Annak viszont maga a magyar nyelv a legperdöntőbb bizonyítéka, hogy a bolgárok réges-régi eredeti nyelve nem lehetett azonos a ma Tatárföldön beszélt kipcsaki nyelvvel...)

Hogy az egyébként többnyelvű volgai Bulgáriában az egymás mellett élő nyelvek közül a szűkebb értelemben vett „bolgár” megjelölés már a XI. században is határozottan **egy nem csuvas**, hanem köztörök dialektusra vonatkozott, szépen látszik Mahmūd al-Kāšgarī adatainak kimondottan a(z akkor) bolgár(nak nevezett) nyelvre vonatkozó részeiből is. Kāšgarī ugyanis különböző csoportokba sorolja az egyes török nyelveket, és ezen finomabb osztályozásban bizony a **bolgár, kipcsak és oguz** nyelvek egy csoportba tartoznak: *„a csigilek és más törökök nyelvében megjelenő 'd' hang a kipcsakok, yamakok szuvarok, bolgárok, valamint a rómaiak és oroszok közé vándorolt egyéb népek nyelvében 'z' hangra módosult”* [28]. Továbbá Kāšgarīnál pl. a *láb* szó (úgymond) „bolgár” alakja „*azak*”, amely ezen „bolgár” gyanánt csak köztörök nyelvet enged meg, „csuvasost” semmiképpen. A X. században már „hivatalos bolgár”-nak számító kipcsaki szabán dialektus legtisztább kipcsaki alakját és dominanciáját egyébként – az orosz természetesen leszámítva – mind e mai napig stabilan megőrizte a volgai bolgár állam egész egykori területén; sőt e nyelv a XIII. században még színmagyarul beszélő **baskírok nyelvét is tökéletesen asszimilálta** legkésőbb a XVI. századra. Már csak ezért is tökéletesen abszurd gondolat, hogy az „eredetileg csuvasos”, majd „részben elkipcsakosodott” bolgárok a XIII-XIV. századra úgymond „visszacsuvasosodtak” volna. S így azon teória is minden alapot nélkülöz, amely szerint a bolgárok az ezredforduló után bármilyen „r-es török” nyelvet lettek volna képesek a csuvasokra hagyományozni. (S újra csak muszáj hangsúlyoznunk, hogy a volgai bulgáriai sírfeliratok „csuvasos” szavai – mert itt csak

különálló szavakról, szótöredékekről van szó az alapjában véve arab szövegekben! – az ominózus *Madzsar* névvel együtt valójában nem csuvas, hanem baskír-magyar elemek!)

A csuvasokat ugyanakkor a Kazányi história szerint szomszédaik korábban hegyi cseremisiz néven nevezték ([20], 615. old.), ma egyébként maguk a cseremiszek is (!) így (*kuruk mari*) nevezik őket, sőt e név néprajzilag is kimutatható a csuvasok között! Ez a tény bizony megint csak messze valószínűtleníti a bolgár eredetet, sőt a csuvas nép és nyelv keverék voltát erősíti meg, amelynek alapját egy erősen eltörökösödött, cseremisszel rokon nép és nyelv képezi. (Romlás mételyébe csúfos csere visz: bolgár nép helyébe csuvas-cseremisiz...) A Pallas Nagylexikonnak a csuvas etnikumról szóló közlése szórul-szóra ugyanezt erősíti meg: *„Etnikus sajátosságaira nézve a volgai finn-ugorokkal (cseremiszek és mordvinok) áll legközelebbi rokonságban. Valószínű, hogy e három nép magvát olyan népség alkotja, mely eredetileg nem tartozott az ural-altáji népcsaládokhoz, hanem, mint több jeltől következtethetni, egy a lett-szlávokkal és iránokkal közelebbi rokonságban levő árja népség volt, amely azonban többszörös vérkeveredésen ment keresztül.*

A C(suvas) név legelőbb a XVI. században tűnik föl... a szomszéd cseremiszek és orenburgi oroszok mai is hegyi népnek (kuruk mari), hegyi tatárnak (gorni tatar) nevezik őket.”

Szóval e nép mai nyelve képezné a törökség egyik fő ágának „nyelvi ősmintáját”! A fentiekből teljesen egyértelműen következik, hogy a XIII. századi mongol invázió idejére már homogén kipcsaki nyelvűvé vált volgai Bulgária és a XVI. században felbukkant „*csuvas*” név között az égvilágon semmilyen egyenesági etnikai – és pláne nyelvi! – kontinuitásról nem beszélhetünk, s a XIX-XX. századi nyelvészek kontárkodása előtt semmiféle bolgár-tudatuk soha nem is volt azon csuvasoknak, akiknek eredeti neve momentán maguk a marik szerint is *hegyi mari*...

A csuvas és a hegyi mari nyelv különböző családokba sorolása egyébként is csupán „felsőbb szempont” alapján történt; e nyelvek – hogy a néprajzról ne is beszéljünk – közvetlen összehasonlítása ilyesmire nem adna merész alapot. A mariban és a csuvasban vannak közös esetragok, képzők, hasonló a múlt idő képzése és ugyanazok a melléknévi igeneves szerkezetek is; ugyanakkor még a hivatalos nyelvészek szerint is a mari nyelvnek körülbelül ötször annyi „török” (ebbe persze a csuvas is beleértik) szava van, mint „finnugor” (pl. Klima László: Finnugorok és indoeurópaiak a magyar finnugrisztikában). Nos hát akkor mitől „török” a csuvas, és mitől „finnugor” a mari? Vagy legalábbis mi indokolja, hogy a mari van tele csuvas jövevényszóval és nem

fordítva? És egyáltalán mi zárja ki, hogy a csuvas nyelv a hegyi mariból alakult ki légyen kipszak és magyar nyelvi hatásra?

De nemhogy a Csuvasföldön, hanem még a magában Bolgár városában 1000 előtt beszélt nyelvből is lehetetlen következtetnünk az eredeti bolgár nyelvre. XIII. századi volgai bolgár-tatár évkönyvek messzemenően megerősítik a nyelvészek azon állítását, mely szerint a volgai Bulgáriát és Baskíriát a IX. századtól erőteljes kipszaki nyelvi hatás érte. Sőt ezek Bulgáriának már 800 körüli totálisan kevert, nagyrészt „elkipszakosodott” nyelvi állapotáról tanúskodnak: „... 760-ban Tat-Ugek elfoglalta Marduant és Bolgárnak nevezte át ... az eszegek, mint Tat-Ugek fekete bolgárjai is, szabán feleségeket vettek és nagyon hamar saját nyelvükként kezdték beszélni a szabánok turáni és kipszak dialektusát ...” {[3], 4. fej.}. Sőt a krónika már a VII. századbeli eseményekkel kapcsolatban is nagyfokú nyelvvesztésről tanúskodik, midőn leírja Bat-Baján panaszkodását öccsének Aszparukhnak. Midőn Baján megemlíti, hogy öccse emberei sok bolgárt öltek meg, Aszparukh szarkasztikusan válaszol: „A *murdászok nem különböztethették meg a te bolgárjaidait a szabánjaidtól, hiszen ugyanazt a szabán nyelvet beszéltek...*” Később viszont: „... Mihály ... 865-ben ... arab betűkkel az áldott *Jeti-Szu dialektusban írt, amelyet a mieink 'turáni nyelvnek' neveznek, s amely ő utána az összes költőnk és hivatalnokunk nyelvévé vált.*” Még később: „*És Gabdulla majdnem minden fekete bolgárja a szabán dialektust beszélte, hiszen ők Tat-Ugek bolgárjainak ivadékai voltak...*” {[3], 3. és 5. fej.} Mindez még jóval a csuvas etnikum kialakulása előtt! (Maga az írás ideje is 1246 előtti, tehát a forrás közlésértékétől függetlenül is ekkorra már kétségtelenül kipszaki dialektus volt az uralkodó Bulgáriában, de éppen e tény a közlés kronológiáját is – legalábbis nagy vonalakban – megerősíti.) Eme közlésekből tökéletesen érthető a nyelvvesztés folyamatának a volgai bolgár sírfeliratokból és Mahmūd al-Kāšgārī tudósításából amúgy is jellegzetesen kiütköző közbeeső fázisa. Sőt észrevehetjük, hogy Bīrūnī X. századi adata ugyanezt a nyelvvesztési fázist rögzíti, amelyben az író a bolgárok nyelvét a kazár és török nyelv keverékének nevezi. (Kazáriát *bolgárok* és *wugurok* alapították, tehát az eredeti bolgár nyelv azonos az „*igazi kazárok*” töröktől elütő nyelvével!) Ha tehát a volgai Bulgária nyelve már szinte annak megalapításakor sem tükrözte az eredeti bolgár nyelvet, sőt benne csakhamar egy köztörök nyelv válik uralkodóvá, mit mondhatunk Bulgária jórészt „finnugorok” lakta Volgán túli határterületéről? Csakis annyit, hogy a mai Csuvasföldön az ezredforduló után kialakult nyelveknek vajmi kevés közül lehet a volgai bolgárok „bolgár” őseinek nyelvéhez, annak ősmintáját nem jelen-

thetic. (Közvetett bolgár hatásról persze igenis beszélhetünk, hiszen a Volgán túlra emigrált baskírok nyelve sokkal inkább megőrizte az eredeti magyar=bolgár nyelvet. De hangsúlyozottan ez nem bolgár→magyar, hanem éppen magyar→csuvas hatás, aminek fényében a magyarban mindenfajta „csuvasos”, „bolgár-török” szókölcsonzés abszurdummá válik.) A csuvasok **nyelvük „csuvasos” jellegét a kipszaki dialektusú volgai bolgároktól nem örökölhették.** A csuvas nyelv kialakulása előtt jóval nemcsak hogy „elveszett” az eredeti bolgár nyelv, de a csuvasra hatni képes későbbi bolgár nyelv egy is már egy köztörök dialektus volt, ami nem kölcsönözhetett semmiféle „csuvasos” jelleget. A csuvas nyelv és nép, mint néprajzi adatokból és a Kazáni Krónikából [20] láttuk, egy későbbi és sokszorosán összetettebb nyelvi átvétel és népkeveredés eredménye. Sőt e nyelv még az ezredforduló „elkipszacosodott” bolgár-tatár nyelvére nézve sem hordozhat határozott világos információkat. Hiszen a csuvasokra vonatkozó fentebb említett történeti és néprajzi adatok is teljesen egyértelműen afelé mutatnak, hogy a csuvasok nyelve egy erősen eltörökösödött „finnugor” nép (*kuruk mari*), egy a XI. századra kipszaki nyelvre váltott, eredetileg más nyelvű nép nép [5] [3], valamint a volgai magyar-bolgár emigránsok (*možar*) nyelvének egymásra hatásából kialakult keveréknyelv, amelyből aztán végképp nem lehet túl sok következtetést levonni a bolgárság ősi transzkaukáziai nyelvére...

Az egyébként mondai és tudálékos elemekkel erősen átszótt Gazi-Baradj Tárihi a XIII. században maga is meglepő pontossággal adja vissza azt a mari-kipszak-magyar nyelvi egymásra hatást, amelyet mai néprajzi és nyelvi, valamint XVI. század utáni történeti adatokból kikövetkeztettünk. A krónika a IX. század végének eseményeivel kapcsolatban számol be arról, hogy *„Sok burtász vett a (kipszak) rabszolgák közül feleséget, és gyermekeik ezek török dialektusát kezdték beszélni. Ugyanez történt a Chirmysh (cseremis) kerület Modjarjaival (magyarjaival), akiknek Bél szintén adott el fogoly kipszak nőket...”* {[3], 5. fej.}. Minden szerepel itt kérem: magyar, kipszak, sőt még cseremis is; csak éppen „bolgár” nyelvnek nincs se híre, se hamva! Az egész krónikában oly sűrűn történik utalás a Volga-vidéki bolgárok, magyarok, burtászok és cseremiszek kipszaki nyelvre való váltásáról (amely például Baskíriában csak a XIII. század után következett be, de ott is törvényszerűen bekövetkezett, a mongoloktól és nyelvüktől teljesen függetlenül), hogy annak kétségkívül valós történeti maggal kell bírnia, amelyet szépen visszaigazolnak a bolgárok és magyarok „elkipszacosodott” utódainak nemcsak Csuvasföldön, de még az azon túl fekvő Mordvinföldön is előforduló nyomai ([37], 308. old.). **Mindenesetre a Csuvasföldön a XIII. század után kialakult nyelvre**

„igazi” török hatást gyakorló nyelv már nem lehetett semmiféle „nyugati török”, hanem bizony kizárólag kipszaki típusú köztörök (a „bolgáros” elemek pedig csakis a baskír-magyar nyelvből kerülhettek a csuvasba). Ha ehhez hozzávesszük, hogy Csuvasföld történelme során végig határterülete volt nemcsak a kipszaki nyelvnek, de a volgai finn nyelveknek és az orosz nyelvnek is – sőt kezdetben a baskír-magyar nyelvnek is –, tökéletesen törvényszerű, hogy ott éppen egy „csuvasos” jellegű keveréknyelv alakuljon ki, amelyben kimutathatók mind a magyar, mind a volgai finn, mind a kipszaki rétegek, de talán éppen a **bolgároktól közvetlenül átvett bolgár elemek** azok, amelyek a csuvasban Kelet-Európa összes nyelvének hatásai közül a legkevésbé mutathatók ki...

A fentiekben felsorolt adatok és érvek lényegét a következőképpen összegezhetjük:

1. A Csuvasföldtől északra élő marik nyelve maga is egy erősen eltörökösödött volgai finn nyelv, amelytől a csuvas lényegében abban különbözik, hogy még inkább eltörökösödött (de egy seregnyi csuvas-mari egyezésről még kiderülhet, hogy nem is „törökként” elkönyvelt csuvas kölcsönzés a mariban, hanem mari maradvány a csuvasban).
2. A XIII. században a még lényegében színmagyar nyelvű volgai baskír-magyarok nagy tömegben költöznek a Volga jobb partjára a mongol veszedelem elől ([36], 140. old.) s egyik legnagyobb tömbjük éppen Csuvasföldön telepszik le ([50], 286. old.), de erős nyelvi hatásuk hangsúlyozottan magyar, és nem holmi „bolgár-török”.
3. A volgai Bulgária szintén erős nyelvi hatást gyakorol a későbbi Csuvasföldre, de ez már legalább a IX. század óta – épp a magyar nyelvet leszámítva – szinte kizárólag kipszaki köztörök hatás, tehát megint csak nem holmi „bolgár-török”. (A mai volgai tatárok csupán politikai nevükben különböznek a XI-XII. századi bolgároktól!!!)

Azaz a magyar és kipszaki nyelveket leszámítva semmilyen számottevő „bolgárosnak” nevezhető nyelvi hatás nem jöhet szóba a hegyi mariból éppen magyar és kipszaki hatásra kialakult csuvas nyelvre vonatkozóan. Minden alapot nélkülöz hát az a föltevés, amely „bolgáros” jellegű török nyelveket szerepeltet a koraközépkori Európában, és **egyenesen kizárható**, hogy a magyar nyelv „bolgáros” szavai egy „csuvasos” nyelvből származnának! De éppen a magyarban meglévő „bolgárosnak” nevezett szavak annak legfőbb bizonyítékai, hogy a török nyelvek európai és nyugat-ázsiai térhódítását megelőzően

igenis volt egy „bolgáros” jellegű, nagy területre és népességre kiterjedő kultúrnyelv, amely azonban nem volt török, hanem a magyar és legédesebb testvérei (kazár, bolgár, utigur, abar, szabar, onogur stb.) kiterjedt csoportjának nyelve. Épp e népek azok, amelyeket az ominózus IV-V. századi források a dél-káspi, transzkaukáziai, majd kaukáziai térben említenek; és ugyanezek azok, akik Jozsef Ben-Gorion szerint is „*mindnyájan nyugaton élnek*” midőn az igazi törökök **mind** a Káspi-tótól **keletre** nomadizálnak.

Persze tökéletesen érthető, miért nem rendeződött máig sem ország-világ előtt a bolgár-csuvas illetve a bolgár-török kérdés. Azon – jobbára magyar – történészeknek, akik elsősorban nyelvészeti alapra építettek (s most ideszámítjuk mind a valós érveket, mind az üres doktrínákat), s akikhez a történeti adatok is szinte csupán tekintélyelvi szűrőn keresztül jutottak, szükségszerűen kellett ragaszkodniuk a bolgár-csuvas kontinuitáshoz, ha nem akarták az elmúlt százötven év hivatalos magyar őstörténetét és nyelvészetét egy jólirányzott mozdulattal szemétkosárba hajítani. Tehát az ő szemszögükből egyszerűen föl sem merülhetett semmiféle bolgár-csuvas kérdés, csupán kijelentő módban bolgár-csuvas kontinuitás, mint a legtisztább evidencia. Azok előtt viszont, akik ismerik a volgai Tatárföld történelmét és néprajzát, ugyanakkor nem tudnak magyarul, s a hivatalos magyar nyelvészet tanítását sem ismerik, **ugyanolyan színtiszta evidencia**, hogy a bolgárok egyesági utódai a volgai tatárok, sőt legtöbbször valószínűleg úgy gondolja, hogy a bolgárok nyelve mindig is a ma beszélt kipcsak volt. E két tábor nemcsak hogy elbeszél egymás mellett, de észrevenni is képtelen egymást! Egyiküknek sem jut eszébe, hogy másképpen is lehet, mint ahogyan ő gondolja — s bizonyos értelemben mindkét részről teljesen jogosan. Ugyanakkor a két tábor között feszülő ellentmondás szinte magától megszűnik, ha a két tábor egymás mellé sorakoztatott érveihez a bolgárok és rokonaik ókori történelmére vonatkozó hatalmas mennyiségű ókori és koraközépkori kút-főanyagot is felvonultatjuk. Ezek világosan elmagyarázzák nekünk, hogy a bolgárok és rokonaik eredetileg nem törökök, Európába a Kaukázuson át érkeztek, s a VII-IX. században a Káma-torkolat vidékére vándorolt bolgárok már az ezredforduló előtt kipcsaki nyelvre váltottak, s nem hagytak maguk után semmi olyasféle nyelvet, amely a csuvasal azonos volna és amelyre mint „a magyar nyelvet leginkább gazdagító török nyelvre” bárkinek is a legcsekélyebb valódi oka lenne hivatkozni...

7. A függelék függeléke: Honnan gurul a gyűrű?

A hivatalos nyelvészet képviselői eddigelé nem igazán méltatták túl nagy figyelemre ama tényt sem, miszerint a magyar nyelv ún. „bolgár-töröknek” minősített szavaiban olyannyira jellegzetes *-gy-*, *-ő-* és *-ű-* hangok az e szavaknak megfelelő csuvas párhuzamokból úgyszólván tökéletesen hiányzanak, első ránézésre is egy jóval szegényebb hangkészletű nyelv hangjaival vannak „pótolva”! (Pl. *gyűrű-šěrě*, *gyúr-šár*, *söpör-šápär*, *süllő-šála*, *kőrís-kavărăš*, *ökör-vykyr*, *disznó* {rég. *gyisznó*}-*sysna*, *csöpög-šäpäkh*, *kölcsön-kivšén*, *könyv-konj*, *üröm-arym*, *sör-syra*.) Ez annál is inkább érdekes, mert ezek a hangok az illető szavak köztörök verzióiban is rendre szinte pontosan ugyanazok, mint a magyarban (pl. *gyűrű-yüzük*, *gyúr-yoğur*, *söpör-süpür*, *kőrís-k^eürüč*, *ökör-öküz*, *könyv-küin*), a néha felbukkanó *ő-ű* váltás pedig magán a magyar nyelven belül az egyes dialektusok között is eléggé gyakori (pl. *ő-ű* {mint személyes névmás}, *kő-kű*, *-ról-rűl*, stb.), míg a csuvasban mindezen hangoknak csupán egy szegényes hangkészletű nyelv általi átvételre utaló – egyébként szemlátomást bizonytalan, tehát nem törvényszerű megfelelésű – *s* (*sj*), *s* (*sz*), *e*, *ě* (egyfajta zárt *e*), *ä*, *a*, *y* (az *a*, *á* hangok variánsai) hangok, illetve néha az *-avä*, *vy-*, *yä-* hangsorok felelnek meg. Ez már önmagában is feltétlenül arra mutat, hogy az idézett szavak esetleges „bolgár eredeti” alakjai jóval közelebb álltak a magyar szóalakokhoz, mint a csuvasokhoz. (Ha arra a modellre tekintünk, amelyben az „uráli” eredetű – a manysihoz, chantihoz hasonlóan szegényes hangkészletű – magyar nyelv a *-gy-*, *-ő-* és *-ű-* hangjait egy bizonyos „bolgár-törökből” kapta, s az így nyert „ő”-sítő, „ű”-sítő, „gy”-sítő jellegét később is, sőt egy ezeréves szláv gyűrűben is megtartotta {vö. *čemerb* → *csömör*, *čtvrbtbk* → *csütörtök*, *figa* → *füge*, *Gehinnom* → *gyehenna*, *gingiber* → *gyömbér*, *pentekoszt* → *pünkösöd*, *episkop* → *püspök*, *světnik* → *szövétnek*, *tyky* → *tök*, stb.}, igencsak furcsa lenne, ha ugyanakkor éppen az úgymond bolgár-ivadék csuvasok cserélik föl kiejtésük legalapvetőbb jellemzőit egy tőlük idegen, uráli és szláv jellegű kiejtésre – ami pontosan fordított tendenciát jelent! –, miközben szavaik ekvivalens formáját és nyelvtanuk logikáját sértetlenül megőrzik. Ilyen egyszerűen nincs. A csuvasok eredetileg csakis egy merőben más nép lehettek, akik nyelvük ma „bolgárosnak” nevezett elemeit másoktól – magyaroktól vagy bolgároktól – vették át.) S mivel e szavak finomabb – magyart és törököt megkülönböztető – nyelvtani jegyeket nem hordoznak, senki nem veheti a jogot pusztán a szóegyezések alapján arra, hogy a protobolgár nyelv utódának inkább tartsa a csuvas, mint a magyart.

Persze az idézett magyar szavak a sokat emlegetett *r-z* összehasonlításban egyértelműen és kétségtelenül nem a köztörök, hanem a csuvas alakoknak felelnek meg, ami ugyanakkor nem zárja ki, hogy a csuvasok másoktól vették légyen át e nyelvet; viszont a $gy \rightarrow \{s, \acute{s}\}$ és $\{\acute{o}, \acute{u}\} \rightarrow \{a, \acute{a}, -av\acute{a}, vy-, y\acute{a}-, e, \acute{e}\}$ degradációk nem is engedik meg, hogy egyáltalán másképpen történt legyen. **HA PEDIG A CSUVAS CSUPÁN EGY MÁSOKTÓL ÁTVETT NYELV, AKKOR ÖNMAGÁBAN SEMMILYEN INFORMÁCIÓVAL NEM IS BÍR HAT AFELŐL, HOGY AZ ÁTVETT NYELV EREDETI MIVOLTÁBAN A MAGYARHOZ VAGY A CSUVASHOZ ÁLLT-E KÖZELEBB.**

De érdemes a fentieket kicsit közelebről is szemügyre venni. Vizsgáljunk meg egyetlen szót valamivel tüzetesebben is, mondjuk a *gyűrűt*. Ennek a török alakja *yüzük*, a csuvas pedig *šěřě*. Már első hallásra is a *gyűrű* jóval közelebb áll a *yüzükhöz*, mint a *šěřě*. De ha még el is fogadnánk, hogy a *gyűrű* a *šěřě* fejleménye, még mindig adósak maradnánk a magyarázattal, miszerint hogyan lett az *ś*-ből *gy*, és az *ě*-ből *ű*? Mert mindez megmagyarázhatatlan. Pláne ha az „átadás” előtt a magyar nyelv valóban egy a manysihoz, chantihoz hasonló hangkészletű nyelv lett volna, mindenféle *-gy-*, *-ő-* és *-ű-* nélkül. Egyébként is tökéletesen illogikus, hogy az „átvett” szavak magyar alakjai hangzásukban sokkalta inkább hasonlítanak a köztörök variánsokra, mint az úgymond „átadó” „másik török” nép szavai, amelynek képviselői a köztörökhöz közelebb álló „átadott” magyar alakokat kiejteni is képtelenek! Az viszont teljesen logikus, hogy egy, a *-gy-*, *-ő-* és *-ű-* hangot kiejteni nem képes népcsoport a máshonnan átvett *gyűrűt* selypítve *šěřě*nek ejti. Azaz sokkalta inkább arról lehet szó, hogy a *gyűrű*ből lett a *šěřě*, mintsem fordítva. Az még elképzelhető, hogy a *yüzük*ből a *gyűrű*n keresztül lett a *šěřě*; mint ahogyan az is lehet, hogy mind a *yüzük*nek, mind a *šěřě*nek közös őse a *gyűrű* (amelynek a magyarban *győr* alakja is van). Ám az abszolút indokolhatatlan, hogy a *yüzük* előbb *šěřě* alakra váltsón, majd abból legyen *gyűrű*, mintegy a „semmiből” visszanyerve az *ű* hangot. Mint ahogyan az is abszurd, hogy a *šěřě* lett volna közös őse a *yüzük*nek és a *gyűrű*nek, mert semmi nem indokolja, hogy mind a magyarban, mind az oszmánban egymástól függetlenül az *ű* hangú változat alakuljon ki.

Tehát a *gyűrű*, *šěřě* és *yüzük* alakok egybevetése teljesen egyértelműen arra mutat, hogy a csuvas nem adhatta át e szót a magyarnak. Mégpedig sem a közeli, sem a távoli múltban, mert a magyar és a csuvas hangképzés logikája kibékíthetetlen ellentétben áll egymással. Míg tudniillik az „*ő*”-sítő, „*ű*”-sítő, „*gy*”-sítő „bolgár örökség” a magyar nyelvben annyira eleven és mély, hogy

még a szaltovói kultúra kora után ezer évvel is meghatározó a szláv, germán és latin szavak átvételekor, addig a csuvasok nemcsak hogy nem így képeznek, de ezeket a hangokat jószerivel ki sem tudják ejteni, s **éppen (!)** a tipikus „bolgár” szavak „bolgár” hangjait helyettesítik teljesen logikátlan, mintegy erőlködő száználmas selypegéssel. A csuvas mint etnikai közösség tehát semmiképpen nem lehet közvetlen egyenesági örököse azon bolgároknak, akik nyelvének „ő”-sítő, „ű”-sítő, „gy”-sítő logikája legalább annyira eleven és mély volt, mint a magyarokénak, ha már úgymond a magyarokat is „ők tanították meg rá”! Nagyon mély és nagyon karakterisztikus nyelvi sajátság az, amiről most szólunk, hiszen a magyarság – még a túlnyomórészt szlávok lakta területen is – ezer év alatt is képtelen volt megválni tőle, s ugyanezen ezer év alatt a magyarországi szlávok ugyanennyire képtelenek voltak nem hogy a képzést némileg magáévá tenni, de még pusztán az -ő-, -ű- hangokat is beépíteni hangkészletébe!

Nem szólván arról, hogy míg a magyar nyelv egy ezeréves **folyamatos** szláv hatásra sem hagy föl a szóátvételek mélyen ösztönös „ő”-sítő, „ű”-sítő, „gy”-sítő módjával, addig **az ugyanezen ezer évben folyamatos** kipcsaki hatás alatt álló (ami a mondottak szempontjából éppen a szlávokéval ellentétes hatás!) csuvasok úgymond pont ezzel egyidejűleg „veszítik el” eme **ősi** jellegzetességüket, sőt a szóbanforgó hangok kiejtési képességét is! Tehát – ha a hivatalos modellre tekintünk – még a külső hatások is a csuvasok „ő”-s, „ű”-s, „gy”-s kiejtésének mint eredeti sajátságnak a stabilitása mellett szólnának, ugyanakkor az úgymond „átvevő” magyarok hangvesztését sokkal inkább támogatnák! Mindezt a valósággal összevetve egyértelművé válik, hogy az „igazi bolgáros” -gy-, -ő- és -ű- hangok a magyarban százszor, sőt ezerszer eredetibbek, „sajátabbak”, mint az akár 896 előtti csuvasban (már ha egyáltalán kiindulásként megengedjük, hogy ez az etnikum a mai nyelvének ő sével együtt már akkor is létezett).

A magyar irodalmi nyelv újkori „térhódításáig” egyébként a magyarság jelentős hányadánál volt a maihoz képest még sokkal inkább kiütöző ez az „ő”-s, „ű”-s, „gy”-s jellegzetesség. Madocsán, e sorok írójának szülőfalujában például az „ő”-ző dialektus közismertebb (*embör, könyér, folyhő, mönni, gyünni, lönni* stb.) alakjain túl még a közelmúltban is pl. az alábbi formák voltak (sőt részben még ma is) általánosak: *vargyú (varjú), borgyú (borjú), orgya (orja), meregyű (merítőháló), testvérgye (testvér(j)e), szöcskű (szöcske), hörtelen (hirtelen), ösmer (ismer)*.

Ha tehát a csuvasok a *gyűrűt sērēnek* ejtik, az csak egyet jelenthet: ők sem a közeli, sem a távoli múltban nem adhatták át e szót a magyaroknak,

sőt e szó csuvas alakja feltétlenül arról árulkodik, hogy a csuvasok a szó eredeti alakját kiejteni képtelenek lévén a *gyűrűt* torzították maguknak *šěřě* alakra. De szórul-szóra ugyanezek mondhatók el a *gyúr-sár-yoğur*, *söpör-šäpär-süpür*, *kőris-kavărăš-k^eürüč*, *ökör-vykyr-öküz*, *könyv-konj-küin* egybevetésekről is. És a csuvas nyelv hangkészletének ugyanezen szegény volta – tehát közvetve a máshonnan való átvétel ténye – figyelhető meg a magyartól független köztörök-csuvas egyezésekből is, pl. *düvün-těvě* (hajlít), *köpür-kěper* (híd), *üzäŋgi-yarana* (kengyel) vagy *kürt-kěrt* (lavina, hótömeg).

A fentiek alapján teljesen egyértelmű, hogy ha a *gyűrű*, *gyúr*, *csöpög*, *söpör*, *kőris*, *süllő*, *ökör*, *disznó*, *üröm* stb. szavak vonatkozásában egyáltalán beszélhetünk bolgár→magyar átadásról, akkor a csuvas még inkább átvevője a bolgárnak, mintsemhogy a magyar. Minden alapot nélkülöz hát az a nézet, amely pusztán a csuvas-magyar egyezésekből a protobolgár nyelv „csuvasos” voltára és „csuvas-bolgár”→magyar szókölcsonzésekre következtet.

Még megemlítjük, hogy – bár nagyon kevés adatról van szó – hogy a dunai bolgár Omurtag kán 823-as feliratán szereplő ősi bolgár naptár nevei szintén a magyar→csuvas szóátadásokat támogatják az úgymond „csuvas-bolgár”→magyar átadásokkal szemben. E naptár szerint ugyanis például az ökör protobolgár (nem köztörök!) neve *šegor*, amihez képest a magyar *ökör* és csuvas *vykyr* egymáshoz mégiscsak inkább köthetők, mint a *šegor*hoz. Vagy: a disznó protobolgarul *dokhs*, s a csuvas *sysna* mégiscsak sokkal inkább származtatható az ómagyar *gyisznóból*, mint közvetlenül a bolgár *dokhsból*. Tehát még e néhány adat is inkább tanúskodik amellett, hogy – bár a bolgár és magyar is rokon nyelvek – a csuvas nyelv **közvetlenül** a magyarral, nem pedig a protobolgaral állt valaha igen szoros kapcsolatban — pontosan úgy, ahogy azt ezektől függetlenül az előző függelékben is megállapítottuk. De ugyanezt támasztják alá egyes csuvas szavak is, mint pl. a *quereh* (*kérő*), *kivšen* (*kölcsön*), *kampa* (*gomba*), *xäla* (*halovány[sárga]*), *yälkha* (*nyálka*) és *säpăkh* (*csöpög*), hiszen ezek mint képezett szavak felelnek meg a *kérő*, *kölcsön*, *gomba*, *halovány*, *nyálka* illetve *csöpög* szavunknak, amelyeknek töve és képzési módja teljességgel a magyarból magyarázható (*kérő*←*kér*, *kölcsön*←*költ*, *gomba*←*gomb*, *gömb*, *halovány*←*hal*, *nyálka*←*nyál*, *csöpög*←*csöpp*)!

Mindez még akkor is igaz, ha netán kiderülne, hogy valaha Belső-Ázsiában tényleg létezett valamilyen „*r-es*” törökség. Következtetéseinket **e dolog nem érinti**, ezért nyomatékosítjuk, hogy egy ilyen nyelvi csoport valamikori létét nem tartjuk tisztünknek szisztematikusan tagadni (nincs is szükségünk rá!). Ilyesféle csoport valamikori virágzásának pozitív esélye legalábbis elméletileg fölvethető, ha összevetjük egymással a magyar, a csuvas és a mongol nyelv-

vet, s mindezeket a köztörök nyelvekkel is a sokat emlegetett ún. „csuvasos” szóvégi „ $r \leftrightarrow z$ ” és „ $l \leftrightarrow š$ ” váltások szemszögéből. (Vö.: mongol *dūli*, magyar *dél*, viszont csagatáj *tūš*; vagy: mongol *ūker*, magyar *ökör*, csuvas *vykyr*, viszont oszmán *öküz*.) Ilyen nyelvi csoport – mint valamiféle kézenfekvő átmenet a köztörök és a mongol között – valamikori léte legalábbis közvetlenül nem zárható ki. De ez a kérdés számunkra ehelyütt egyáltalán nem fontos. **Ami itt igazán és egyedül fontos:** a csuvas nyelvnek fenti vizsgálataink alapján semmilyen közvetlen köze nincs ilyen ősnyelvet beszélő esetleges népcsoporthoz, így – mivel a csuvas nyelv „bolgarizálása” **amúgy is az egyedüli argumentum volt** a „bolgár-török” teóriát képviselők kezében – a protobolgár nyelv törökké nyilvánítása abszolúte semmi, de semmi alappal nem bír, függetlenül attól, hogy az Altáj és Mongólia közelében volt-e netán valamiféle „ r -es” törökség, avagy sem.

Ugyanakkor ha – az egykorú forrásadatokat is figyelembe véve – magyaros nyelvű kazárokkal, bolgárokkal, abarokkal, szabarokkal, onogurokkal stb. számolunk az ókor és koraközépkor dél-káspi régiójában, akkor valószínűsíthető, hogy mind a mongol, mind a török nyelvek erőteljes magyaros nyelvi nyomokat hordoznak, s a mongol nyelv „ r -es” szavai közvetlenül a magyarra (vagy annak valamely közeli rokonára) vezethetők vissza, így ez esetben aztán tényleg semmi okunk nincs „ r -es török”, „ogur-török” nyelveket feltételeznünk, még Belső-Ázsiában sem. De akár így, akár úgy volna, a lényeg az, hogy a csuvas nyelv semmiképpen nem tekinthető a bolgár nyelv közvetlen utódának, így a protobolgár nyelv „ r -törökké” nyilvánításának tana a legcsekélyebb támogató érveléssel sem bír. A magyar nyelv törökkel rokon, ám köztörökből nem eredeztethető szavai leglogikusabban az egykori protobolgár nyelv magyaros mivoltával magyarázhatók.

Mészáros Gyula, aki a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsiai Társaság Magyar Bizottságának megbízásából a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával személyesen is járt Csuvasföldön, sőt éveket (1906 és 1908 között) töltött a csuvasok között, számunkra nagyon érdekes tapasztalatokat fogalmazott meg, amelyek alighanem méltó zárógondolatul szolgálnak fenti következtetéseinkhez:

„A volga-szegletbeli csuvaság kérdése, egy-két évtizedre visszamenőleg, szintén elejétől-végig rejtély volt. Sőt egész a közelmúlt esztendőig bezárólag az volt. A csuvas nyelvet is, a maga egész terjedelmében, könnyed kézmozdulattal, szintén a túl tágra bővített török nyelvhatárokon belül igyekeztek elhelyezni. ... A csuvas — és magyar-nyelvi párhuzamok eredettörténetének megvilágítása szempontjából egy mondvacsínált 'ó-bulgár' (vagy másképp 'ó-

csuvas') nyelv feltételezéséhez folyamodtak. ... Magam is e gyökerestül téves elmélet akadémiai képviselőinek unszolása s támogatása következtében jutottam azon helyzetbe, hogy a csuvas kérdés részletes tanulmányozása céljából a csuvas nyelvterületére vagy másképp szólva a honfoglaláselőtti magyar maradványok egykori településhelyeire nyerhettem néhány évre szóló kiküldetést.

Helyszíni kutatásaim, s azok eredményei során a több mint ezer esztendő s rejtélyt elborító köd oszladozni kezdett. A csuvas nyelv szótári anyagában minél mélyebbre sikerült behatolni, a jelenségnek képe annál élesebb körvonalakban bontakozott elő: Az ó-bulgár elemek gyanánt feltüntetni szándékolt állítólagos ó-török elemeknek az u.n. (s önmagában véve is bizonytalan) törökség szótári anyagával semminémű közössége sem volt igazolható többé. E régi török elemeknek hirdetett **magyarhoz hasonló** csuvas-nyelvbéli szók nem szótárakba temetkező nyelvészek által elképzelt üres párhuzamok voltak, — hanem végül is az élő magyar nyelv egykori legsajátabb készségéből eredő szintiszta maradványainak bizonyultak. ...

Előítéletmentes elemző vizsgálat világossága mellett a csuvas nyelv élő szókincsébe beágyazódott ezen állítólagos idegen elemek most már a maguk közérthető tiszta hangján szólamlanak meg.

Évekig tartó tévuton járás után elvégre rá kellett ébredni a megdöbbenően egyszerű igazságra: Ezek az állítólagos 'idegen' elemek nem mások, mint a mi elveszettnek tartott magyar eleink ajkáról elhullajtott ósrégi **saját szavaink**.

Első nyomok ezek íme abban az időverte gyepes, mohos néptemetőben, hol a Keleten rekedt magyar töredékek utolsó emberrétege elsűlyedt ...” [30]

Hivatkozások

- [1] ALTHEIM, F. - STIEHL, R.: Geschichte Mittelasiens im Altertum, 1970.
- [2] ALTHEIM, F. - STIEHL, R.: Michael der Syrer über das erste Auftreten der Bulgaren und Chazaren. Berlin, 1950.
- [3] BAKHSHI IMAN: Djagfar Tarihi. Ghazi-Baradj Tarihi (Kr.u. 1229-1246). (Bakhshi Iman: Djagfar tarikhy. Vol.1. Collection of Bulgarian Annals, Orenburg, 1993.)
- [4] BENDEFY László: Magna Hungaria és a Liber Censuum. Kéziratok kútfők Fr. Julianus utazásáról, Budapest, 1943.

- [5] BENZING, J: Die angeblichen bulgarisch-türkischen Lehnwörter im Ungarischen: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, XCVIII. 1944.
- [6] CHABOT, J.-B.: Chronique de Michel le Syrien, Patriarche jacobite d'Antioche (1169-1199), I-IV. Paris, 1899-1924.
- [7] Chronique dite de Nestor, traduite sur le texte slavon-russe, par Louis Leger, professeur à l'école des langues orientales vivantes. Paris, 1884. 8-r.
- [8] CZEGLÉDY Károly: Keleten maradt magyar töredékek. A magyarság őstörténete, szerk. Ligeti Lajos, Budapest, 1943.
- [9] CZEGLÉDY Károly: Középperrza eredetű szír tudósítások. AntTan 5, 1958.
- [10] CZEGLÉDY Károly: Pseudo-Zacharias rhetor on the nomads. Studia Turcica, ed. Ligeti Lajos, Budapest, 1971.
- [11] DERBEND-NĀMEH. (Translated and edited by Mirza A.Kazem-Beg) Mémoires présentées à l'Académie Impériale des Sciences. t. VI. Saint Petersburg, 1851.
- [12] FEHÉR Mátyás Jenő: Középkori magyar inkvizíció, Gede testvérek 1999.
- [13] FEJÉR György: Aborigines et inconabula Magyarorum, ac gentium. Budaë, 1840. Typ. Reg. Univ. Hung.
- [14] GRIGNASCHI, M.: Quelques spécimens de la littérature Sassanides conservés dans les bibliothèques d'Istanbul Journal Asiatique, 254 (1966), 1-45.
- [15] KHABICHEV, M. A.: Karachai-Balkars construction of names and words. Cherkessk, 1977.
- [16] HA-LEVI, Yehudah: Kitab al Khazari. Ttranslation: Hartwig Hirschfeld, New York, 1905.
- [17] HARKAVY, A. J.: A kazárokról [oroszul, „0 xa3apax”], Szentpétervár, 1874.

- [18] THE JEWISH ENCYCLOPEDIA. Third Edition, 1925.
- [19] JUSUPOV, G.V.: Vvedenie v bulgarno-tatarskuju épigrafiku. Moszkva-Leningrád, 1960.
- [20] KAZANSZKAJA ISZTORIJA. Szerk. és ford. T. F. Volkova, kommentárok T. F. Volkova, I. A. Jevszejeva. In: Pamjatnyiki lityeraturi drevnej Ruszi, Szeregyina XVI veka. Összeáll. és szerk. L. A. Dmitrijev, D. Sz. Lihacsov, bev. D. Sz. Lihacsov, Moszkva, 1985.
- [21] KISZELY István: A magyarok eredete és ősi kultúrája, Püski, Budapest, 2000.
- [22] KMOSKÓ Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Magyar őstörténeti könyvtár (szerkesztette Zimonyi István), Balassi Kiadó, Budapest, 2000.
- [23] KMOSKÓ Mihály: Szír források Góg és Magóg népéről (Kézirat)
- [24] KNIEZSA István: Magyarország népei a XI. században, Szent István Emlékkönyv, 1938. Reprint kiadás, Lucidus Kiadó, Budapest, 2000.
- [25] KOHN Sámuel Dr.: Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez, Budapest, 1881.
- [26] LAZARUS PHARBUS (Parpecus, Parpeci): Historia Armeniae 338-485. Longlois, 1869.
- [27] LUKÁCSY Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei eredeti örmény kútfők nyomán, Kolozsvár, 1870. Hasonmás kiadás Hunyadi László gondozásában, Budapest, 2000.
- [28] MAHMŪD al-Kāšgarī: Dīvān luḡāt at-Turk. Ed. Besim Atalay. Ankara 1940-1943.
- [29] MARQUART, Joseph: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts. Leipzig, 1903. XXII-XXIV.
- [30] MÉSZÁROS Gyula: A másfélezeresztendő magyar nemzet. A New York-i Magyar Irodalmi Kör kiadása.

- [31] MESROB: Szent Nerses élete, Velence, 1853.
- [32] Michael Patriarcha Auctorianus, Syrus Antiochiensis: Chronicon libri XXI. Longlois 1868.
- [33] MOMMSEN, Th.: Monumenta Germaniae Historica, Chronica minora, saec. IV. V. VI. VII., Berolini, 1892-98.
- [34] MORAVCSIK Gyula: Biborbanszületett Konstantin, A birodalom kormányzása. Budapest, 1950.
- [35] MOSES K^cALANKATVAC^cI: Patmutiwn alwanic arareal Movsisi Kalankatuacwoj. I-II. Ed. K. Šahnazarean, Paris, 1860.
- [36] MUNKÁCSY Bernát: Ad 'Magnam Hungariam': Ethnographia VI., 1895.
- [37] NÉMETH Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása, Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- [38] NIEBUHR, B. G.: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonnae, 1828.
- [39] NÖLDEKE, Th.: Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen. Leiden, 1879.
- [40] PIGULEVSKAJA, N.V.: Sirijskie istochniki po istorii narodov SSSR, Moscow-Leningrad, 1941.
- [41] PROCOPIUS CAESARIENSIS: Opera omnia, De bellis libri I-IV., ed. Jacobus Haury et Gerhard Wirth, Lipsiae, 1962.
- [42] RAVENNATIS ANONYMI Cosmographia et Guidonis geographica. ed. Pinder, M. et Parthey, G., Berlin, 1860.
- [43] SEBEOS: Heraclius története, Konstantinápoly, 1851.
- [44] SHPILEVSKY, S. M.: Ancient cities and other Bulgaro-Tatar monuments in Kazan province. Kazan, 1877.
- [45] STEPHANUS BYZANTINUS: De Urbibus. Lugduni batavorum, 1694.

- [46] SZÁSZ Béla: A húnok története, Attila nagykirály, Bartha Miklós Társaság, Budapest, 1943. Új kiadás: Szabad tér kiadó, Budapest, 1994.
- [47] SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor Dr: A honfoglalás revíziója, Kolozsvár, 1901.
- [48] TABARI: Abu Dscha'far Muhammad Ibn Dscharîr Ibn Jazîd at-Tabari (839-923): Muchtasar ta'rich al-rusul wa-l-muluk wa-l-chulafâ (Annales quot scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, I-III.) ed. de Goeje, M. J. et al., Leiden, 1879-1901.
- [49] TOLSZTOV, SZ. P.: Az ősi Chorezm. Nagy Szittya Történelmi Kongresszus, Garfield, 1986. Turán Printing.
- [50] VÁSÁRY István: A Volga-vidéki magyar töredékek a mongol kor után. Magyar őstörténeti tanulmányok, 1977.
- [51] ZEKI VALIDI TOGAN, A.: Über die Sprache und Kultur der alten Chwarezmier, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 90. 1936.